Mező Ferenc:

PSYOPS
- avagy:
kalandozás a hadak útján,
a pszichológia ösvényein,
a történelem útvesztőiben

(2014)

Nemzeti Kulturális Alap

A könyv kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.
Pályázati azonosító: 3437/1102

Kiadó:

Szerző: Dr. Mező Ferenc
Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar
Pszichológiai Intézet
Pedagógiai-Pszichológiai Tanszék

Szakmai lektorok: Dr. Bolgár Judit
nyá. ezds. egyetemi tanár
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Hadtudományi és Tisztképző Kar
Nemzetközi és Biztonsági Tanulmányok Intézet
Társadalomtudományi Tanszék
Magatartástudományi Szakcsoport

Kiadja: Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület
4032 Debrecen, Tarján u. 55.
Tel.: (30) 656-1-565
Web: www.kockakor.hu
E-mail: info@kockakor.hu

Nyomda: Center-Print Nyomda Kft.
4027 Debrecen, Füredi út 76.
Tel.: (52) 340-041; (52) 532-190; Fax: (52) 532-191
Web: www.centerprint.hu
Felelős vezető: Szabó Sándor ügyvezető igazgató

ISBN: 978-615-5267-02-4

Irodalomjegyzékben:
Mező Ferenc (2014): *PSYOPS - avagy: kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben.* Kocka Kör, Debrecen.

A könyv kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.
Pályázati azonosító: 3437/1102

Tartalom

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A könyv szerzője ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik e mű létrejöttében segítették:

Hálásan köszönöm Dr. Bolgár Judit (nyugállományú ezredes, egyetemi tanár) szakmai lektori és konzulensi munkáját, amellyel a kiadvány témájában 2005-ben tartott első találkozásunk és konzultációnk óta segítette e mű létrejöttét!

Köszönettel tartozom a Magyar Hadtudományi Társaságnak, s a Hadtudomány című folyóiratnak, hogy lehetőséget biztosítottak a könyvben szereplő gondolatok alakításához, formálásához, s egyes fejezetek előzményét jelentő tanulmányok megjelentetéséhez!

Köszönöm Tóth Attila alezredes parancsnokhelyettes úrnak (MH Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ) is konzultációs segítségét.

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet munkatársainak, Dr. Barta Róbert egyetemi docensnek (Egyetemes Történeti Tanszék), Köpösdi Judit intézeti könyvtárosnak, Dr. Nemes Zoltán egyetemi docensnek és Dr. Takács Levente egyetemi adjunktusnak (Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék) ezúton is szeretném megköszönni segítő javaslataikat.

Holló László (1. dan Kocka Kör, Ju Jutsu és Kocka Kör Martial Stunt Art oktató) és Kubinyi Béla (2. dan Magyar Ju Jutsu Szövetség) baráti eszme- és ütésváltásaiért is hálás vagyok.

Köszönet illeti a „stabil hátországot": hitvesemet, Mező Katalint és Dóra lányomat, Péter és Szíriusz fiaimat konzultációs segítségükért (értsd: egy évtizeden át részben elviselték, részben érdeklődéssel hallgatták, részben kérdéseikkel formálták, részben pedig kreatív ötleteikkel támogatták a PSYOPS hadtörténeti példák és elméleti alapok összeállítását)! Kérésükre jött létre az „esti PSYOPS mese" műfaj is: az okos sündisznócskától más turpisságokra hajlamos szereplők bevetéséig.

A Kocka Kör kiadói közreműködését hálásan köszönöm!

A Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé e könyv megjelentetését (pályázati azonosító: 3437/1102) - ezúton is nagyon szépen köszönöm bizalmukat, támogatásukat!

BEVEZETÉS

> Minthogy a háborúk az emberi elmében kezdődnek
> az emberi elmében kell kiépítenünk a béke védelmét is...

...jelenti ki az Egyesült Nemzetek Tudományos, Oktatási és Kulturális Szervezetének, az UNESCO-nak az alkotmánya (az UNESCO Alkotmányt lásd: 1948. évi XL. törvény, illetve: 2009. évi XXXII. törvény). Noha az UNESCO kijelentése nem katonai lélektani műveletekre céloz, tartalma igen jól interpretálható e műveletek világában is.

Rögtön felmerül persze a kérdés, hogy mit jelent a „lélektani műveletek" (psychological operations; NATO katonai terminológiában alkalmazott rövidítéssel: PSYOPS) kifejezés. Miként az is felmerül, hogy milyen célok érdekében, milyen eszközökkel, hogyan alkalmazható a PSYOPS? E könyv ezekre a kérdésekre keresi a választ, miközben bemutatja a NATO PSYOPS doktrína alapjait, pszichológiai hátterét és ízelítőt ad a PSYOPS publikus hadtörténeti alkalmazásaiból.

A könyv aktualitását három - egymást nem kizáró - tényező szolgáltatja. Az első az, hogy napjainkig nincs magyar nyelvű, könyv formátumú publikus szakirodalma a témának. A második: a média által a NATO katonai beavatkozások kapcsán gyakran hangoztatott, ám a széles közönség számára ki nem fejtett, meg nem magyarázott fogalommá vált „lélektani hadviselés" közérthető, tudományos-ismeretterjesztő jellegű interpretálása sem történt még meg. Végül: interdiszciplináris (pszichológiai, hadtudományi, történelmi) jellegénél fogva e könyv egyrészt több tudományterület iránt is felkeltheti az Olvasók érdeklődését, szélesítheti látókörüket; másrészt több tudományterület szakembereinek nyújthat fogódzókat a PSYOPS világában történő tájékozódáshoz.

Az aktualitást biztosító, imént említett tényezők alapján célközönségként egyaránt számítunk pszichológusokra (és pszichológia szakos hallgatókra); történészekre (és történelem szakos hallgatókra); politikusokra, politológusokra (és politológia szakos

hallgatókra); hadtudományokkal foglalkozó kutatókra és hallgatókra; illetve a pszichológia, (had)történelem, politológia, hadtudomány iránt érdeklődő szélesebb közönségre.

A következőkben először szükségszerűen a - könyv további olvasásához, megértéséhez szükséges - PSYOPS alapfogalmakkal ismerkedünk meg. Ezt követően a NATO PSYOPS doktrínában felbukkanó jellegzetes pszichológiai témakörök elméleti és (hadtörténeti példákon keresztül szemléltetett) gyakorlati alkalmazási lehetőségeit villantjuk fel. E témakörök a humán szükségletekkel és az attitűdökkel operáló katonai lélektani műveleti lehetőségek világára vonatkoznak.

Lényeges hangsúlyozni, hogy noha a PSYOPS alapvetően katonai műveleti jellegű tevékenység, e kiadványban a felderítés, az elhárítás, illetve a politikai propaganda jellegű példákra is kitérünk - azzal a céllal, hogy a lélektani jelenségek nem PSYOPS jellegű alkalmazási lehetőségeit is demonstráljuk.

Terjedelmi okoknál és e könyv céljánál fogva természetesen sem az elméleti alapok, sem a hadtörténeti példák esetében nem törekedhettünk a teljesség igényére - arra azonban kísérletet tehettünk, hogy a PSYOPS iránt érdeklődőket elkalauzoljuk

a hadak útján,

a pszichológia ösvényein

és a történelem útvesztőiben.

Tanulságos, gondolatébresztő kalandozást kívánunk!

1. RÉSZ:

PSYOPS ALAPFOGALMAK ÉS TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

Az alábbiakban a „NATO lélektani műveletek” (AJP-3.7., illetve AJP-3.10.1) doktrína alapján röviden összefoglaljuk a katonai lélektani műveletekkel kapcsolatos azon ismereteket, szakkifejezéseket, amelyek minimálisan szükségesek lehetnek a könyv további olvasásakor.

1.1. PSYOPS ALAPFOGALMAK

A NATO által alkalmazott definíció (AJP-3.10.1; 102. bekezdés; vö.: MC-402 - a NATO lélektani műveletek irányelvei) szerint:

> a lélektani művelet (PSYOP, vagy psychological operation, illetve ennek többes számú alakjai: PSYOPS, vagy psychological operations) olyan a kommunikáció és egyéb eszközök módszereit alkalmazó tervezett lélektani műveleti tevékenység, amely a jóváhagyott célcsoport észlelésének, attitűdjének, magatartásának és viselkedésének befolyásolására irányul, ezáltal támogatja a politikai és katonai célok elérését.

A fenti meghatározás alapján a PSYOPS módszerei és eszközei igen széles körűek lehetnek: kezdve a verbális kommunikációt használó klasszikus „röplapszóró, plakátragasztó" műveletektől, a nyomtatott vagy elektronikus sajtótermékeket előállító, közvetítő tevékenységeken át, a nonverbális kommunikációt is felhasználó eljárásokig (1. ábra).

1. ábra: jellegzetes PSYOPS kommunikációs csatornák és termékek

NYOMTATVÁNY	ÚJSÁG	ÓRIÁS PLAKÁT
	RÖPCÉDULA	POSZTER
AUDITÍV	HANGSZÓRÓ	Szignálok Szolgáltatások Interjúk Bejátszások Hírműsorok Távoktatás
	SAJÁT/HELYI RÁDIÓ STÚDIÓ/CSATORNA/MŰSOR	
VIZUÁLIS	SAJÁT/HELYI TV STÚDIÓ/CSATORNA/MŰSOR	
	MOZI, SZÍNHÁZ	
INTERNET/ ÚJ MÉDIUMOK	WEBSITE	SZOFTVER
	CD/DVD	SMS
SZEMÉLYES KAPCSOLAT	TALÁLKOZÓK	
	RENDEZVÉNYEK	

Más megközelítésben a PSYOPS kommunikációs csatornái és eszközei lehetnek: a) auditívek (rádió, mozgó hangszórók, szirénázó bombák); b) vizuálisak (plakátok, újságok, könyvek, nyomtatványok, röpcédulák, folyóiratok); c) digitálisak (elektronikus posta, internet, telefon összeköttetés); d) közvetlen személyes (a célszeméllyel/-csoporttal történő személyes komunikáció); e) multimodális, vegyes csatornán történő kommunikáció (film, televízió, színház stb.).

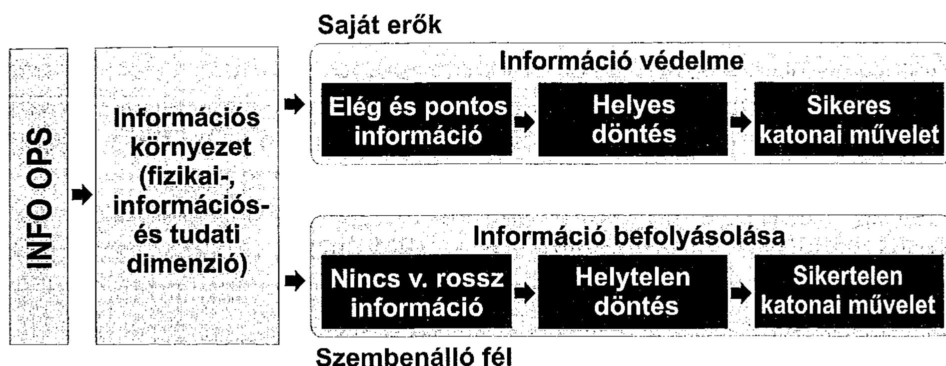
A PSYOPS definíciójában szereplő „egyéb eszközök módszereinek alkalmazása" kifejezés lényege pedig az, hogy a PSYOPS nonkommunikatív megoldásokat is alkalmazhat – s ezek esetében az információs hadviseléstől és műveletektől (vö.: Denning, 1999; Schwartau, 1994; Waltz, 1998) független utakon is járhat.

Mivel a lélektani műveletek alapvető (bár nem kizárólagos) módszere a célzott információközlés, a PSYOPS-t gyakran az információs műveletekkel (INFO OPS) kapcsolatban is szokták értelmezni. Az INFO OPS a katonai információs műveletekre utaló átfogó kifejezés, mely műveletek célja az információk és/vagy információs rendszerek befolyásolása (AJP-3.10; 107. bekezdés). Az INFO OPS hátterében álló elképzelés szerint bármilyen cselekedett (például egy-egy parancs kiadása) feltételezi a cselekedetek hátterében álló döntéshozók (például parancsnokok):

1. akaratát és csoportos döntés hozatal esetén a csoport közakaratát;
2. reális helyzetmegértését, vagyis annak az adott szituációnak a megértését, amelynek befolyásolása érdekében a parancsot ki akarják adni; és
3. képességét, hogy a parancs kiadásra és végrehajtásra kerülhessen.

Ennek szellemében az INFO OPS olyan koordinációs és szinkronizációs tevékenységeket takar, amelyek célja az INFO OPS művelői szempontjából kívánt hatás elérése például az ellenséges döntéshozók akarata és kohéziója, a döntéshozók helyzetmegítélése (megértése és vagy félreértése) és (vezetési és kommunikációs infrastruktúrára vonatkozó) katonai képességei tekintetében. Amint az a 2. ábrán is látható, az INFO OPS éppúgy irányulhat a potenciális vagy valós ellenfelek információira, információalapú folyamataira és rendszereire, mint a saját információk, információs-folyamatok és rendszerek védelmére (a NATO által folytatott INFO OPS műveletekkel kapcsolatban lásd: MC-422/3 és AJP-3.10. dokumentumokat).

2. ábra: Az információs műveletek hatásmechanizmusa (Haig, 2011, 17. o. alapján)

Pix (2005) szerint nemcsak információközléssel lehet célzott lélektani hatást elérni, hanem például:

- katonai műveletekkel is (például új fegyverfajtával, új harceljárás alkalmazásával);
- szükségletek manipulációjával (például: szimpátia ébresztés érdekében valamilyen szükséglet kielégítésével - Pix, 2005)
- a pszichikumra ható fegyverfajták alkalmazásával (gondoljunk például egy tudatzavart előidéző bódító gázra a vegyi hadviselés fegyvertárából; személyiségzavart előidézni képes infrahangfegyverre az akusztikai támadófegyverek arzenáljából; vagy a vizuális észlelést zavaró hologram imitációra - vö.: Ványa, 1998)
- a pszichotronikai hadviselés eszközeivel (a telepátiára, pszichokinézisre, tisztánlátásra, illetve a mentális energiát elektromágneses energiává alakítani képes készülékek előállítására vonatkozó parapszichológiai jellegű kutatások Oroszországban és az USA-ban jellemzők, katonai alkalmazásuk bizonytalan, de vannak rá utalások - vö.: Jakus, 2004).

Knezović és Milković (2007) alapján pedig a célzott lélektani hatás elérését célzó nem (csak) kommunikatív eszközökhöz tartozhatnak még: gazdasági nyomás, diplomáciai erőfeszítés, szabotázsakciók, diverzió, terrorizmus, merényletek stb.

A PSYOPS és az INFO OPS műveletek kapcsolatát a következő két felvetéssel talán érthetővé tehetjük. Egyrészt az INFO OPS koordináló szerepét kell kiemelnünk, mely képes az egyéb katonai műveletekkel összhangba hozni a PSYOPS tevékenységet. Másrészt gondoljunk arra, hogy - a legtöbb esetben - lélektani szempontból nem önmagában az imént felvetett katonai műveletek, szükséglet-manipulációk, pszichikumra ható fegyverfajták és beavatkozások hatnak egy adott célszemélyre vagy célcsoportra, hanem az ezekről (a pavlovi 1. és/vagy a 2. jelzőrendszer, tehát az érzékelés, illetve a nyelv) által közvetített információk. Konkrétan: egy megfélemlítési szándékkal tartott katonai erődemonstráció csak akkor éri el célját, ha a célközönség azt látja, vagy hall arról, esetleg olvas róla. A szimpátiakeltés céljából történő szükséglet kielégítés (például: ételosztás) is akkor éri el célját, ha - többek között - a célközönség nem téveszti össze, hogy kitől is (például: tőlünk vagy ellenfelünktől?) kapta a szükséglet kielégítés (például: evés) lehetőségét. Önmagában a pszichikumra ható fegyverek léte semmit nem jelent, ám, ha azok híre (a 2. jelzőrendszeren, a beszélt nyelven) vagy közvetlen hatása (az 1. jelzőrendszeren, az érzékelésen keresztül) utoléri a megcélzott idegrendszert, akkor ott célzott hatást kelthet. Ilyen megközelítésben a PSYOPS alaptechnikája valóban a célzott információtovábbítás/-szűrés, s így a lélektani műveletek valóban értelmezhetők az információs műveletek tágabb világával kapcsolatban is.

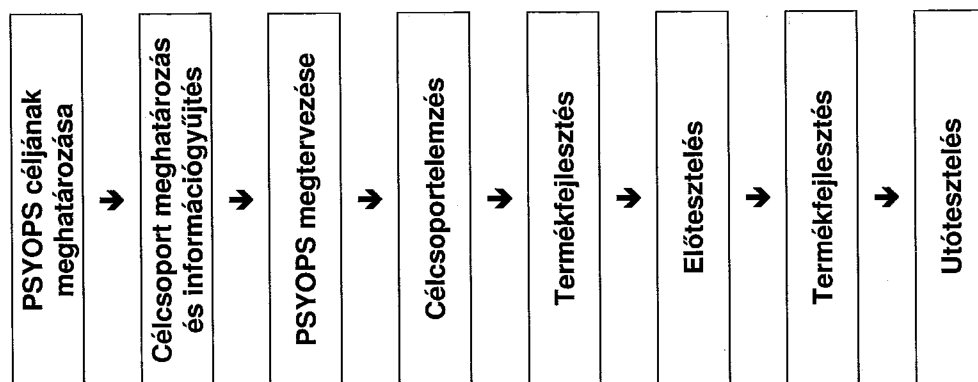
Miért lényeges a PSYOPS? A PSYOPS az INFO OPS (katonai információs) műveletek kulcsfontosságú tényezője, s egyben az INFO OPS által koordinált tevékenység - a katonai lélektani és a katonai információs műveletek kapcsolatát lásd: AJP-3.10.1; 114. bekezdés. A PSYOPS - mint a legtöbb INFO OPS tevékenység egyik kulcsfontosságú eleme - létfontosságú része a NATO által végzett diplomáciai, katonai, gazdasági és információs tevékenységek széles körének (lásd: AJP 3.10.1; 104. bekezdés). Például az INFO OPS számára a PSYOPS:

- adhatja a célcsoport elemzést (Target Audience Analysis);
- felhasználható az ellenfél legitimitásának és hitelességének támadására;

- kiépítheti és fenntarthatja a támogatást a célcsoport körében;
- megváltoztathatja az ellenséges erők hűségét;
- elősegítheti az ellenségeskedés beszüntetését;
- súlyosan veszélyeztetheti a célközönség ellenség iránti bizalmát;
- megadásra bírhatja az elszigetelt és magára hagyott ellenséges erőket (AJP-3.10.1; A111 bekezdés).

A NATO lélektani műveletek doktrínája kifejti, hogy egy-egy konfliktus esetén az érintett személyek (például vezetők, katonai erők, lakosság) attitűdjei, viselkedése végső soron eldöntheti az adott konfliktus kimenetelét, illetve a konfliktust követő helyzet természetét (AJP-3.10.1; 104. bekezdés). Éppen ezért a konfliktusok megelőzése, kezelése nemcsak fizikai, hanem *tervszerű(!)* lélektani beavatkozásokat is feltételez. E megközelítésben a lényeg a „tervszerűségen" van (3. ábra), így a PSYOPS doktrína (AJP-3.10.1; 0105 bekezdés) leszögezi, hogy a katonai hadműveletek lélektani hatásait ne keverjük össze a tervezett lélektani műveletekkel - bár ezek kölcsönösen erősíthetik is egymás hatását.

3. ábra: A PSYOPS műveleti tevékenység vázlata (Pix, 2005 alapján).

Végső soron a PSYOPS-nak erősokszorozó és harci nyomáscsökkentő szerepe van a konfliktusok széles skáláján (AJP-3.10.1; 101. bekezdés). Ezen kívül a PSYOPS és a civil-katonai együttműködés (CIMIC) békeidőben is egymást támogató hatású lehet (vö.: Cser, 2013).

A PSYOPS és a civil-katonai együttműködés (CIMIC) egymást kölcsönösen erősíthetik. A CIMIC rövid távú, direkt célja, hogy létrehozza és fenntartsa az együttműködést a NATO parancsnokok és a civil hatóságok, szervezetek és a lakosság között egy adott katonai misszió sikere biztosítása érdekében. A CIMIC hosszú távú célja, hogy a civil-katonai együttműködés keretei között segítsen létrehozni és fenntartani a NATO által meghatározott segítő körülményeket. A PSYOPS egyrészt támogathatja a CIMIC műveleteket (például növelheti a helyi lakosság bizalmát a CIMIC személyzet irányában); másrészt építhet a CIMIC által szolgáltatott információkra (például a helyi lakosság sajátos érték- és szokásvilágát, kulturális sajátosságait is magába foglaló célcsoport-elemzés során), vagy kapcsolatrendszerre (pl. civil média felhasználása során).

A PYOPS a hatásalapú és a hálózatalapú (vagy: hálózatközpontú) műveleteknek is kulcstényezője lehet (Szternák, 2008).

Hatásalapú katonai műveletek (Effects Based Approach to Operation, EBAO) a rendelkezésre álló katonai- és más erőket, eszközöket átfogó, egymást kiegészítő módon történő alkalmazását jelentik a kitűzött célok (súlypontok, végállapotok) megvalósítása érdekében. A hatásalapú műveletek kulcstényezői: a döntési fölény (Decision Superiority), a következetes hatások (Coherent Effects) és az összhaderőnemi alkalmazás és a működőképesség fenntartása (Joint Deployment and Sustainment). A hatásalapú művelet egyrészt feltételezi a tudományos igényű helyzetelemzést és értelmezést, célmeghatározást; másrészt az egymásra kölcsönösen ható politikai, diplomáciai, gazdasági, szociális, közrendi, katonai és egyéb tényezők összehangolása révén éri el a kívánt végállapotot (Szternák, 2008). E megközelítés tehát nem bizonyos célpontok megsemmisítésére, hanem célul kitűzött összetett hatások (végállapot) elérésére irányulnak - mindez egyfajta paradigmaváltást jelent a hadtudományban.

Hálózatalapú (vagy: hálózatközpontú) katonai műveletek (Network Centric Warfare, NCW) lényege, hogy szinte minden információ egy időben áll a parancsnok rendelkezésére valamennyi vezetési szinten, s így a döntéshozatal eredményessége javul. Az NCW elemeit az egymással kölcsönhatásban lévő kommunikációs, információs, vezetési, illetve pusztító rendszerek, alrendszerek képezik (Szternák, 2008).

A PSYOPS célcsoportja (vagy célközönsége: Target Auidence, TA) ellenséges, baráti és semleges személy, csoport lehet (AJP-3.7., 103. bekezdés). A NATO a sajátoldal irányába nem alkalmaz PSYOPS-t. A potenciális célközönség tekintetében a PSYOPS-nak három alapvető célja lehet (AJP 3.10.1., III. szekció 106. bekezdés):

- gyengíteni az ellenség vagy a potenciálisan ellenséges célcsoport akaratát;
- megerősíteni a baráti célcsoport támogató érzelmeit;
- megnyerni az el nem kötelezett vagy a bizonytalan célközönség támogatását és együttműködési szándékát.

Az AJP-3.7. dokumentum 2002-es változata a PSYOPS négy főbb kategóriáját különbözteti meg, ezek:

1) Stratégiai Pszichológiai Tevékenységek (Strategic Psychological Activities, SPA);
2) Pszichológiai Megszilárdító Tevékenységek (Psychological Consolidation Activities, PCA);
3) Harctéri Pszichológiai Tevékenységek (Battlefield Psychological Activities, BPA);
4) Béketámogató Pszichológiai Tevékenységek (Peace Support Psychological Activities, PSPA).

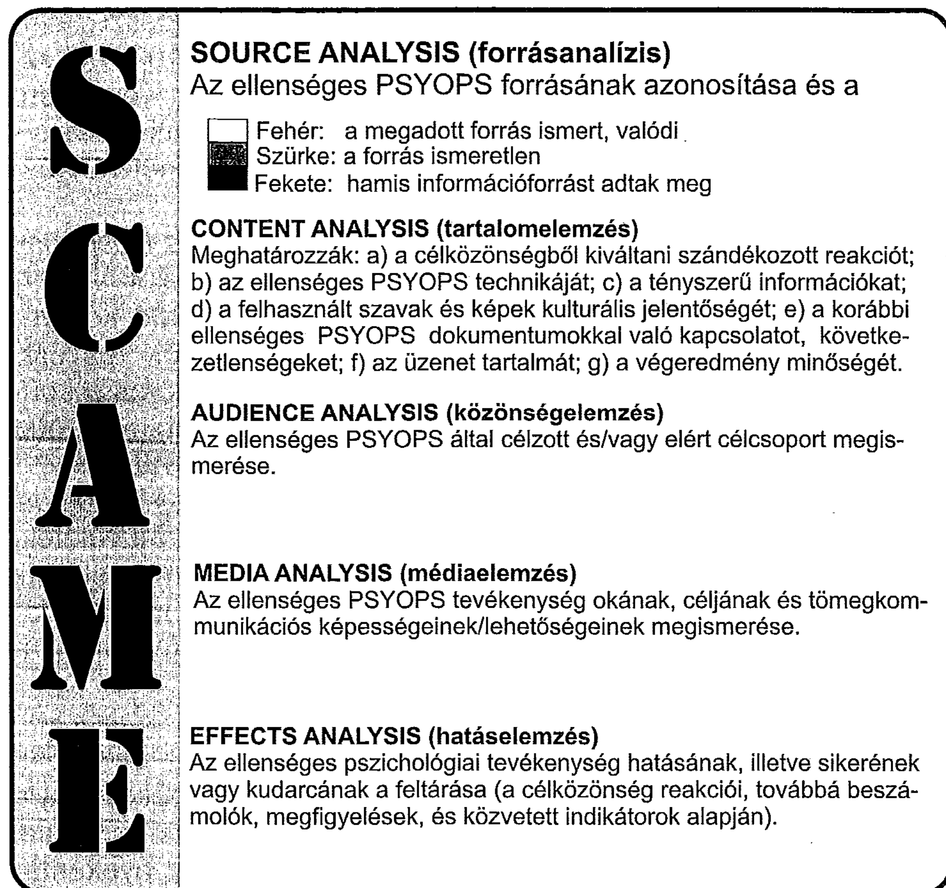
A NATO vonatkozó irányelvei (MC-402) hazai adaptációja a PSYOPS három kategóriáját különbözteti meg (lásd még: AJP-3.10.1; 108. bekezdés):

1) *Stratégiai Lélektani Műveletek (SPO, Strategic Psychological Operations)*: magas szintű (azaz nemzeti kormányzati szintű) PSYOPS műveletek, melyek a támogató, ellenséges, potenciálisan ellenséges vagy semleges célcsoportokra irányulnak. Az SPO-k céljai természetüket illetően általában hosszú távra szólnak és politikai jellegűek. Az AJP-3.10.1. a 108. bekezdésben leszögezi, hogy noha a NATO általában véve nem folytat stratégiai szintű PSYOPS-t, az Észak-atlanti Tanács - North Atlantic Council (NAC) - szükség esetén indítványozhatja azt.
2) *Válságreagáló Lélektani Műveletek (CRPO, Crisis Response Psychological Operations)*: a Válságreagáló Műveletek szerves részeként azt a célt szolgálják, hogy támogató környezetet biztosítsanak a műveletben résztvevő erők részére, együttműködésre bátorítsák a célcsoportokat (például a konfliktusban résztvevőket és a polgári lakosságot), továbbá támogassák a küldetést és segítsék az erők megóvását.
3) *Harci Lélektani Műveletek (CPO, Combat Psychological Operations)*: hadműveleti és harcászati szintű műveletek, amelyek célja csökkenteni a szemben álló fél harci erejét az agresszió folytatására vonatkozó szándékának megakadályozásával, valamint támogatni a parancsnok műveleti szabadságát.

E kategóriák létrehozása elsősorban a Nemzeti Ügynökségek, a Befogadó Nemzetek, a Szövetség és a NATO Katonai Hivatalai közötti felelősség megosztás elősegítését szolgálja, a gyakorlatban sok lényeges átfedés van közöttük.

Sajátos kategóriát képvisel az ellen-PSYOPS (Counter PSYOPS). Annak érdekében, hogy felmérjék az ellenséges PSYOPS tevékenység hatását, megszüntethessék vagy csökkenthessék annak negatív következményeit és kihasználhassák az ellenséges PSYOPS tevékenység során kommunikált esetleges (hitelt rontó) ellentmondó információkat az ellen-PSYOPS során megtörténik az ellenséges katonai lélektani művelet részletes elemzése a forrás (source), a tartalom (content), a közönség (audience), a média (media) és a hatások (effects) alapján (az angol szavak kezdőbetűjéből alkotott mozaikszó: SCAME - vö.: 4. ábra, illetve: AJP-3.10.1; D103).

4. ábra: A SCAME elemei

A SCAME alapján kiválasztott ellen-PSYOPS technika lehet például:

a) az ellenséges PSYOPS üzenet közvetlen cáfolata pontról-pontra;
b) közvetett cáfolat, új érvrendszer bevezetésével;
c) az ellenséges üzenet megelőzése saját üzenet korábbi közreadásával;

d) a közvetlen célközönség figyelmének elterelése az ellenséges PSYOPS üzenetről (annak csatornájáról és/vagy tárgyáról és/vagy forrásáról);
e) megelőző megtévesztés (pl. az ellenség pszichológiai tevékenységének szándékos torzítása, vagy: az ellenség saját szimbólumrendszerének önmaga ellen fordítása);
f) az ellenséges PSYOPS üzenetben szereplő dolgok lekicsinylése, triviálisnak tekintetése a célközönséggel;
g) „védőoltás” adása a saját oldalnak az ellenségtől érkező üzenetekkel szemben, hogy a közönség automatikusan elutasítsa azokat;
h) hallgatás, figyelmen kívül hagyás kommentálás nélkül;
i) korlátozó intézkedések bevezetése (a célközönség eltiltása az ellenséges PSYOPS üzeneteket közvetítő kommunikációs forrásoktól/csatornáktól);
j) a szóbeszéd (rémhírek, pletykák) ellenőrzés alatt tartása és a lakosság képzése és/vagy folyamatos tájékoztatása révén.

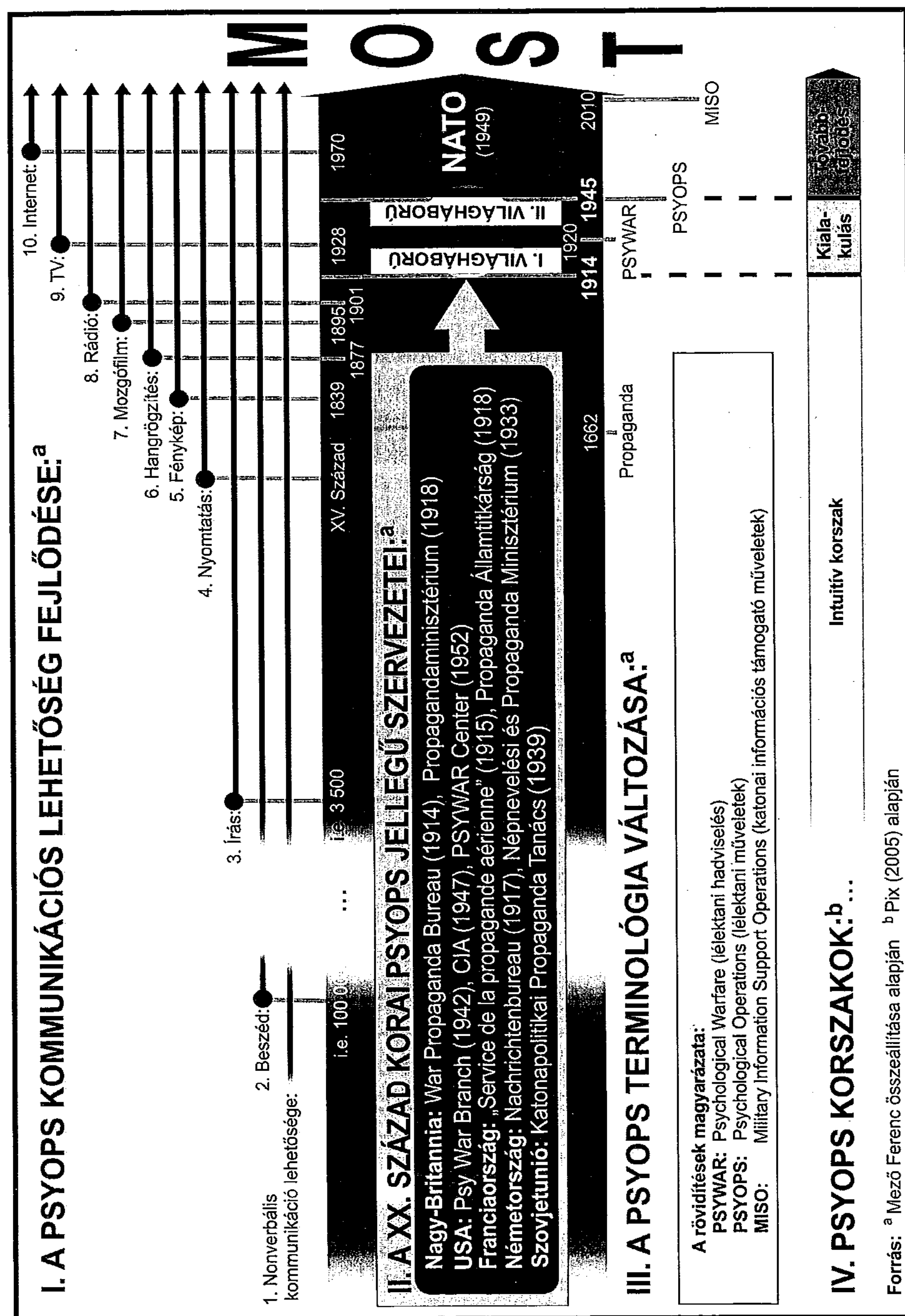
A napjainkban ismert PSYOPS kommunikációs repertoárjának, szervezeti előzményeinek és fogalmának kialakulása lényegében egyidős az emberiséggel. Az alábbi történeti áttekintésből azonban hamarosan látni fogjuk, hogy a XX-XXI. század háborúi, a hidegháborús korszak politikai atmoszférája, s (tekintve, hogy a „PSYOPS” fogalma mégiscsak a NATO terminológia része) a NATO létrejötte és működése a PSYOPS erőteljes katalizátoraként hatottak.

1.2. A PSYOPS TÖRTÉNETE

A PSYOPS történelmi előzményeit a következő négy történeti szálon keresztül tárgyaljuk az alábbiakban (5. ábra):

1) A PSYOPS eszköztárát jelentő kommunikációs lehetőségek fejlődésén keresztül;
2) A PSYOPS szervezetek keletkezése szerint;
3) A PSYOPS terminológia alakulásán át;
4) Pix (2005) által javasolt, a lélektani hadviselés/műveletek világában jelentős változásokat hozó események alapján.

5. ábra: a PSYOPS története (négy aspektusból)

1.2.1. A PSYOPS története: a kommunikációs lehetőségek fejlődésének aspektusából

A katonai lélektani műveletek kommunikációs lehetőségeinek és eszköztárának fejlődésén alapuló (ős)történeti áttekintés az emberréválás kezdetéig - a Homo Sapiens Sapiens mintegy 100 000 évvel ezelőtt történő megjelenéséig vezet vissza bennünket, s főbb állomásait többek között a beszélt nyelv, az írás, a nyomtatás, a rádiózás, a filmezés, az internet vonalán követjük végig (vö.: 5. ábra):

1. állomás: a nonverbális kommunikáció révén történő lélektani befolyásolás lehetősége. Ez lényegében az állatvilág kialakulása óta adott a Földön. A nyelv megjelenése előtt (s azzal párhuzamosan is) a társak viselkedésének módosítására az érzékelésen, észlelésen alapuló nem nyelvi rendszerek (a pavlovi értelemben vett 1. jelzőrendszeren keresztül történő kommunikáció) állt rendelkezésre.

2. állomás: a beszéd révén történő befolyásolás lehetősége. Tekintve, hogy az ember az egyetlen magas szintű nyelvi kommunikációra képes faj, megjelenése előtt nem volt lehetséges a nyelvi eszközökkel operáló lélektani befolyásolás. Ehhez képest a beszéd - mintegy 100 000 évvel ezelőtti (Nichols, 1998) - megjelenése (a pavlovi 2. jelzőrendszer, a nyelv megnyilvánulása) minőségi változást jelentett.

3. állomás: az írás/olvasás révén történő befolyásolás lehetősége. A nyelv - s vele együtt a nyelvi üzenetek cseréje - több tízezer éven keresztül a beszédre korlátozódott (Ankerl, 2004). Az írást előkészítő barlangrajzok „csak" i.e. 25 000 évvel jelentek meg, a sumer ékírás i.e. 3500 körül, az egyiptomi hieroglifák i.e. 2000 körül; a görög ABC i.e. 800 körül, a római írás i.e. 100 körül alakult ki. E számok jelzik az írott szövegek révén történő lélektani hadviselés lehetőségének időbeli megjelenési esélyét is (természetesen az írás megjelenése nem jelenti azt, hogy rögtön lélektani hadviselési célokra használták volna azt!), ám nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az írás - s az írott szövegekkel operálni kívánó lélektani beavatkozás - olvasni tudó célközönséget is feltételez.

4. állomás: a nyomtatott, sokszorosított szövegeken keresztül történő (tömeg)kommunikáció lehetősége. A beszéd és az írás kialakulását követő történelmi állomás az írott szövegek tömeges előállítása volt. Kínában Pi Seng a XI. század közepén talált fel nyomtatott szövegek sokszorosítására alkalmas (sajnos törékeny agyagból készült, de) mozgatható betűmintákat; Koreában a XV. századtól már fémből készült betűmintákat alkalmaztak (technológiájuk azonban még Ázsiában sem vált általánossá). A sokszorosítás problémáját Európában a XV. században egy német ötvösmester, feltaláló, Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg (1398-1468) oldotta meg (lásd: Erdődy, 1973). Első sokszorosított alkotásai között már-már klasszikus PSYOPS-termékeknek tekinthető alkotások is születtek: például 3 évi bűnbocsánatot igérő egyházi búcsúcédulák, s röplapok. A Gutenberg-galaxis megszületése egyben a nyomtatott PSYOPS-jellegű termékek (pl. röplapok, plakátok, újságok) születését is jelentette.

A „röplap-háború" nagyságrendjének érzékeltetése céljából: a II. világháború alatt a Brit Királyi Légierő 6000 millió, az USA légiereje pedig 8000 millió röplapot szórt le Európában (Finch, 2000). Goebbels német propaganda minisztériuma pedig külön az elfoglalt francia és belga területek lakossága számára adott ki „Signal" címmel újságot (Lukacs, 1995).

5. állomás: a fényképezés létrejötte. 1839-ben a francia Joseph Nicéphore Niépce és Louis Daguerre, s tőlük függetlenül az angol William Henry Fox Talbot is képrögzítési eljárást dolgoz ki: a dagerrotípiát, illetve a talbotípiát (vagy: kalotípiát). Az első színes fotót pedig 1961-ben James Clerk Maxwell készítette (Marien, 2011). PSYOPS jelentőség: a fénykép megjelenésével vált lehetővé a fotókat alkalmazó PSYOPS-termékek előállítása.

6. állomás: adottá válik a hangrögzítés, -lejátszás lehetősége. Thomas Alva Edison 1877-ben alkotta meg az első hangrögzítő és -visszajátszó szerkezetet: a fonográfot (ez egy hengerre rögzítette a hangot). 1887-ben született meg Emil Berliner találmánya: a hangrögzítő korongot alkalmazó a gramofon. 1903-ban a dán Valdemar Poulsen felfedezi a mágneses hangrögzítő készüléket: a telegrofont. 1935-ben született meg az első mágnesszalagot használó „magnetophon" (a II. világháborúig csak Németországban volt magnetofon, s ott is csak a rádióstúdiók használták). A hangrögzítésnek szintén vannak PSYOPS vonatkozásai, amit az alábbi három történelmi példa jól megviágít. Első példa: a németek az általuk 1940-ben foglyul ejtett Andrej Andrejevics Vlaszov vezérőrnagy hangját felhasználva nagyteljesítményű hangszórók alkalmazásával késztették dezertálásra a frontvonalon harcoló szovjet katonákat (Roetter, 1974). Második példa: Magyarországon 1945-ben a dunántúli hadműveletekben hanglemezről játszott harckocsi zúgással vezették félre a fasiszta ellenfeleiket (Molnár, s.a.). Harmadik példa: a vietnami háború során az USA által előállított és a vietkongokhoz eljuttatott hangfelvételekben gyerekek könyörögtek az apukájuknak azért, hogy ahelyett, hogy az amerikaiak ellen harcolnak és meghalnak, térjenek inkább haza, őhozzájuk...

7. állomás: a mozgókép, a film létrejötte (Bordwell és Thompson, 2007). A francia Lumière-fivérek (Louise Jean Lumière és Auguste Lumière) találmányát, a kinematográfot 1895-ben szabadalmaztatták. Ugyanebben az évben szabadalmaztatta az olasz Filoteo Albertini a kinetográfot. 1902-ben született meg a világ első trükkfilmje: Georges Méliès „Utazás a Holdba" című alkotása. 1904-ben a német Oscar Mester szabadalmaztatta a hangzófilmet, s mutatta be saját fejlesztésű berendezését: a biofont. 1907-ben Charles Pathé megkezdte a filmhíradók összeállítását, kiadását. Berlinben, 1922-ben Hans Vogt, Joseph Massolle és Benedict Engel német mérnökök a világon először vetítettek le hangosfilmet. 1937-ben került sor a színesfilm első, valóban sikeres bemutatására: a Walt Disney által készített „Hófehérke és a hét törpe" premierjére. Megszületése után a filmgyártás és -lejátszás is viszonylag gyorsan vált PSYOPS eszközzé. Például: a tömeges méretű dezinformálás hazai történelmi demonstrációját jelentették a magyar mozikban 1913-tól rendszeressé váló filmhíradók. A sok esetben hazai műtermekben megrendezésre és felvételre kerülő magyar „haditudósítások" a korabeli filmhíradók manipulálhatóságának iskolapéldái. 1949 után már kizárólag egyetlen állami vállalat készíthetett hivatalos filmhíradót - azt is kimondottan propaganda céllal. A filmhíradó így a kommunista

pártpropaganda szigorúan cenzúrázott eszköze lett - egészen az 1989-es a rendszerváltásig, mely évben a Filmhíradó végleg megszűnt, s szerepét átvették a televíziós híradók - lásd: Múlt-kor, 2005.

8. állomás: megnyílik a rádiótávközlésen keresztül történő befolyásolás lehetősége. Az 1901-1902. években Guglielmo Marconi, Nikola Tesla és Alekszandr Popov egymástól függetlenül találták fel a - haditechnikai jelentőségű - szikratávírót. Lee de Forest volt, aki az első emberi hangot közvetíteni képes rádióadást 1910. január 12-én megvalósította (néhány száz készüléknek szóló adása a Tosca-t közvetítette a Metropolitan Színházból). Az első világháború előtt a tengerhajózás és a haditechnika; a háború alatt a külkapcsolatok és a diplomácia; a háború után pedig a posta és a szórakoztató ipar volt a rádió legfőbb felhasználója. 1920-ra jött létre a mai rádiók elvén működő első, emberi hang és zene továbbítására is alkalmas készülék, s indult az első kereskedelmi rádióadó (a KDKA nevű amerikai adó). Az 1930-as évektől tömegesen elérhetővé váló rádió a PSYOPS célú rádióadók (lásd például a német Axis Sally-t, a japán Tokyo Rose-t, az angol BBC-t stb.) és műsorok működésének és előállításának teremtették meg a lehetőséget. Ezek olykor nemcsak a tartalmat, hanem a rádióadás forrását tekintve is megtévesztették célközönségüket. Az egyáltalán nem kommunistabarátnak tekinthető német Propagandaminisztérium például „kommunistabarát" rádióadót működtetett. A Franciaország elleni támadás során ez az adó (melyről kommunista vagy kommunista-szimpatizáns hallgatói nem tudták, hogy valójában nem baráti célból és nem valós híreket sugároz) igen nagy hatásfokkal vezette félre és szólította megadásra a hadseregben szolgáló munkásokat (Lukacs, 1995). Goebbels tizenhat titkos rádióadóból álló hálózatot hozott létre Concordia fedőnévvel, amelyek tizenhárom európai országban adtak műsort. A szovjetunió ideiglenesen elfoglalt területein titkos fasiszta rádióállomások működtek „Oroszországért", „Rádió Riga" elnevezéssel, Angliában a „New BBC" és más adók, Franciaországban a „Béke Hangja" és a „Rádió l'Humanité", amely a francia hazafiak rádiójának adta ki magát" (Kaslev, 1987. 74. o.).

Az angolok is sikerrel alkalmaztak hasonlóan működő, német lakosságot célközönségnek tekintő ál-náci rádióadókat, s előfordult, hogy „...az adót hallgató tipikus német állampolgár a háború végéig nem tudta meg, hogy angol adást hallgatott" (Pix, 2005, 27. o.). Az angol ál-náci adók persze (a nácik nem kis bosszúságára) a náci vezetést és rendszert bíráló és felelőssé tevő üzeneteket terjesztettek... Talán éppen ezekből a tapasztalatokból táplálkozva az USA-ban Külföldi Rádiós Hírszerző Szolgálat alakul, melynek célja egyrészt az USA érdekeit sértő híresztelésekkel szembeni szisztematikus ellen-propaganda tevékenység megalapozása, másrészt a külföldi rádióadásokban megnyilvánuló propagandatechnikák és hatékonyságuk tanulmányozása (Panfilov, 1986). Az ötvenes évek elején Washington megteremtette a lélektani hadviselés apparátusának két fontos láncszemét: a Szabadság (SZR), illetve a Szabad Európa (SZER) rádióadókat. Ezeket eleinte magánjellegű szervezeteknek álcázták, bár mindig is a CIA közvetlen irányítása alatt álltak. Mint Kaslev (1987, 75-76. o.) írja: „Maguk az alapítók nem titkolták e diverziós rádióadók céljait. A Szabad Európa elnöke, Ch. Jackson 1951-ben elmondta: az a feladatuk, hogy »megteremtsék a belső nyugtalanság előfeltételeit azokban az országokban, amelyeknek a rádióadások szólnak, előkészítsék a katonai segítségnyújtást, ha a nyugtalanság a fegyveres ellenállás formáját ölti, amelyet az Egyesült Államok kihasználhat«".

„...mint Henry Kissinger megjegyezte: egyetlen rádióállomás nagyobb nyomást gyakorolhat valamely országra, mint egy század B-52-es hadászati bombázó" (Kaslev, 1987. 60. o.).

9. állomás: a televíziózás létrejötte. 1928-ban John Logie Baird skót feltaláló és Vladimir Zworykin egymástól függetlenül találták fel a televíziót. 1930-ban Ernst Alexanderson svéd születésű amerikai elektromérnök találta fel a teljes egészében elektronikus televíziós rendszert. 1929-ben Angliában a BBC már kísérletezett televíziós műsorszolgáltatással. 1935-ben „Telefunken" néven Németországban indul meg először a rendszeres televízióadás. Az USA-ban a National Broadcasting Company 1939-ben sugá-

rozta első TV-adását. Születése óta a televízió, mint tömegkommunikációs eszköz, egyben hatékony PSYOPS-eszköz is.

10. állomás: az internet létrejötte. 1958-ban - a szovjet Szputnyik 1 fellövésére adott amerikai reakciók egyikeként (a „Szputnyiksokk" részleteit lásd: Mező és Mező, 2011) - az USA akkori elnöke, Dwight D. Eisenhower elrendelte a Defense Advanced Research Project Agency (DARPA: Fejlett Védelmi Kutatási Projektek Ügynöksége) felállítását, amelyben kidolgoztak egy többközpontú hálózati kommunikációs rendszert. Ennek keretében született meg az internet (Meixner, 2004): 1966-ban megalkotják az első ARPANET tervet, s 1970-ben jön létre az első távolsági kapcsolat az University of California, Los Angeles (UCLA) és a Bolt, Beranek and Newman Technologies (BBN Technologies) technológiai kutatóközpont között, majd a Massachusetts Institute of Technology (MIT) és az University of Utah között (sávszélesség: 56 kbps; hálózatba kapcsolt gépek száma: 4 gép). 1971-re már 64 külső kapcsolatot kezelni képes terminált fejlesztett ki a BBN. 1973-ban jön létre az első nemzetközi kapcsolat az University College of Londonnal. Az első e-mailt 1976-ban Erzsébet angol királynő küldi el a Royal Signals and Radar Establishment (RSRE) maéverni központjából. 1985-ben jegyzik be az első domaint Symbolic.com néven.

> „Az »információs robbanás« olyan - az emberiség történetében példa nélkül álló - helyzetet teremtett, amikor az emberek százmilliói lettek a tájékoztatás és a propaganda objektumai a világ minden részén..." (Kaslev, 1987, 13. o.).

1989-re a weboldalakat tároló számítógépek, a hostok száma meghaladja a százezret, 1992-re az egymilliót, 2004-ben a 300 milliót! Mindez egy korábban nem létező cybertér létrejöttét eredményezte, s egyben lehetővé tette, hogy az ezredfordulóra adottá váljanak a cyberhadviselés feltételei (Haig és Várhegyi, 2008), s az internet PSYOPS célú felhasználási lehetőségei.

A fenti kronológiai áttekintésből érzékelhető, hogy noha a PSYOPS kommunikációs lehetőségek több ezer éves fejlődési utat jártak be, az ipari forradalom és az információrobbanás adták neki azt a technikai fejlődéssel járó lökést, amely az I. és a II. világháború adta történelmi helyzetben (s később a hidegháború és további konfliktusok esetében) a lélektani hadviselés alkalmazásának a legtöbb esetben szabályozatlanul és korlátlanul tág teret engedhetett.

1.2.2. A PSYOPS története: a szervezetek aspektusából

A PSYOPS vagy PSYOPS jellegű tevékenységet ellátó szervezetek létrejöttét legalább három tényező miatt nehéz rendszerbe foglalni. Egyrészt működésük sok esetben titkos vagy rosszul dokumentált volt. Másrészt - noha számos ókorba nyúló történeti anekdota áll rendelkezésre, mégis - lényegében a XX. századi világháborúk óta beszélhetünk a PSYOPS jellegű szervezetek dokumentált működéséről. Végül: jelentős számú, lényegében PSYOPS-jellegű tevékenységet folytató nem hivatalos szervezet is létezett az elmúlt századok során - szigorúan csak Nagy-Britanniát tekintve gondoljunk például az olyan első világháborús magánalakulatokra, mint a „Német, osztrák és magyar születésű lojális brit alattvalók tanácsa" (The Council of Loyal British Subjects of German, Austrian or Hungarian Birth), a United Workers Szövetség, az Atlantic Union és a Cobden-szövetség, a Viktória-Liga, az Overseas Club, az Union of Democratic Control stb.

Az alábbi összeállításban ezért lehetőségeink mindössze arra korlátozódnak, hogy csak a XX. századtól működő PSYOPS (vagy PSYOPS jellegű) tevékenységet végző szervezetek egy válogatását adjuk meg abból a célból, hogy érzékeltessük a téma nemzetköziségét és történetiségét. A XX. század előtti időszak PSYOPS vonatkozású tárgyalásával kapcsolatban a következő fejezetekben olvasható Pix-féle korszakolást és művet (Pix, 2005) ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. A PSYOPS-történelem szempontjából lényegesebb, XX. századtól működő szervezetek létrejöttük időbeli sorrendjében tehát:

1914: a brit külügyminisztériumon belül létrejön a Háborús Propaganda Hivatal (*War Propaganda Bureau, WPB*). Célja: röplapterjesztés a semleges országokban. Többek között olyan irodalmi tehetségek dolgoztak itt, mint Arthur Conan Doyle, Rudyard Kipling, H. G. Wells!

1915: Franciaországban létrehozzák a hadügyminisztérium vezetése alatt működő *„Service de la propagande aérienne"*-t (a „Légi propaganda szolgálatot"), melynek segítségével központi irányítás alatt történt a propagandaanyagok előállítása, légi úton (ballonokkal, repülőkkel) történő terjesztése.

1917: Németországban a *Nachrichtenbureau* (Hírszolgálati Hivatal) kezd foglalkozni a propaganda irányításával (főként kémelhárítás jellegű, s ellenséges röpiratterjesztés elleni tevékenységet végezve).

A brit Háborús Propaganda Hivatalt az Információs Osztály (Department of Information) alá szervezték.

1917. április 6-án az USA is megüzente a háborút és már április 14-én megalakult Thomas Woodrow Wilson elnök rendeletére a *Committée of Public Information* (Közönség Tájékoztatási Bizottság). A bizottság célja: az amerikaiak lelkesítése, külföldön pedig hírdesse az USA önzetlen szerepvállalását, s győzelembe vetett hitét.

1918: létrejön a brit *Propagandaminisztérium*. 1918. májusában Franciaországban Georges Benjamin Clémenceau miniszterelnök *propaganda-államtitkárságot* állított fel. Ekkoriban már elkezdték megkülönböztetni az állami-startégiai és a harctéri propaganda szintjét.

Bár az első világháborús szervezeteket javarészt leépítették, a két világháború között a propaganda téma iránti érdeklődés csak látszólag csillapodott, hiszen ekkoriban kezdődött a propaganda (tömegbefolyásolás) tudományos kutatása. Az USA-ban Amerikai Propagandaelemző Intézet jött létre. Németországban egyrészt egyetemek és kutatóintézetek foglalkoztak a témával, másrészt Adolf Hitlert ámulatba ejtette a brit propaganda első világháborús hatékonysága, ezért:

1933: Joseph Goebbels vezetésével Németországban létrehozzák a Népnevelési és Propagandaminsztériumot *(Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, RMVP)*. A német „propagandagépezet" - élén: Hitlerrel és propagandaminiszterével, Goebbels-szel - a II. világháború során teljesedett ki.

1937: a szovjet Vörös Hadsereg Politikai Főcsoport Főnökségét átszervezték Politikai Propaganda Főnökséggé (Gosztonyi, 1993).

1939-1945: a II. világháború alatt létrejöttek a lélektani hadviselés katonai szervezetei. Az USA-ban 1942-ben jött létre a *Harci Propagandaszázad* (Sandler, 1995). A szövetségesek 1942-ben hozzák létre a *Psy War Branch (PWB)* alkulatot Dwight David Eisenhower (később ő lett az USA 34. elnöke) parancsára (Knezović és Milković, 2007, Sandler, 1995). Az alakulat később pszichológiai háborús divízió néven működött, majd 1945 után felszámolták. A Szovjetúnióban a háború alatt 1939-ben jött létre az ideológiai hadviselést és eszmei-politikai nevelőmunkát folytató *Katonapolitikai Propagandatanács* (Szeleznyev, 1965; Poszpelov, 1964; Gosztonyi, 1993); a német hadseregben propaganda zászlóaljak és századok működtek (Grecsko, 1984), a Szövetséges Erők Európai Főparancsnokságán pedig egy 4600 fős speciális lélektani hadviselési hadosztály működött a háború utolsó szakaszában (Finch, 2000).

1947: az USA-ban 1947-ben Truman elnök hívta életre a Központi Hírszerző Hivatalt (*Central Intelligence Agency, CIA*), hogy titkos akcióival (szabotázsakciók, terrorista csoportok felfegyverzése, politikusok likvidálása) az amerikai érdekeket képviselje világszerte (lásd például kubai, nicaraguai, afganisztáni szereplését).

1949: 12 észak-amerikai és európai ország szövetségeként 1949. április 4-én alapították meg Washingtonban az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (*North Atlantic Treaty Organisation, NATO*). Később több ország is csatlakozott a NATO-hoz (jelenleg 28 államot számlál a szövetség). E történeti áttekintésbe a NATO,

mint a modern PSYOPS doktrínák (pl. 2002-es AJP-3.7. vagy 2009-es AJP-3.10.1) létrehozója szerepel.

1950: Taktikai Információs Osztályt hozott létre az USA a koreai harcok támogatása érdekében.

1951: az USA-ban a Truman adminisztráció átnevezett egy tárcaközi stratégiai bizottságot Lélektani Műveleti Koordinációs Bizottsággá (*Psychological Operations Coordinating Committee).*

1952: megalakul Észak-Karolinában, Fort Braggban a *PSYWAR CENTRUM* (pszichológiai háborús központ), mely képzési, rádiós, pszichológiai háborús bizottsági és különleges haderő csoportokból állt.

1967: Vietnamban hozták létre a négy zászlóaljból álló negyedik Psyop Group-ot.

A hidegháború éveiben lélektani hadviselés jellegű tevékenységet folytató hivatalos szervezetek már minden államban működtek. Magyarországon a lélektani műveletek tevékenységkörét a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége alá tartozó „speciális propaganda" látta el (mint a kor szellemét idéző ideológiai-politikai harc katonai megfelelője). 1990 környékén a szervezetet a rendszerváltáskor felszámolták (Pix, 2005). Ezt követően 1994-ben történt hazai kísérlet katonai lélektani egység létrehozására: megalakításra került a 115. Lélektani Műveleti Század (amit 2000-ben felszámoltak).

Igazán jelentős változást igazán csak a XXI. század elején tapasztalhatunk: 2002-ben adják közre a NATO PSYOPS (AJP-3.7.) doktrinát - ez ugyan nem szervezeti, hanem dokumentációs esemény, de PSYOPS szempontból jelentős hatású dokumentumról van szó. Az AJP-3.7.-nek megfelelően minden NATO tagországnak ki kell fejlesztenie PSYOPS képességeit, s PSYOPS alakulattal kell rendelkezniük, mely e doktrína szerint fejleszti/veti be képességeit a közös NATO műveletek alkalmával. Lényegében ez indítja be a XXI. századi hazai PSYOPS történelmet is:

2003. július 1-jei hatállyal alakult meg, s 2003. október 1-én állt hadrendbe a *Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési Központja.*

2004-ben kibővítésre került a Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési Központja, s megkezdődött a lélektani műveleti képesség bevezetése a Magyar Honvédség (MH) tevékenységi körébe (Bolgár, Hajdú és Szternák, 2008). 2004 augusztusában a szervezet megnevezése *MH Civil-Katonai és Lélektani Műveleti Központra (MH CKELM)* módosult (honlap: www.honvedelem.hu /szervezet/mh_ckelmk).

2007. december 10-én alakult meg a *Magyar Hadtudományi Társaság CIMIC és PSYOPS szakosztálya* (Hetzman, 2009).

1.2.3. A PSYOPS története: a terminológia aspektusából

A PSYOPS történetisége a vele kapcsolatba hozható fogalmak létrejöttén keresztül is vizsgálható. A PSYOPS-hoz kötődő fogalmak közötti eligazodást ugyanakkor nehezíti, hogy azokat a szakirodalomban hol egymás szinonímájaként, hol pedig egymástól eltérő jelentéstartalommal és/vagy eltérő pejoratív felhanggal bíró kifejezésekként használják. Változik az is, hogy az egyes fogalmak milyen hierarchikus viszonyban állnak egymással - például: míg Knezović és Milković (2007) a lélektani műveletek alá rendelik a pszichológiai háború fogalmát, s ez utóbbi alá rendelik a háborús propaganda fogalmát, addig másoknál a hadviselés a tágabb fogalom, s azon belül beszélhetünk műveletekről. A PSYOPS terminológia alakulása a „propaganda" fogalmától a lélektani háború, lélektani hadviselés és művelet fogalmán át az ún. MISO-ig dióhéjban:

1662: a *„propaganda"* kifejezés első megjelenése. A szó a latin „terjeszteni" jelentésű „propagare" szóból ered. A PSYOPS szakirodalomban gyakran előforduló „propaganda" elnevezést először Rómában, 1622-ben a Congregatio de Propaganda Fide (Hitter-

jesztési Kongregáció) című, a missziós tevékenység erősítését célzó egyházi műben használták (Smith, 1995). A kifejezést a világi propagandatevékenységre is használják az 1790-es évektől fogva, s negatív konnotációja a 19. század közepén alakult ki, amikor a politikai szférában is használni kezdték. Végül a lélektani hadviseléssel rokon „propaganda" kifejezés a nácik és a kommunisták túlkapásai miatt visszaszorult az idők során.

1920: a *„psychological warfare"* (lélektani hadviselés) kifejezés születése. A „psychological warfare" kifejezést angol nyelven 1920-ban J. C. Fuller angol történész, katonai elemző alkalmazta először (Daugherty, 1976, 1982). Szélesebb körben csak 1941-ben, egy náci propagandával foglalkozó szöveg révén vált ismertté (Farago és Gittler, 1942).

A lélektani hadviselés (angolul: psychological warfare, rövidítve: PSYWAR; franciául: guerre psychologique; németül: die psychologische Kriegsführung; olaszul: operazione psicologica; oroszul: психологическая война - Szabó, 1995, 813. o.) fogalmával legalább háromféle használatban találkozhatunk:

- köznyelvi szóhasználatban a „lélektani hadviselés" kifejezésen azt értjük, hogy valaki másokat célzó tudatos lélektani ráhatással kívánja sajátos céljait elérni a hétköznapi élet valamely területén. Például: a párkapcsolatok világában lelki zsarolással kényszeríti egyik fél a partnerét valamire (Mező, 2014), az üzleti életben bizalmat keltő image kialakításával próbálnak az üzletfelek jó benyomást tenni egymásra, a reklám-marketing világában a potenciális vásárló szükségleteit és érdeklődését keltik fel egy termék iránt, a sport világában az ellenfelek magukat legyőzhetetlennek, az ellenfelüket esélytelennek mutatják be, és/vagy: verseny közben figyelemelterelő ingerekkel zökkentik ki ellenfelüket.
- a „lélektani hadviselés" politikai értelmezése a hidegháborús korszakban terjedt el, s a szembenálló világrendszerek között zajló szisztematikus lázító (egy adott politikai, gazdasági és ideológiai rendszerrel szembenállásra késztető) tevékenységre vonatkozott (Pix, 2005). Politikai aspektusból a propaganda kifejezéssel áll szoros fogalmi kapcsolatban - lásd például az 1955-1991 között a közép- és kelet-európai szocialista országok védelmi katonai-politikai szervezeteként működő Varsói Szerződés országainak hadseregeiben a „speciális propaganda" fogalmát és tevékenységét.

- a „lélektani hadviselés" katonai szakkifejezésként a Hadtudományi Lexikon (Szabó, 1995, 812-813. o.) szerint a következőt jelenti: a lélektani hadviselés „a harctevékenységek sajátos formája, amelyen térben és időben meghatározott cél (harcászati, hadműveleti, hadászati) elérése érdekében, tartalmában és módszerében részletesen kimunkált, az erre a célra létrehozott és felkészített katonai (esetenként polgári) szervezetek által kifejtett tevékenység értendő, amely tartalmát tekintve alapvetően a szemben álló ellenséges csoportosítás személyi állományára és hátországára (lakosságára) irányul azzal a határozott céllal, hogy eltántorítsa őket a további fegyveres küzdelemtől, megadásra, dezertálásra késztetve az állományt, aminek következtében az ellenség harcoló csapatainak harcképessége megóvható, és az alkalmazó szempontjából a harccselekmények kedvezően befolyásolhatók".

1945: a *„psychological operations"* (lélektani műveletek) kifejezés megjelenése. A pszichológiai műveletek (psychological operations) kifejezést E. M. Zacharias (az USA tengerészetének századosa) használta először a japán katonák átadásakor (Zacharias, 1946; Daugherty, 1976; Knezović és Milković, 2007). A kifejezés az 1960-as évektől nemcsak az USA katonai terminológiájában, hanem világszerte is elterjedt - s a NATO doktrínának is részévé vált (lásd: AJP-3.7, illetve AJP-3.10.1). A „lélektani hadviselésről" „lélektani műveletekre" történő váltás oka többek között, hogy e műveletek már nemcsak az ellenséges csoportra, hanem semleges vagy baráti csoportokra is irányulhatnak, akikkel szemben a PSYOPS alkalmazók nem kívánnak folytatni „hadviselést", műveleteket azonban folytathatnak. Ezenkívül: a „lélektani hadviselés" napjainkban inkább politikai-ideológiai jellegű beavatkozásokra utaló kifejezés, míg a „lélektani művelet" elvileg ideológiamentes, katonai tevékenységre utaló terminológia.

2010: a *„Military Information Support Operations"* (MISO, katonai Információs Támogató Műveletek) kifejezés megjelenése. Az USA Védelmi Minisztériuma a „psychological operations" (PSYOPS) kifejezést a „Military Information Support Operations" (MISO) névre cseréli (JP-3-13.2. Military Information Support Operations). A MISO elsődleges feladata: a (külföldi) célközönség percepci-

ójának, attitűdjeinek és viselkedésének befolyásolása (cél: ezek alakítása, megakadályozása, a motiválás és a meggyőzés) az USA és a multinacionális partnerek céljainak megfelelően.

Noha a fentiekben vázolt, a „propagandától" a „MISO"-ig tartó út a XVII. században kezdődött, lényegében a XX. században bontakozott ki. Azt is megfigyelhettük, hogy a „MISO" fogalmi szintű bevezetése egyfajta eufémizmus: lényegében a PSYOPS-hoz kötődő kellemetlen asszociációk „leporolásának" tekinthető, inkább terminológiai jellegű változás, semmint lényegi, műveleti jellegű módosítás. Ráadásul a „MISO" mellett a „PSYOPS" kifejezés is „forgalomban maradt" napjaink katonai terminológiájában.

1.2.4. A PSYOPS története: a Pix-féle korszakolás alapján

A PSYOPS történelmi előzményeit tekintve Pix (2005) három nagyobb korszak megkülönböztetését veti fel, s a korszakolást a lélektani hadviselés/lélektani műveletek tekintetében meghatározó változásokat hozó eseményekhez köti. E korszakok a következők:

1) *A lélektani hadviselési tevékenység intuitív korszaka (1914-ig tart)*. Ez az intervallum az I. világháború kezdetéig tartó sok évezredet átfogó időszak. Az ellenfél megfélemlítése, a saját oldal morális megerősítése („Az istenek velünk vannak!"), az ellenfél irreális harctéri döntéseinek előidézése céljából a saját térbeli helyzetről és erőviszonyokról szóló információk torzítása, illetve szelektív adagolása természetesen nem mai találmány - már az őskortól rendelkezésre álló lélektani műveleti lehetőségek ezek. A korszak elnevezésében az „intuitív" jelző ugyanakkor arra utal, hogy noha egyes szerzők - például Szun Cu, Plutharkhosz, Sextus Julius Frontius, Machiavelli, Zrínyi Miklós (aki Vitéz hadnagy című művében ír az ellenség indulatának erősítéséről többek között - Zrínyi, 1976), Clausewitz (1961) és mások műveiben, hadvezérek cselekedeteiben meg-megjelenik a lélektani műveletekkel rokonítható eszmék és (hadi) cselekedetek néhány eleme, ezek alkalmazása azonban még inkább ötlet- és alkalomszerű, nem pedig szisztematikus rendszerbe foglalt.

A pszichológiai háború ókori teoretikusai egyetlen évszázad alatt tüntek fel - gondoljunk (Knezović és Milković, 2007)...

...az i.e. IV. századbeli kínai stratéga, Szun Cu „A hadviselés művészete" című klasszikus művére! Ebben a modern hadviselés stratégiáinak alapjait fektette le azáltal, hogy az információknak (gyűjtésüknek, terjesztésüknek és egyéb felhasználásuknak egyaránt) döntő jelentőséget tulajdonított, hogy a háborús célokat a lehető legkevesebb emberveszteséggel lehessen elérni (Smith, 1995). Erre utaló két híres megjegyzése például: „A háború a csalás útját járja.", illetve: „Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségen".

...Szókratész, Platón és Arisztotelész görög filozófusok retorikai és kommunikációs technikáira! Ezek a meggyőző közlés alapjait képezik napjainkban is.

...az indiai Kautiliya „Arhasastra" (A politika elve) című munkájára! Ebben jóformán részletesen elemzi a titkos és a nyílt pszichológiai hadviselés részleteit. Egy példa: a nyílt háborúban azt kell híresztelni, hogy a király csodákra képes, s ő maga az Isten, aki megjutalmazza azt, aki az ő oldalán harcol a háborúban.

Pix (2005) szerint az intuitív korszakban egyrészt nem volt elkülönített szervezet, mely tudatosan tervezte-szervezte volna a lélektani hadviselési tevékenységet; másrészt nem volt meg e tevékenység tudományos háttere sem (csak az időszak vége felé, 1879-ben alakult meg Wilhelm Wundt pszichológiai laboratóriuma Lipcsében, s ettől a dátumtól datáljuk a modern pszichológia létrejöttét). E tekintetben a két világháború közötti időszak hozott komoly előrelépéseket.

2) *A lélektani hadviselés kialakulásának időszaka (1914-1945, az I. és a II. világháború közötti terminus)*: ez a lélektani hadviselés kialakulásának és kiteljesedésnek kora. A korábbi intuitív próbálkozásokat fokozatosan váltják fel a valóban szisztematikusan végzett lélektani műveletek, kialakulnak a lélektani hadviselés legfontosabb módszerei, szervezetei, s megteremtődik az alapvető elméleti háttér is. Az úttörő munkát az Antant hatalmak (Anglia, Franciaország és a köréjük csoportosuló országok), elsősorban az angolok végezték.

Önálló, gondosan tervezett lélektani hadviselést elsőként az I. világháború során tapasztalhatunk a háborús propaganda formájában. E propaganda a saját lakosságot, a világ közvéleményét és az ellenség katonai erőit és hátországát egyaránt célozhatta (Pix, 2005). Ekkoriban morális szempontok figyelembe vételével egyik fél sem korlátozta saját lehetőségeit: „a katonai cél szentesítette a lélektani eszközt" mondhatnánk Machiavelli után szabadon. Demonstrációképpen szerepeljen itt néhány példa az Antant és a Központi hatalmak oldaláról egyaránt. A brit propaganda néhány klasszikus megnyilvánulása például:

- Cél: az ellenséggel kapcsolatos negatív attitűd kialakítása, fenntartása. Eszköz: azt híresztelték, hogy a németek levágják az elfoglalt francia településeken a gyerekek kezét, hogy ne emelhessenek fegyvert német katonára; vagy, hogy a német katonák szappant főznek az antant katonák holttestéből (Sántha és Drózdy, 1943).
- Cél: az ellenséges csapatok és a hátország bomlasztása. Eszköz: a soknemzetiségű Monarchián belüli nemzetiségi ellentétek kihangsúlyozása, felkorbácsolása.
- Cél: az ellenfél megfélemlítése, demoralizálása. Eszköz: az erőfölény - különösen az USA erők európai megjelenésének - propagálása.

Az antanttal szemben természetesen a Központi Hatalmak (a Német Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és Bulgária) is alkalmaztak háborús propagandát. Német részről például:

- Cél: az USA távol tartása a háborútól. Eszköz: a németek szakszervezeteket hoznak létre az USA-ban a pacifizmus eszméjének népszerűsítésére; irodákat hoznak létre az afroamerikaiak izgatására, újságokat vásárolnak meg (Finch, 2000).
- Cél: a nemzeti tudat gyengítése a megszállt területek lakossága körében. Eszköz: a megszállt belga és francia területek lakosainak elzárása a hírektől, illetve a saját eszmék terjesztése köreikben (a britek az „ellen-Psyops"-ra is figyelemreméltó példát szolgáltattak: létrehozták a „Le Courrier de 'Air" című hetilapot, a világ első légi úton terjesztett újságját. Repülőket, illetve hőlégballonokat használtak a németek által megszállt belga és francia területek feletti terjesztéshez).
- Cél: negatív attitűd keltése az oroszok iránt. Eszköz: az oroszok rémtetteiről szóló történetek terjesztése.

Ebben az időszakban már találkozhatunk a propagandaanyagok célba juttatásának (mai napig alkalmazott) legváltozatosabb módjaival: a röplapokat vagy akár propaganda célú heti lapokat repülővel, hőlégballonnal, tüzérségi eszközökkel „továbbított" röplaplővel, hőlégballonnal, tüzérségi eszközökkel „továbbított" röplapgránátokkal, elengedett hadifoglyokkal és visszaszivárogtatott dezertőrökkel juttatták célba. A hanganyagokat az előbb említett hadifoglyokon és dezertőrökön túl gramofonokkal, hangszórókkal, rádióadásokkal terjesztették.

Ekkoriban tanúi lehetünk új fegyverfajták lélektani célú alkalmazásának is (gondoljunk itt mondjuk a német Ju-87-es taktikai zuhanóbombázó szárnyára szerelt szirénára, a német csodafegyverekkel való fenyegetésre, vagy a szovjet sorozatvetők éjszakai alkalmazására - Pix, 2005), s példákat találunk a pszichológiai hatásokat szolgáló katonai akciók végrehajtására is (lásd: a spanyol polgárháborúban, 1937. április 26-án a német Condor légió Guernica város ellen alkalmazott pánikkeltő terrorbombázását; vagy: a II. világháború idején Coventry, London, Hamburg, Drezda lakosságának megtörését célzó hátországbeli, civil célpontokra irányuló bombázásokat).

Összefoglalva: a lélektani hadviselés megjelenésével egy olyan katonai képesség született meg ezekben az években, amelynek erősokszorosító hatásával a továbbiakban is számolni kell. A lélektani hadviselés 2. korszakának mintegy három évtizedében felhalmozott tapasztalatok készítették elő a talajt a napjainkig tartó harmadik korszak számára.

3. A lélektani hadviselés és műveletek továbbfejlődésének korszaka (1945-től napjainkig). Az I. és a II. világháború tapasztalatait 1948-ban *Paul M. A. Linebarger* foglalta össze klasszikussá vált „Lélektani hadviselés" című művében, mely később kiegészült a hidegháború és a koreai háború vonatkozású részekkel (Linebarger, 1948, 1954).

Pix (2005) a II. világháborút követő korszakot a „továbbfejlődés" korszakának tekinti, s két részre osztja: az 1945-1991. közötti évekre, s az azt követő esztendőkre.

Az 1945 és 1991. közötti hidegháborús időszakban az USA és a Szovjetunió, mint két politikai nagyhatalom mérte össze erejét, s nukleáris arzenáljának kölcsönösen megsemmisítéssel fenyegető rémképét. Ezek az évek az ideológiák, eszmék háborújának korát jelentették, ahol a stratégiai szintű lélektani hadviselés tört utat magának. A harctéri lélektani műveletek a helyi háborúkban bontakozhattak ki - például Vietnamban, Koreában, Granadában, a salvadori plgárháború stb. idején. E műveletekre jellemző volt a kontrollálatlanság, gátlástalanság, terrorisztikus hatású elrettentő jelleg (pl. babonákkal, hiedelmekkel történő visszaélés: ledobott rádióadókból utánzott „holtak sikolya"; extrém stressz előidézése alvásmegvonással és folyamatos támadásokkal stb.). A vietnami háború idején egy amerikai lélektani műveleti zászlóalj 1-1 parancsnoki, tábori nyomda-, s szóbeli propaganda-századból, illetve 2-2 rádióadó-, elektroakusztikai-adó és röpcédulaterjesztő századból állt (Sandler, 1995). Ekkoriban problémát jelentett, hogy több különböző szervezet (többek között a CIA is) összhang nélkül fejtett ki PSYOPS aktivitást, s nem valósult meg köztük igazi koordináció. A korszakot az Öböl-háború zárja. Az Öböl-háború a Perzsa-öbölben 1991. január 16. és 1991. február 28. között zajlott, s lényegében az Irak által megszállt Kuvaitot szabadította fel a háború során az ENSZ koalíció a Sivatagi Vihar (Desert Storm) nevű hadművelet során. E háború különlegessége PSYOPS szempontból a (röplapok és hangszórók mellett bevetett) médiajelenlét volt. Míg a Vietnami háború volt az első „televíziós háború", addig az Öböl-háborút jóformán egyenes adásban közvetítette a média, s Irak is és az USA is egyaránt igyekezett kihasználni a nem katonai médiumok adta propaganda lehetőséget. Persze emelett saját médián keresztül is próbáltak hatni célcsoportjaikra. Az USA 1991-től működtette az „Öböl hangja" rádiót, az irakiak pedig a „Bagdad Betty", „Iraki Jack" nevű rádióadókkal „bombázták" ellenfeleiket, illetve a „Minden Csaták Anyja" névre keresztelt adójuk olyan frekvencián sugárzott, ami zavarta a szövetségesek adásait.

Az 1991-től kezdődő másik időszakot a kelet-közép-európai rendszerváltás során megváltozott biztonsági környezet változása fémjelzi. A totális háború kirobbanásának esélye csökkent ugyan, ám nőt a regionális jellegű (etnikai, vallási, területi) konfliktusok száma, s fokozódott a terrorizmus. Megjelenik a „halott nélküli háború" koncepciója: a pusztító fegyverek alkalmazásával járó harc helyett a nem halálos fegyverek és a befolyásolás alkalmazásának igénye (s ezzel felértékelődtek az információs és lélektani műveletek is). Megjelenik a hatásalapú hadviselés igénye is, miként a hadviselésben (illetve a nemzetközi terrorizmus elleni harcban) jelentkező asszimetrikus viszonyok hatékony kezelésének igénye is. A PSYOPS szervezeti struktúra törzsi (tervező-szervező, célcsoportelemző, elő- és utótesztelést végző csoport) és végrehajtó (propagandaanyag-tervező, -előállító és terjesztő) elemekre differenciálódik. Ekkoriban jelenik meg az ellenőrzés alá vont lakosság körében folytatott konszolidációs és béketámogató lélektani műveletek fogalma. Kialakul az információs műveletekkel és a civil-katonai együttműködési műveletekkel való PSYOPS kapcsolódás, s összehangolt tevékenység - különösen a boszniai IFOR és a SFOR tevékenység idején.

1.3. A PSYOPS ETIKAI ÉS JOGI ASPEKTUSAI

E könyvben az ókortól napjainkig tartó időtartamban számos példát találhatunk majd az etikai/jogi kérdéseket felvető lélektani műveletekre. Ennek legalább két oka van:

1) valóban ismertek etikai/jogi szempontból problémás lélektani műveletek (miként ilyen fenntartásoktól mentesek is!);

2) e könyv Szerzőjét is felelősség terheli atekintetben, hogy milyen eseteket válogatott és adott közre: érdekes, figyelemfelkeltő eseteket szeretett volna bemutatni, s köztudott, hogy a szokatlan, deviáns, olykor valamilyen tabut sértő esetek nagyobb hatást gyakorolnak ránk, mint a társadalmi normák határait egyáltalán nem feszegetők.

Fontos megértenünk azt is, hogy széles értelemben véve a lélektani hadviselés napjainkban nemcsak háborúban, hanem békeidőben is megnyilvánulhat; megrendelői, végrehajtói és (olykor szerencsés, olykor szenvedő) alanyai pedig nemcsak katonai, hanem civil személyek, szervezetek is lehetnek, akiket nem kötnek például a NATO által bevezetett önkorlátozások, etikai szabályok (melyek különben csak a XX. század második felétől, a NATO létrejötte óta lehetnek érvényben). Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a lélektani hadviselésnek nemcsak katonai, hanem politikai-ideológiai aspektusai is vannak. Ezért arra kérjük az Olvasót, hogy a lélektani hadviselés, a lélektani műveletek világa felé az alább keretbe foglalt ajánlás szerint forduljon:

Bármilyen más fegyverhez, vagy orvossághoz hasonlóan a lélektani műveletek sem „jók" vagy „rosszak", „etikusak" vagy „etikátlanok" önmagukban - alkalmazóiktól függ, hogy mire és hogyan használják azokat!

Mindemellett természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül és szó nélkül azt a tényt, hogy a lélektani műveletek alkalmazása etikai/jogi problémákat is előidézhet. Mindezek következtében nemzetek közötti, nemzeten belüli felhasználásuk kül-, bel- valamint biztonságpolitikai következményekkel is járhat, s adott esetben demokratikus társadalmak alkotmányos jogaival (például a közvélemény manipulálása esetén a gondolat szabadságának jogával) ütközhet. Demonstrációképpen lássunk néhány szemelvényt, amelyekben az említett etikai/jogi problémák tetten érhetők:

A közvélemény, közgondolkodás, közhangulat társadalmi - sőt: nemzetközi - stratégiai szintű befolyásolásával kapcsolatban figyelemre méltó Kaslev (1987, 10. o.) megállapítása a hidegháború korából (s szovjet nézőpontból): „Az oroszországi októberi forradalom győzelme új dimenziót adott az ideológia és az ideológiai harc szerepének a (...) nemzetközi kapcsolatokban. A világ két ellentétes társadalmi-politikai alakulatra szakadt, a szocialista és a tőkés rendre. (...) A szocializmus és a kapitalizmus közötti ideológiai harc világviszonylatban a két rendszer közötti küzdelem egyik fő irányává vált, *a történelemben példátlan versengés indult meg az emberek gondolkodásának befolyásolásáért*" (kiemelés: Mező F.). Később: „Jellemző, hogy Allan Dulles, aki sok éven át vezette az amerikai hírszerzést, azt javasolta, hogy a propaganda eredményességének goebbelsi értékeléséből kell kiindulni: *a gázkamrába egyszerre csak néhány száz ember fér bele, míg a hazugsággal egyszerre milliókat lehet megmérgezni*" (Kaslev, 1987, 77.o. - kiemelés: Mező F.).

Etikai dilemmát okozhat annak eldöntése, hogy egész társadalmak, tömegek befolyásolására - hazugsággal avagy akár anélkül - kinek lehet felhatalmazása, morális és jogi alapja. Másrészt amikor egy képzeletbeli etikai mérleg egyik oldalán a háborúval járó tömeges pusztulás és szenvedés áll, a másik oldalon pedig a tömegek meggyőzése és/vagy manipulációja, akkor még mindig ez utóbbi tűnik a kisebbik rossznak (különösen, ha nem jár az egyének, tömegek „erkölcsi halálával", szellemi rabszolgaságba kényszerítésével). A lélektani hadviselés azonban nemcsak nagyban - a hosszútávon, akár korszakokokon át ható stratégiai szinten - valósulhat meg, hanem taktikai szinten is. A következő idézetben például a harctéri műveletekkel kapcsolatos esetekről olvashatunk:

„A lélektani hadviselés valóságos »laboratóriumát« hozták létre az Egyesült Államok hírszerző és propagandaügynökségei az indokínai agresszió idején. Vietnam, Laosz, Kambodzsa népein akarták kipróbálni a goebbelsi propaganda valamennyi módszerét, s rekordot akartak dönteni. Így a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front ellenőrzése alatt álló területen az amerikaiak több tízezer primitív rádió-vevőkészüléket dobtak le, amelyek úgy voltak beállítva, hogy kizárólag az Amerika hangját lehetett rajtuk fogni. Hétszeresére növelték a vietnami nyelvű adások mennyiségét. Az USIA regionális központjában, Manilában hatvanmillió hamis bankjegyet

és röplapot nyomtak, amelyeket amerikai repülőgépek szórtak szét Vietnam fölött. Ugyanilyen módon terjesztettek egy speciális újságot, valamint kuponokat, amelyek »garantálták« a DVNFF katonáinak az életét és maximum kilencven dollár kifizetését a »fegyverletételkor«. (Egyébként minden lelőtt amerikai pilóta megmentéséért ötezer dollár jutalmat ígért a röplap.) Más módszereket is alkalmaztak. A partizánok területei fölött alacsonyan szálló repülőgépek hangosbeszélők segítségével éjszakánként buddhista temetési zenével felébresztették az embereket, azután magnetofonról egy gyermekhang könyörgött a partizán papának, hogy térjen haza. Máskor meg kakofonikus elektronikus zenét sugároztak, hogy megrémítsék a vietnamiakat" - írja Kaslev (1987, 84-85. o.).

A fenti (sok más esethez képest még mindig viszonylag szelíd történéseket vázoló) idézetben már kezd körvonalazódni, hogy a hadtörténelemben valóban akadnak olyan esetek, amelyekben a személyes- vagy tömegmanipulációt (annak méreteit, eszközeit és olykor gátlástalanságát, valamint eredetiségét tekintve) már-már tragikomikus szinten művelték. A tragikomikum szempontjából az egyik legszélsőségesebb eset a belga „para-kommandó"-hoz, illetve Belgiumnak a Szimba Népi Felszabadító Hadsereg (közismertebb megnevezésük: kongói gerillák) elleni 1964-es „Vörös Sárkány" hadműveletéhez kötődik:

A kongói gerillák fegyvereiket általában csukott szemmel, vaktában, a levegőbe tüzelve sütötték el. Ok: abban a tévhitben éltek, hogy már a fegyverek hangjától is meghalnak belga ellenségeik. Az, hogy ez mégsem következett be, csak azt a tudatot erősítette meg bennük, hogy a belgákat nem fogja a lövedék (Zsig, 2004). A babona, a tudatlanság és mindezek kihasználása áldozatokat követelt...

Az INFO OPS és a PSYOPS műveletek egyik gyökere kétségtelenül az ellenség megtévesztésén, félrevezetésén alapuló stratégia és taktika. Célja: az ellenség valótlan információkon alapuló döntésekre és ezáltal kudarcra ítélt akciókra bírása, illetve a saját szándékok és cselekvések leplezése. A hadviselés ókori klasszikusa, Szun Cu így ír erről:

Szun Cu (ókori kínai stratéga) a hadviselés törvényei közt említi (Tőkei, 1995, 15-17. o.): „A háború mindig a csalás útját járja. Így ha képesek vagyunk valamire, tegyünk úgy, mintha nem lennénk rá képesek; ha valamit felhasználunk, tegyünk úgy, mintha nem használnánk fel; ha közel vagyunk, keltsük azt a látszatot, hogy távol vagyunk; ha távol vagyunk, keltsük azt a látszatot, hogy közel vagyunk; előnyöket kínálva csalogassuk (az ellenséget), sorait megzavarva mérjünk csapást reá; (...) magunkat alantasabbnak mondva tegyük elbizakodottá; ha friss erővel rendelkezik, fárasszuk ki; ha (egységei) szoros kapcsolatban vannak, ziláljuk szét őket; ott támadjuk meg, ahol nem készült fel a védekezésre, s akkor küldjük előre (csapatainkat), amikor (az ellenség) éppenséggel nem várja."

Noha a megtévesztés/félrevezetés intuitív alkalmazásai nemcsak az ókori Kína, hanem az ószövetség népeinek háborúi óta ismertek, morális megítélése azonban koronként igen eltérő volt:

„A megtévesztés fontos szerepet játszott és játszik ma is a harctevékenységben. A római birodalom idején, amikor a hadseregek lényegében megegyeznek létszámban és fegyverzetben, rendszerint a hadvezér katonai művészete - amit a vezetői rátermettség fontos ismérvének tekintettek - döntötte el az összecsapás kimenetelét. A megtévesztés a hadvezetés művészetének döntő eleme volt. A lovagság megjelenésével a háború jellege megváltozott. A legtöbb katonai vezető a megtévesztést tisztességtelen harcmódnak tekintette, a »csalás« egy formájának (de azért mindig felhasználták). A második világháborúban a megtévesztés méltó helyére került. Ez a villámgyors előnyomulás, a bonyolult felderítő szolgálatok és a rendkívül mozgékony tartalékok háborúja volt. Egyre fontosabbá és egyre nehezebbé vált csapást mérni az ellenségre ott, ahol az a leggyengébb volt" - írja Scheffler (1989, 165. o.).

Az ellenség félrevezetése (megtévesztése) ráadásul nem is mindig kíván különösebb beavatkozást, hiszen az aktív intézkedések mellett passzívakról is beszélhetünk. Scheffler (1989) a megtévesztés aktív intézkedései közé sorolja például a következőket:

- csapatok tényleges vagy színlelt csoportosítása;
- megnövelt vagy csökkentett mozgás;

- fokozott légi tevékenység;
- hadtáp telepítése (ténylegesen vagy csak színlelve);
- fokozott út- és hídfenntartás;
- utak és hidak pusztításának színlelése;
- elhelyezési körletek, gépkocsioszlopok, valamint összpontosítási körletek színlelése;
- járműmozgás, tüzérségi tűz és más harctéri zajok színlelése;
- a biztonsági szabályok tervezett vagy szándékos megsértése, hogy az ellenségnek lehetősége legyen a makett azonosítására;
- járművek, felszerelések és az állomány oly módon történő megjelölése, hogy azok a szimulált alegységnél azonosíthatók legyenek.
- meggyőző bizonyítékok a szimulált alakulat jellemzőiről.

A megtévesztés passzív intézkedései lehetnek:

- elsötétítés;
- éjszaka történő mozgás;
- kis alegységek vagy részlegek fedett mozgása;
- az állomány helyváltoztatásának kijelölt helyre való korlátozása;
- a járműveken, felszereléseken és az állományon lévő azonosító jelzések eltávolítása;
- az ellátás és a személyi kiegészítés ellenőrzése annak érdekében, hogy ne szolgáltassanak bizonyítékokat egy közelgő támadásról;
- a felderítés és más olyan tevékenységek ellenőrzése, amelyek normál esetben bizonyítékot nyújtanak egy közelgő támadásról;
- a berendezés és felszerelés álcázása;
- bizonyos intézkedések, amelyek lényegében passzívak (például az úton való mozgás korlátozása és a rádiótilalom), valójában aktív megtévesztések lehetnek, ha ezeket azzal a szándékkal hajtják végre, hogy az ellenséget félrevezessék a tevékenység ütemének csökkentésével.

Az iméntiekből is nyilvánvaló, hogy a megtévesztés nem öncélú tevékenység, hanem valóban hatékonyságnövelő eszköz. Hatékonysági összefüggésben a megtévesztés a következők érdekében alkalmazható (Scheffler, 1989):

- ködösítéssel és ennek kihasználásával csapást mérni az ellenségre olyan időpontban, olyan helyen és úgy, hogy az annak kivédésére felkészületlen legyen;
- több lehetőséget, nagyobb rugalmasságot és cselekvési szabadságot biztosítva segíteni a cél elérését;
- lehetővé tenni az erők megfelelő csoportosítását vagy összevonását kellő időben és a legalkalmasabb helyen, anélkül, hogy az ellenség ezt felfedné;
- növelni a harctevékenység biztonsági fokát azáltal, hogy az ellenség felderítésének megtévesztése révén, tüze és manővere, valamint támogató tevékenysége nem a főcsoportosításra irányul.

A megtévesztés/félrevezetés végsősoron erősokszorozó hatású lehet:

> Farndale (1989, 125. o.) szerint: „A támadó fellépés, a meglepés és megtévesztés teszi képessé a kis hadseregeket a nagy hadseregek legyőzésére"

Mint Sulgin (1989) megjegyzi, a katonai sajtó szerint a sikeres támadó tevékenységhez legalább 4-6-szoros erő- és eszközfölényre van szükség a védővel szemben. A szakemberek azzal számolnak, hogy a védő a 2-3-szoros erőfölényben levő támadó ellenséggel szemben képes a feladatát teljesíteni. E túlerő mellett - sőt: annak híján - a megtévesztés a harcot eldöntő tényező lehet.

Ugyanakkor lényeges azt is kiemelni, hogy a félrevezetés nemcsak offenzív, hanem deffenzív, önvédelmi jellegű is lehet:

> Egy „...iraki alakulatot úgy tévesztettek meg, hogy egész éjszaka felkapcsolt reflektorú teherautókból álló konvojokat közlekedtettek, ami azt a benyomást keltette, hogy nagy létszámú izraeli erősítés érkezik. Az irakiak nem tudhatták, hogy a teherautók üresen közlekednek, és lámpájukat leoltva mindig visszatérnek a kiindulóponthoz, hogy aztán - immáron jól kivilágítva - sokadszorra is újrakezdjék a színjátékot" (Hogg, 1983. 20. o.).

Jellemző az ilyen manőverek megítélésére és értékelésére a siker- és kudarc attribúciójának pszichológiájából eredő jelenség is: ami a győztes félnél elismerést érdemlő hadicsel, az a vesztesnél gaz ármány, becstelen, kétszínű fondorlat. Ráadásul az etika és a jog némileg eltér a megtévesztés megítélését tekintve! Noha etikai szempontból a mások félrevezetése, megtévesztése által történő jelentős előnyök szerzése akár elítélhető is lehet, jogi értelemben nem feltétlenül az. A katonai megtévesztés jogszerűsége ugyanis függ attól, hogy a megtévesztő fél hadijogi védettsége tekintetében az ellenségben bizalmat kelt(het)ett-e vagy sem (Almási, 1989). Az 1949-es genfi egyezményeket kiegészítő (a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló) jegyzőkönyv szerint a megtévesztés lehet a hadijog által:

a) megengedett (hadicsel): álcázás, csapda, megtévesztő hadműveletek és félrevezető adatok közlése, a hírközlés zavarása;
b) korlátozott (ellenséges nemzeti jelzés használata), de az ellenség egyenruháját, jelvényeit és zászlait tilos harccselekmények leplezésére, biztosítására, akadályozására használni;
c) tiltott (semleges állam és ENSZ jelzés, a védett személyek, szervezetek és javak megkülönböztető jelzéseinek használása, végül az úgynevezett álnokság). Álnokság vagy hitszegés a hadijogi védettség színlelésével elkövetett ellenséges cselekmény - különösen: a megadás, a tárgyalási szándék, a betegség vagy sebesülés miatti harcképtelenség, a polgári személyi minőség.

Könnyen belátható, hogy a megtévesztés tiltott kategóriái azoknak az életét, biztonságát védi, akik élethelyzetük (gondoljunk a helyi civil lakosságra), betegségből és/vagy sérülésből eredő rossz egészségi állapotuk, vagy humanitárius, tudósítói munkájuk folytán kénytelenek a háborús konfliktusok helyszínén lenni, de abban tevőlegesen (már) nem vesznek részt.

Mi a helyzet a tágabb értelemben vett (nem vagy nemcsak megtévesztéssel élő) PSYOPS-szal? Amint az az alapfogalmak tárgyalásakor kiderült, a „PSYOPS" kifejezés elsősorban a NATO haderők által gyakorolt lélektani műveletekre fókuszáló kifejezés. Az „ellen-PSYOPS" kifejezés azonban azt sugallja, hogy a NATO

erők ellen is bevethetnek más, ellenséges katonai erők PSYOPS-t, ami ellen védekezni kell. Tehát a fogalom általánosítható aszerint, hogy kik az operátorok.

A fogalom további általánosítása során nyilvánvalóvá válik, hogy nemcsak katonai erők állhatnak lélektani jellegű akciók mögött, hanem „jó" vagy „rossz" szándékú civilek (legális vagy illegális szervezetek, cégek, magánszemélyek) is. A PSYOPS-hoz közelálló „lélektani hadviselés" fogalma máskülönben a sportban és a reklámszakmában is közhelyszerű használatban van, s hasonló tartalommal bír. A reklám esetén a cél a fogyasztói magatartás befolyásolása; míg a sportban (a háborúhoz hasonlóan) a saját harcképesség növelése és az ellenfél harcképességének csökkentése révén maximalizálni a győzelem esélyét és minimalizálni a fizikai károkat (önmagunkat és akár az ellenfélt tekintve is).

Látható, tehát, hogy a PSYOPS műveletek olykor „polgári köntöst" ölthetnek - annyira, hogy már-már „összeesküvés elméletnek" hat, ha valaki felhívja rájuk a kívülállók, netán a célcsoportba tartozók figyelmét. Emlékezzünk a propaganda „színével" kapcsolatos ismereteinkre! Függetlenül katonai vagy polgári jellegüktől, a lélektani műveletek során nemcsak titkolhatja valaki, hogy tőle származik egy akár vásárlási pánikot, tömeghisztériát kiváltó üzenet, hanem akár hamis információforrást is megjelölhet, és valótlan hírt is terjeszthet az üzenet vélt/valós küldőjéről. Mindezzel akár komoly, nemzetközi méretű gazdasági, társadalmi, politikai, katonai válságot is előidézhet.

A gazdasági pánik dezinformációval történő kiváltásának, s kihasználásának lehetőségét jól demonstrálja az I. világháborús angol propagandaszolgálat esete a skagerraki tengeri csatával kapcsolatban (az ütközet 1916. május 31-én folyt le, angol és német hajóhadak között). Az angolok számára a feladvány így hangzott: miként lehet keresni több tízmillió fontot azáltal, hogy mindenkinél hamarabb értesülünk a csata nagyjából döntetlen kimeneteléről? Talán kürtöljük világgá az igazságot? Vagy azt híreszteljük el, hogy legyőztük a német hajóhadat?

Az angol propagandaszolgálat kétségtelenül zseniális, ám kétségtelenül etikátlan megoldása más volt: Sir Ernest Cassel indítványozta, hogy táviratban - még mielőtt a világsajtóban kiderülne az igazság! - arról tájékoztassák az USA-t, hogy az angol hajóhadra súlyos vereséget mértek a németek...

Milyen hatása van egy ilyen (ál)hírnek? A hír következtében a new yorki tőzsdén azonnal óriásit zuhant az angol értékek ára...
Miért volt ez hasznos az angoloknak? Másnap tömegesen, ám kb. negyedáron(!) vásárolták fel az elértéktelenedet angol értékeket, majd egy újabb (ál)hírt adtak közre: helyreigazító táviratban közölték, hogy a tengeri csata valójában angol győzelemmel végződött, s a németek vesztettek...
Milyen hatása van egy ilyen (ál)hírnek? A hír következtében a new yorki tőzsdén azonnal óriásit növekedett az angol értékek ára...
Miért volt ez hasznos az angoloknak? Az angolok nyeresége kb. 60 millió font lett azáltal, hogy a dezinformálás révén mesterségesen le- majd felverték a (velük szemben nem ellenségként szereplő USA-beli!) new yorki tőzsde árait...

Az itt közölt példák áttekintése során is szembetűnő, hogy a lélektani műveleteknek olykor etikai, vagy akár jogi aspektusai is lehetnek. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon a lélektani műveletek alapvetően etikátlan, jogsértő manipulációk lennének? A válasz: NEM. Mindössze e fejezet sajátos témaválasztása (az etikai, jogi kontextus) indokolja, hogy a lehetséges jogsértő, szabálysértő aspektusokat is megemlítjük.

Etikusan, jogtisztelő módon, proszociális attitűddel is lehet hatni lélektani műveletekkel másokra (lásd: fehér propagandát, vagy ha tetszik a család, a közoktatás, a társadalom „tervezett" nevelő-, oktatóhatását). A NATO doktrína is önkorlátozásokat vezet be azzal kapcsolatban is, hogy milyen módszerek, eljárások engedhetők meg, és a PSYOPS célcsoportok vonatkozásában is. Ezek alapján például a NATO által ajánlott eljárás a „fehér propagandát" követi (valódi és megismerhető hírforrásból származó igaz információkkal történő lélektani műveletek). A célcsoportra vonatkozó speciális NATO önkorlátozó rendelkezés pedig az, hogy a saját oldal felé nem alkalmazható PSYOPS. Ráadásul a NATO PSYOPS-gyakorlat valóban tervszerűen előkészített, s többlépcsős engedélyezési eljárással kontrollált műveleteket takar, amelyekben az ötletszerű és/vagy privát és/vagy a NATO etikai elvekkel szemben álló eljárásoknak nincs helye.

A lélektani hadviselés, a PSYOPS - vagy bárminek is nevezzük - ráadásul az emberi élet védelmében bevethető nem halálos fegyvernek is tekinthető! Háborús körülmények között emberéleteket (és vagyoni értékeket is) menthet alkalmazása - úgy a saját oldalt tekintve, mint az ellenséget, vagy más semleges célcsoportokat tekintve.

„Az egyik első világháborús történetből tudjuk, hogy amikor egy bizonyos törzsbeli tisztnek, amikor meglátogatta a peremvonalat, megmutatták a gránáttölcsérekkel felszaggatott, roncsokkal, hullákkal fedett, drótakadályokon túli senkiföldjét, így kiáltott fel: »Istenem! Valóban embereket vezényeltünk ide?«" - írja Spiller (1989, 11. o.).

Az évszázadok során számos „nagy"-ként tisztelt hadvezér emberi életek millióinak kioltása és feláldozása révén vonult be a történelmi emlékezetbe. Bár a lélektani hadviselés eszközeit ők sem vetették meg, mégis megannyi feleslegesen osztott halál és szenvedés okozói voltak. Különös módon egyikük, Szun Cu (az i.e. IV. század táján élt, a mai napig nagy hatású hadművészeti stratéga) évezredek távlatából szóló bölcs intelme fejezi ki talán legjobban a lélektani hadviselés stratégiai/taktikai és etikai lényegét:

„Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségen!"

1.4. A PSYOPS ALAPOK ÖSSZEFOGLALÁSA

A tervezett, főként magas szintű kommunikációs technikát, nem kevés emberismeretet, valamint találékonyságot igénylő lélektani hadviselés jellegű tevékenység jóformán a Homo Sapiens Sapiens

megjelenésével egyidős. Noha az emberiség több tízezer éven át jóformán a Föld minden törzsi közösségében és fejlett civilizációjában intuitív módon alkalmazta a lélektani hadviselést, annak mai értelemben vett fogalmi és szervezeti kultúrája csak az utóbbi évszázad (hideg)háborús következménye.

A PSYOPS fogalmának és történetének többszempontú megközelítését követően a továbbiakban részletesen szemügyre vesszük a PSYOPS doktrínában hivatkozott emberi szükségletekkel és attitűdökkel kapcsolatos pszichológiai alapfogalmakat, s hadtörténeti példákon keresztül illusztráljuk e fogalmak mögött rejlő jelenségek lélektani hadviselésbeli felhasználási lehetőségeit.

2. RÉSZ:

A HUMÁN SZÜKSÉGLETEKRE IRÁNYULÓ PSYOPS

Az alábbiakban az emberi szükségletekre irányuló lélektani műveletekről lesz szó. Először röviden bemutatjuk Abraham Maslow szükségletek hierarchiájára vonatkozó elméletét (a humán szükségletekkel kapcsolatban ugyanis a Maslow-féle elmélet szerepel a NATO PSYOPS doktrínában - AJP-3.7; AJP-3.10.1.). Ezután arra fókuszálunk, hogy általában véve hogyan alkalmazható a Maslow-féle elmélet a lélektani hadviselés és műveletek világában: hadtörténeti példákon keresztül demonstráljuk az emberi szükségletekre irányuló lélektani hadviselés és műveletek alkalmazási lehetőségeit.

2.1. A SZÜKSÉGLETEK HIERARCHIÁJA

A lélektani műveletek egy sajátos típusát képviselik azok, amelyek az emberi szükségletekre irányulnak. A NATO AJP-3.10.1. doktrína a szükségletekkel kapcsolatban Abraham Maslow szükséglet hierarchia elméletére fókuszál. Mi lehet az oka annak, hogy a számos motivációs elmélet közül éppen Maslow elméletét veszi alapul e doktrína? „A lélektani műveletek pszichológiai alapjai" című cikkében Bolgár Judit kétféle magyarázat lehetőse-

gét veti fel (Bolgár, 2005): a) a NATO-doktrína főként az angolszász kutatásokra épül és ezért az angolszász szakirodalomban legelterjedtebb elméletet asszimilálja; b) Maslow elmélete eléggé általános és kultúrafüggetlen ahhoz, hogy bármely (szub)-kultúrát célzó NATO PSYOPS beavatkozás esetén praktikusan felhasználható legyen.

Maslow szükséglethierarchia elméletét a pszichológiai szakirodalom többféle változatban is közli. Jelen alfejezetben közvetlenül az elmélet alkotójától (illetve annak magyar fordításából) vett idézetekkel mutatjuk be, miről is szól e teória. Maslow (1988, 391. p.) szerint: „Legalább öt olyan célcsoport van, amelyeket alapvető szükségletnek nevezhetünk. Ezek röviden a fiziológiaiak, a biztonság, a szeretet, a tisztelet és az önmegvalósítás". Megjegyzendő, hogy Maslow szükséglethierarchia modelljének nemcsak ez az öt, hanem többszintű változatai is megjelennek a szakirodalomban (így az AJP-3.7.-ben is).

A szükségletek hierarchiájáról szóló elmélet szerint tehát az emberi viselkedést egy sor szükséglet befolyásolja, amelyek viselkedésirányító szerepüket tekintve alá-fölérendeltségi viszonyban állnak egymással (lásd: 6. ábra): „Az emberi szükségletek megnyilvánulási erejüknek megfelelően bizonyos hierarchia szerint rendeződnek, rangsorolódnak. Azaz az egyik szükséglet megjelenése általában egy másik, erőteljesebb szükséglet ezt megelőző kielégítésétől függ. Az ember egy állandóan valamit kívánó állat. Semmilyen szükséglet vagy ösztön sem tekinthető elszigeteltnek vagy különállónak. Minden ösztön más ösztönök kielégítettségi vagy kielégítetlenségi állapotával van kapcsolatban" (Maslow, 1988, 373-374. o.).

E szükségletek az egyszerű testi igényektől (például: éhség, szomjúság, alvásigény stb.) egészen a komplex lélektani igényekig (például: az önmegvalósítás és az önbecsülés) terjednek. Vegyük sorra a Maslow-által megnevezett öt főbb szükségletet!

Fiziológiai szükségletek. Ide sorolhatók azok az alapvető, az emberi szervezet létfenntartásával, optimális működésével kapcsolatos szükségletek, mint például az éhség és szomjúság, illetve a szexuális vágy csillapítása, vagy az alvás.

6. ábra: Maslow (1988) szükséglethierarchia modellje. A piramis csúcsán álló szükségletek akkor jutnak viselkedést irányító szerephez, ha az alattuk lévő szükségletek már legalább részben kielégítést nyertek. Megjegyzendő, hogy Maslow szükséglethierarchia modelljének nemcsak ez az öt, hanem többszintű változatai is megjelennek a szakirodalomban.

Biztonság iránti szükséglet: „Ha a fiziológiai szükségletek viszonylag kielégítettek, akkor az igények új csoportja merül fel, amelyet biztonság-igényeknek nevezhetünk" Maslow (1988, 377. o.). Aktiválódásakor „az egész szervezetet biztonság-kereső mechanizmusnak tekinthetjük. A receptorok, az effektorok és az intellektus is ezt a célt szolgálja. (...) gyakorlatilag minden kevésbé fontosnak látszik, mint a biztonság (néha még a fiziológiai szükségletek is, amelyeket – ha már kielégítést nyertek – most alá fog becsülni). Az ember ebben az állapotban, ha ez szélsőséges és állandó jellegű, úgy jellemezhető, hogy majdnem egyedül a

biztonságért él" (Maslow, 1988, 378. o.). Maslow szerint kultúránkban az egészséges, normális szerencsés felnőtt biztonságigényei messzemenően ki vannak elégítve: „A békés »jó« társadalom tagjai rendszerint elég biztonságban érzik magukat vadállatokkal, szélsőséges hőmérsékletingadozásokkal, bűnözőkkel, tettlegességgel vagy gyilkossággal, zsarnoksággal stb. szemben. Ezért – reális értelemben – nincsen már olyan biztonság-igénye, amely aktív motiváló tényezőként szolgálna. Ahogy a jóllakott ember már nem érez éhséget, úgy a biztonságban lévő ember sem érzi veszélyben magát. Ha ezeket a szükségleteket közvetlenül és világosan akarjuk látni, akkor a neurotikus vagy majdnem neurotikus egyéneket és a gazdaságilag és társadalmilag elnyomottakat kell szemügyre venni. Ezen szélsőségek között a biztonság-igények kifejezését csak olyan jelenségekben észlelhetjük, mint pl. az emberek állandó jellegű és védelmet nyújtó munkára, takarékbetétre, valamint különféle (orvosi, fogászati, munkanélküliségi, munkaképtelenségi, öregségi) biztosításra irányuló vágya" (Maslow, 1988, 379. o.). A biztonság iránti igény csak válságos helyzetekben (például háború, betegség, járvány, természeti katasztrófa, bűnözési hullám, terrortámadások, társadalmi szervezetlenség, neurózis, agysérülés), tartósan elviselhetetlen állapot (esetleg az ezzel való vélt vagy valós fenyegetettség) esetén jelentkezik domináns motiváló tényezőként.

Szeretet iránti szükséglet. A barátok, a szerelmek, a feleség, a gyerekek hiánya aktiválja. „Társadalmunkban, ezen szükségletek kielégítésének az akadályoztatása jelenti a rossz alkalmazkodóképesség és a komolyabb pszichopatológikus esetek legáltalánosabb magját. Az emberek szeretetre és gyengédségre, valamint a szexualitásban lehetséges kifejezésekre általában kétértelműen tekintenek és azokat rendszerint sok korlátozással és gátló tényezővel fogják körül. A pszichopatológia majdnem minden teoretikusa hangsúlyozza azt, hogy a szeretet-igények kielégítésének korlátozása alapvető jelentőségű a környezettel való meghasonlás kórképében" Maslow (1988, 381. o.). A szeretet-igény fogalma a szeretet adását és elfogadását is magába foglalja.

Tisztelet iránti szükséglet. Maslow (1988, 381. o.) szerint „Társadalmunkban minden ember (néhány patologikus kivételtől eltekintve) önmaga számára jól megalapozott értékelést, önbecsülést

vagy önérzetet és mások részéről megnyilvánuló tiszteletet igényel." Később így folytatja (Maslow, 1988, 382. o.): „Az önbecsülés igényének kielégítése az önbizalom, érték, erő képesség érzéséhez, valamint ahhoz az érzéshez vezet, hogy hasznosak és szükségesek vagyunk a társadalomban. Ezen igények kielégítésének akadályoztatása viszont a kisebbrendűség, gyengeség és elesettség érzését keltik".

Önmegvalósítás iránti szükséglet: arra irányuló vágy, hogy az ember abban tevékenykedjen, amihez megvannak a képességei és az elköteleződése. Arra irányuló vágy, hogy „mindjobban azzá legyünk, amik vagyunk és mindenné váljunk, aminek az elérésére képesek vagyunk" (Maslow, 1988, 382. o.). „A zenésznek zenélnie, a képzőművésznek festenie, a költőnek írnia kell, ha véglegesen boldog akar lenni. Amit az ember tud, azzá kell lennie. Ezt az igényt nevezhetjük önmegvalósításnak" (Maslow, 1988, 382. o.). Az a sajátos forma, amelyben ezek az igények megjelennek, személyenként erősen változni fog. Az egyik ember ideális anya akar lenni, a másik sportol, megint mások művészetekkel vagy tudományokkal foglalkoznak, esetleg a katonai karrierről álmodnak.

A PSYOPS szempontjából figyelemre méltó még Maslow alábbi megjegyzése: „Ezen alapvető emberi célok kielégítésének akadályoztatása vagy akadályoztatásának puszta lehetősége, vagy azon védekező eszközöknek a veszélyeztetése, amelyek óvják azokat, vagy pedig azon feltételek korlátozása, amelyeken ezek a célok alapulnak, pszichológiai fenyegetésnek tekintendő" (Maslow, 1988, 391. o.).

2.2. MASLOW-ELMÉLETÉNEK PSYOPS-JELLEGŰ ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI

Ha továbbgondoljuk Maslow elméletének PSYOPS alkalmazási lehetőségeit, akkor azt találjuk, hogy egy-egy szükséglettel kapcsolatban négy alapvető manipulációs lehetőség adódik (a kommunikáció és egyéb eszközök módszereit alkalmazó tervezett lélektani műveleti tevékenység keretében):

Az első lehetőség: a szükséglet felkeltése: ahhoz, hogy egy szükségletet felkeltsünk, ki kell elégítenünk a szükségletek hierarchiájában alacsonyabb szintűnek tekinthető szükségleteket. Ezen túl, egy másik lehetőséget jelent, ha a szükséglethierarchia olyan jellegű átszervezését érjük el, amelyben egy magasabb szintű szükséglet akkor is viselkedésirányító hatást nyer, ha az alacsonyabb rendű szükségletek kielégítetlenek. Erre vonatkozó példa: éhségsztrájkot folytatók esetében az éhség alapvetőbb szintű szükséglet, mégis háttérbe szorul más, inkább az önmegvalósítás körébe sorolható motivációk mögött. A szükséglet hierarchia „felülíródásának" Magyarországon sokat emlegetett legendája (Földi, 2003): 1456-ban a Nándorfehérvárat ostromló török sereg egyik tisztje kitűzte a vár egyik bástyájára a győzelmet jelentő lófarkas török zászlót, mikor Dugovics Titusz a zászlót és az agát is magával rántotta a szörnyű mélybe. Egy ilyen hőstett előtt több, mint félezer év távlatából is fejet hajt az utókor. Ugyanakkor hasonló szükséglet-átszerveződés tapasztalható például a japán kamikaze-pilóták, vagy a közelmúlt öngyilkos terrorista merénylői esetében is, ahol az életben maradást más, elvontabb vallási-politikai-katonai és/vagy egyéni célok „írják felül".

Az öngyilkos merénylők esetében a legalapvetőbb fiziológiai és biztonsági szükségletek „íródnak" felül önpusztító terrortámadásuk elkövetésekor. A Hamasz (*Ḥarakat al-Muqāwama al-Islāmiyya*, Iszlám Ellenállási Mozgalom) öngyilkos terroristáinak profilján dolgozó izraeli felderítők, pszichológusok és szociológusok például többek között az alábbi vallási értelemben vett jutalmak motiváló szerepét tárták fel (Trlek és Filjak, 2007; Ganor, 2000): az öngyilkos terrortámadásra készülők számítanak arra, hogy: a) megláthatják Allah arcát; b) örök életre számíthatnak a túlvilágon; c) 72 fiatal szűz veszi majd körül őket a mennyben; d) 70 rokonuk a mennyben előnyöket élvez majd az ő érdemeikért stb..

A szükséglet felkeltésének folyománya, hogy a PSYOPS-t alkalmazó fél a kielégítésre vonatkozó javaslatokat, utasításokat, sugallatokat tehet. Például az ellenség megfélemlítése (a biztonsági szükséglet felkeltése) mellett, a biztonság irányába ható utasítások következhetnek: „Helyzeted kilátástalan! Dezertálj, mutasd fel ezt a röplapot, s életben maradsz!".

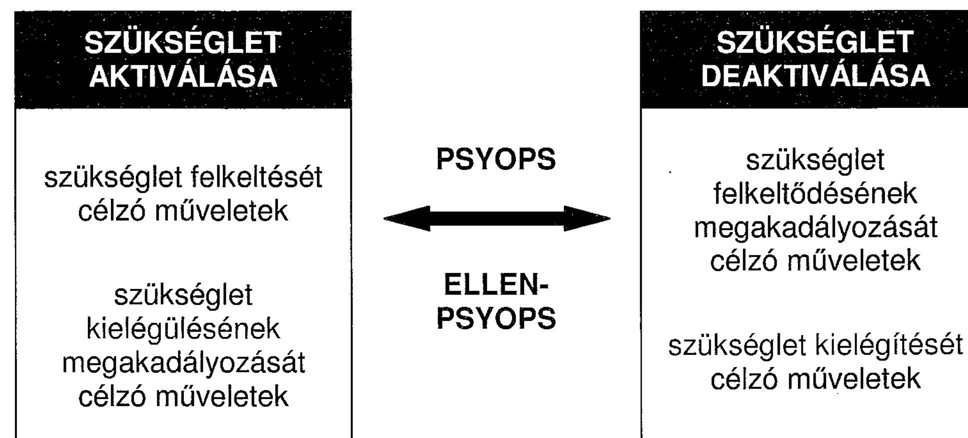
Egy szükséglettel kapcsolatos második PSYOPS lehetőség: a szükséglet kielégítése. Ez feltételezi az adott szükséglet korábbi (spontán vagy manipuláció hatására létrejött) felkeltését és azt, hogy a PSYOPS-t folytató erők képesek-e szükséglet jelenlétét észlelni, illetve rendelkeznek a szükséglet kielégítésére alkalmas lehetőségekkel.

A harmadik lehetőség: a szükséglet kielégülésének megakadályozása (másképp: a szükséglet fenntartása). Ez feltételezi az adott szükséglet (spontán vagy manipuláció hatására létrejött) felkeltését és azt, hogy a PSYOPS-t alkalmazó erők képesek ezt az állapotot tartósan fenntartani (a kielégülést megakadályozni).

Végül: a szükséglet felkeltődésének megakadályozása is egy lehetőség. Ennek két alapvető módja: a) a szükséglet kielégítése, illetve b) az adott szükségletnél alapvetőbb szükségletek aktiválása, felkeltése.

Noha más és más jellegű beavatkozást feltételeznek, a szükségletek manipulálásának e négy lehetőségéből funkcióját tekintve két pár alkotható (7. ábra):

7. ábra: A szükségletekkel kapcsolatos PSYOPS műveletek főbb kategóriái, viszonyai

1) a szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása: mindkettő lényege az adott szükséglet viselkedést meghatározó szerepének érvényesítése. Ezeket nevezhetjük összefoglalóan a szükséglet aktiválásának.
2) a szükséglet kielégítése és/vagy felkeltődésének megakadályozása: mindkettő lényege az adott szükséglet „deaktiválása", viselkedésirányító szerepének megszüntetése.

A szükségletekre irányuló manipulációk nemcsak fizikai intézkedéseket jelenthetnek (például ételmegvonás, vagy ételosztás), hanem kommunikációs jellegűeket is (például röplapokon vagy az elektronikus médián keresztül olyan üzenetek sugalmazása, hogy a harcot folytatók és családjaik éhezni fognak, míg a fegyvert önként letevők és családjaik nem fognak éhezni).

Az alábbiakban hadtörténeti példákon keresztül mutatjuk be, hogy a legkülönbözőbb történeti korokban és társadalmakban, miként alkalmazták a szükségletekkel operáló PSYOPS-t a konfliktusok megelőzése, kezelése érdekében stratégiai, illetve taktikai szinten. A Maslow által eredetileg körülírt öt szükséglet mindegyikének esetében - a teljesség igénye nélkül, inkább szemléletformáló jelleggel - rámutatunk arra, hogy az adott szükséglet aktiválása, deaktiválása milyen módszerrel, s milyen stratégiai, taktikai cél érdekében történhet.

E példatárban a NATO irányelvekben elutasított, tiltott módszerek, esetek is helyet kaptak. A PSYOPS ellentevékenység (MC-402) esetén ugyanakkor ezekkel is tisztában kell lenni. A PSYOPS ellentevékenység célja az ellenséges lélektani tevékenységek felderítése és az ellenük való tevékenység (MC-402). Az „ellen-PSYOPS"-nak tehát fel kell készülnie a NATO erőket, lakosságot érő ellenséges PSYOPS beavatkozásokra is, s számítani kell arra is, hogy az ellenség nem tartja magára érvényesnek a NATO önmagára érvényes korlátozásait, tiltásait. Így például *a NATO a „saját oldal" felé nem alkalmaz PSYOPS-t*, a hadtörténelem azonban számos példát ad erre az eshetőségre is (lásd például a náci propaganda gépezetet – Dupuy és tsai, 1993, 2214. o. –, vagy a Szaddám Husszein által ellenőrzött médiák jelentéseit az Öböl-háború aktuális helyzetéről)... Ezért a továbbiakban kitérünk azokra az esetekre is, amikor a PSYOPS az ellenség felé irányult, s azokra is, amikor a saját oldal felé irányult. Ez természetesen nem meríti ki a humán szükségletekre irányuló PSYOPS lehetőségeinek teljes skáláját. Így jelen tanulmány keretei között nem fókuszálhatjuk figyelmünket sem azokra az esetekre, amikor a PSYOPS semleges célcsoportok felé (fontos: nem ellen, hanem felé!) irányul; sem azokra az esetekre, amelyekben a PSYOPS-t alkalmazók „kívülálló" harmadik faktorként avatkoznak be két ellenfél konfliktusába. Mindemellett a felsorakoztatott hadtörténeti - stratégiai, taktikai szintű, néha nemcsak a közvetlen PSYOPS-történelemből, hanem a politikai propaganda, a felderítés és a hírszerzés világából vett - példák fogódzót nyújtanak arra, hogy hogyan alkalmazható a PSYOPS ilyen szituációkban is - hiszen a módszer jóformán ugyanaz, a célcsoport és a szerepek változnak mindössze.

E hadtörténeti példatár azért különösen érdekes, mert rámutat arra, hogy: 1) a háborúban és a békében az „emberi tényező" sok oldalról támadható és támogatható faktor; és 2) esetenként a PSYOPS-tól első megközelítésben távolinak tűnő szolgálatok, mint a hadtáp (vagy általánosabban véve: a logisztika), fontos és központi szerepet kapnak a lélektani műveletekben (amennyiben nem pozitív vagy negatív mellékhatásaikról beszélünk, hanem felhasználásukat egy megtervezett lélektani művelet részének tekintjük).

2.2.1. A fiziológiai szükségletre irányuló műveletek

A nagy számú fiziológiai szükséglet közül a következőkben a táplálkozással, az alvással és a szexszel kapcsolatosakra fókuszálunk részletesebben. Ennak az a magyarázata, hogy egyrészt ezekkel kapcsolatban találhatunk jóformán minden kor, minden háborújában példákat; másrészt terjedelmi okok miatt nem fókuszálhatunk olyan további szükségletek részletes kifejtésére, mint a megfelelő hőmérséklet, légzőgáz, a vizelet kiválasztás, vagy általában a szervezet homeosztázisa fenntartásának szükséglete.

2.2.1.1. Szükséglet: táplálkozás

A táplálkozással (tágabb értelemben: ételek és italok fogyasztásával) kapcsolatos manipulációk lehetőségei háborús viszonyok között, illetve békeidőben: 1) a táplálkozási szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (étel/ital megvonása az ellenségtől és/vagy a sajátoldaltól); 2) a táplálkozási szükséglet kielégítése és/vagy a táplálkozási szükséglet feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a sajátoldal étellel, itallal történő ellátásának biztosítása).

Étel/ital megvonás az ellenségtől. Célja: a harci morál, s általában a fizikai harcképesség csökkentése. Az étel/ital megvonásról szóló (rém)hírek terjesztése az ellenség soraiban egyértelműen PSYOPS-nak tekinthető, s a rendelkezésre álló élelmiszerkészletek iránti versengő magatartást, káoszt, ellátási nehézségeket okozhat. A háborúk, ostromok során már az ókorban is jól ismert (s azóta is rendszeresen alkalmazott) módszer az ellenfél testi-lelki erejének megtörésére a kiéheztetés és/vagy a folyadékmegvonás. A szomjazás 6-7 nap alatt halálhoz vezet (a szomjazásos halál akkor következik be, ha a szervezet víztartalmának körülbelül 15-20%-át elveszti - Obál, 1982). Az éhezés - megfelelő mennyiségű folyadék fogyasztása mellett - kb. 40-60 nap alatt okoz halált. A harci morál azonban általában a halál beállta előtt jelentősen csökken: az éhező fél leteszi a fegyvert, feladja a várat, az éh- és szomjhalál helyett a megadást, fogságot, behódolást választja. A hadtörténelem rengeteg példát ad erre a művelettípusra. Demonstrációképpen következzék itt egyetlen klasszikusnak tekinthető eset: Alesia ostroma (i.e. 52.) során Julius Ceasar kettős árokrendszert (csapdákkal, 90 cm mély gödrökbe rejtett, felfelé meredő villás ágakkal, tűzben edzett hegyes karókkal, a közeli folyó elterelése révén vizes árokkal rendelkező ostrom-művet) hozott létre. Ostromló seregét ez a kettős árokrendszer egyrészt védte az Alesia felöl történő kitörésektől; másrészt ennek segítségével addig tudta feltartóztatni a város felmentésére siető külső támadásokat, amíg ellenfele, Vercingetorix (gall törzsfő) serege a kiéheztetés miatt meg nem adta magát (Warry, 1980). Az ostrom során a gall helyőrség (az előrelátható mészárlás vagy a kannibalizmus elkerülése miatt?) kiűzte Alesia polgári lakosságát. „Szerencsétlen kitaszítottak könyörögtek, hogy római rabszolgák lehessenek, és ellátást kaphassanak. Ceasar, akinek csak 30 napra elegendő tartalékai voltak, megtiltotta, hogy enni adjanak nekik" (Warry, 1980, 168. o.).

A XX. században a Genfi Egyezmények (1949 óta keletkezett nemzetközi humanitárius jogi, illetve hadijogi egyezmények) két kiegészítő jegyzőkönyve is határozottan kimondta, hogy a polgári lakosság éheztetését háborús módszerként alkalmazni tilos (Gutman és Rieff, 2002; Genfi Egyezmények) - e tiltást azonban még napjaink háborúiban sem mindig tartják be...

Étel és/vagy ital megvonása a saját oldaltól: a harci cselekményre motiválás drasztikus eszköze, amikor a sajátoldalt a hadvezetés arra kényszeríti, hogy az ellenféltől szerezze meg a szükségletei kielégítéséhez elengedhetetlen táplálékot, folyadékot. Az étel/ital megvonásának lehetőségéről szóló (rém)hírek terjesztése a saját oldal soraiban olyan PSYOPS-nak tekinthető, melynek távlati célja a (csatától, háborútól esetleg tartózkodó) katonák/civilek harcra történő motiválása javaik, szűkebb értelemben az életben maradásukat biztosító élelmiszerkészleteik megtartása érdekében. Szun Cu, az i.e. IV. sz. táján alkotott hadtudományi művében, „A hadviselés művészetében" többször tesz utalást arra, hogy a katonák hadra fogásának egyik módja, hogy a hadvezér olyan helyzetet idéz elő, amelyből nem lehet visszavonulni, csak előre lehet menni; például: „Állítsuk katonáinkat olyan helyekre, ahonnan nincs kiút, s akkor meghalnak inkább, de nem menekülnek. Ha pedig meghalni is készek, akkor a tisztek és katonák biztosan megfeszítik minden erejüket. Mert seregünk katonái, ha veszedelemben vannak, nem rettegnek többé; ha nincs számukra kiút, akkor szilárdan helytállnak; mélyen behatolnak az ellenség földjére, ragaszkodnak is hozzá; ha elkerülhetetlen számukra, akkor küzdenek (Tőkei, 1995, 87. o.). Máshol: „Mert katonáinknak előbb hátrányos helyzetbe kell jutniuk, csak azután képesek jól intézni a győzelem vagy vereség dolgát" (Tőkei, 1995, 95. o.). Természetesen az ilyen „menni vagy meghalni" helyzetet a szükségletek kielégítésének (például: a táplálkozás) ígérete teszi igazán motiváló erejűvé.

Az ellenség ellátása étellel és/vagy itallal: ide sorolhatók például a dezertálók számára ígért táplálékról, illetve a sajátoldal bőséges ellátmányáról szóló (ál)hírek, (dez)információk terjesztése. Ismert olyan történet, amelyben a hosszúra nyúló ostrom esetén (amikor már mindkét fél készletei végét járta) az ostromlottak tüntetően étellel dobálták meg az ostromlókat (vagy bőséges élelem adagokat dobtak ki a falakon kívülre), s ez a tett késztette az ostrom feladására az ellenséget. Az ellenségnek adott étel üzenete ebben az esetben az volt, hogy „mi még sokáig bírjuk, bőséges készleteink vannak, sőt még pocsékolni valónk is van; ti viszont elbuktok, mert éheztek, hiányt szenvedtek, legyengültök, sorsotok kilátástalan, vállalkozásotok kudarcra ítélt". E sajátos művelet olykor akkor is bevált, ha az ostromlottak az utolsó adag ételüket dobálták ki a várból... Ugyanezt a módszert persze az ostromlók is alkalmazhatták; például: 1093-ban I. László magyar király Lengyelországba tört, s három hónapon át ostromolta Krakkó várát. Az ostromlók és ostromlottak egyaránt éheztek. Ekkor a király azt kérte seregétől, hogy minden katona hozzon egy csizmaszárnyi földet az éjszaka folyamán a vár elé. A földből nagy halmot emeltek, a tetejét pedig beborították liszttel. Az ostromlottak reggel szembesültek a „liszt-halommal", s úgy vélték, hogy a magyarok, az ostromlók bővében vannak az élelemnek, míg ők lassan éhen pusztulnak. Feladták tehát a várat a magyaroknak, s I. László akarata szerinti békét kötöttek (Thuróczy, 2001).

Az ellenségnek csalétekként felkínált ellátmány, folyadék, táplálék a gerillahadviselés klasszikus eszköze. A kiéhezett ellenség számára készített „egérfogó"-jellegű csapdák, vagy drasztikusabb, például a taposóaknával kombinált változatok is ismertek. Az ellenség megmérgezésének is egyik lehetséges módja a táplálékba, italba kevert méreg. Gondoljunk csak arra, hogy hányan haltak meg a történelem során barátinak hitt kezek által kínált mérgek hatására. Az étel kínálása egyébként is régtől fogva baráti gesztus, amellyel élni és visszaélni is lehet. A magyarok „kalandozásainak" korában, 904-ben például a bajorok egy lakoma ürügyén csalogatták át Kurszán magyar fejedelmet és kíséretét, s az étkezőasztal mellett mészárolták le (Földi, 2003).

További hadtörténeti példák: az ellenség ellátására építő stratégia sajátos megnyilvánulása, amikor a hódító seregek szándékosan adnak lehetőséget arra, hogy a lakosság a hátországba meneküljön – s felélje annak tartalékait... A peloponnészoszi háború (i.e. V. sz.) során az ostromlók gyakran kiéheztetéssel arattak győzelmet az ostromlottak felett. E stratégia ókori demonstrációját szolgáltatja Lüszandrosz spártai hadvezér esete. Ő mielőtt Athén blokádjához fogott volna, minden máshol foglyul ejtett athénit Athénba küldött, hogy ezzel is szaporítsa az éhezők számát (Warry, 1980, 50. o.). Lényegében ugyanerre a módszerre találhatunk utalást a Barbarossa-hadműveletben résztvevő német Közép-hadseregcsoport hadinaplójában (Kriegstagebuch der Heeresgruppe Nord, 1941, okt. 12): „Azt, hogy Leningrádot aláaknázták és az utolsó emberig védeni fogják, már közzétette a szovjet rádió. (...) Súlyos járványokra lehet számítani. Egyetlen német katonának sem kell betennie oda a lábát". Amennyiben a lakosságot (a tüzérségi tűz és a bombázások révén) rá lehet kényszeríteni, hogy az orosz hátországba meneküljön, akkor „az oroszországi káosz még nagyobb lesz és a saját közigazgatásunkra nehezedő teher csökken, és könnyebbé válik a megszállt területek kiaknázása" (Kriegstagebuch der Heeresgruppe Nord, 1941, okt. 12; lásd még: Kershaw (2002, 134. o.).

A saját oldal étel/ital ellátásának biztosítása a harci morál, s általában a fizikai harcképesség fenntartása érdekében. Az ellenséget érintő étel/ital megvonással párhuzamosan ugyancsak régi elv a sajátoldal harcképességének növelése érdekében a sajátcsapatok jól táplálása, folyadékkal történő ellátása. Mint Marosi és Nagy (1985, 326. o.) írják: egy háború megvívása „...nemcsak a csatatereken történik, hanem a gazdasági szférákban is. Itt mindenekelőtt a hadseregellátás kerül előtérbe, s talán ezen belül is az élelmezés. Hiszen éhező sereggel a legkiválóbb hadvezér sem tud eredményt elérni, még ha katonái a legjobban felfegyverzettek és kiképzettek is." Holmes (1997, 20. o., lásd még: Holmes, 1995) szerint: „A logisztika a hadsereg mozgatásának és ellátásának gyakorlati tudománya. Sok igazság van ebben a mondásban: »Míg az amatőr harcászatról beszél, a profi ellátásról.« Az I. világháborúig egy hadsereg működésének legfőbb feltétele a katonák és lovak élelmezése volt."

2.2.1.2. Szükséglet: alvás

Az alvással kapcsolatos manipulációk lehetőségei háborús viszonyok között, illetve békeidőben: 1) az alvás iránti igény felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (alvásmegvonás az ellenség köreiben és/vagy a sajátoldaltól); 2) az alvás szükségletének kielégítése és/vagy feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a sajátoldal alvásának biztosítása).

Az ellenségre irányuló alvásmegvonás: az ember életkoronként eltérő mennyiségű alvásigénnyel rendelkezik (Kállai, 1994). Amíg egy másfélhetes gyermek 16-17 óra alvást vagy egy hat hónapos gyerek 13-15 óra alvást igényel, addig a felnőtt alvásigénye már csak 7,5 óra, időskorban: 6 óra. Amennyiben a szervezet alvásigénye nem elégül ki, akkor - az alvásmegvonás hosszától és az egyén fizikai és mentális állapotától függően - a szellemi teljesítményromlástól (például a figyelem és a gondolkodás zavarától) a személyiség teljes dezorganizációjáig terjedő klinikai tünetek jelentkezhetnek (1. táblázat). Állatkísérletek szerint az extrém hosszú alvásmegvonás halállal jár: Rechtschaffen és társai (1983) patkányokkal végzett hosszan tartó alvásmegvonásos kísérletében az állatok 33 nap után elpusztultak.

Az alvásmegvonás azonban akkor is rontja a teljesítményt, ha nem teljes alvásmegvonásról beszélünk, hanem részlegesről (vagyis: nem elég hosszú alvásról). Mint fentebb láthattuk egy felnőtt embernek napi 7,5 óra alvásra van szüksége ahhoz, hogy tartósan teljes szellemi és testi frissességben végezze napi teendőit. Ehhez képest: a „...II. Világháborúban az USA hadseregében a katonák 3%-a napi két órát, 25%-a két-négy órát, 54%-a öt-hat órát aludt. A modern fegyverrendszerek kiszolgálása bonyolult. Az ember véges teljesítőképességének kell alkalmazkodnia a technikához, a taktikához és a modern harc teljes hatásrendszeréhez." - írja Bolgár, Hajdú és Szternák (2008, 107. o.). A pihenés nélkül, folyamatosan végzett tevékenység „stressz tüneteket" produkál - ilyenek például (Bolgár, Hajdú és Szternák, 2008 alapján):

a) a fizikai kifáradás jelei: lelassult izommozgás, sérülékenység fokozódása, hullámzó motivációs és emocionális állapot, inaktivitás, kontrollvesztés;

b) a pszichikai, szellemi kifáradás jelei: a szellemi hatékonyság drámai csökkenése (például észlelési hibák jelentkezése), a kritikai és realitásérzék romlása (különösen gyors döntéseket igénylő feladatok esetében), megváltozó érzelmi viszonyulás;

c) alváshiány (egyfajta önrontókör elemeként nemcsak tünetként, de további fizikai és pszichikai tüneteket előidéző okozó tényezőként is kifejti hatását).

1. táblázat: Az alvásmegvonás várható tünetei (Kállai, 1994, 176-177. o. alapján)

Alvásmegvonás időtartama	Várható tünet
10 óránál kevesebb	Zavarok jelentkeznek az egy óránál hosszabb koncentrációt igénylő feladatok esetében. A pihent állapothoz képest különösen az egyszerű ismétlődő mozgásokban vagy alacsony szellemi igénybevétellel járó, monoton tevékenységekben következnek be nehézségek.
10-15 óra	Tapasztalat szerint akár tíz-tizenöt órás alváshiány is legyőzhető bonyolult és érdekes feladatok esetén. Ilyenkor a koncentrációs zavarok oldódnak, és a tanulási teljesítmény sem csökken számottevő mértékben. A fiziológiai vizsgálatok eredményei azonban nem mutatnak ilyen biztató képet. Az említett körülmények között a megfelelő teljesítmény csak extra fiziológiai erőbedobással érhető el. Az izmok tónusa növekszik, a szívritmus általában gyorsabb, a légzés felszínesebbé válik.
100 óra (kb. 4 nap körül)	Csak a vészreakciók (intenzív fizikai vagy pszichikai stressz, súlyos betegség) képesek fenntartani az ébrenlétet. Jelentős teljesítményromlás tapasztalható.
100 óránál (4 napnál) több	Bekövetkezik a személyiség és a racionális viselkedés fokozódó leépülése. Paranoid, vádaskodó, agresszív viselkedés alakul ki. Az érzékelés megváltozik, a tárgyak vékony pókhálóval borítottnak tűnnek. „Szorító pánt" érzése a fej körül. Az álmosság hullámokban jelentkezik. A magatartás egyébként normálisnak tűnhet, de nem ritkák a komoly érzékcsalódások sem. Ezek a panaszok általában az alvásciklusnak megfelelően éjszaka halmozódnak. 4-5 alvás nélkül töltött nap után intenzív pszichopatológiai jelenségek uralják a személy magatartását. A kóros megnyilvánulások azonban a deprivációt követő 10-12 órás alvás után utóhatások nélkül megszűnnek.

Az alvásmegvonás harctéri körülmények között sokszor spontán is megvalósul, de mesterségesen előidézve, mint egyfajta „lélek elleni támadófegyver" is megnyilvánulhat. Az ellenség testi-lelki erejének alvásmegvonással (is) operáló példája a „lélekvándorlás" esete (Knezović és Milković, 2007): a vietnami háborúban a

vietkong harcosok hiedelme szerint a jeltelen sírokban nyugvók lelke nem talál nyugalomra, ezért lelkük vándorol... Az amerikaiak a nap folyamán különlegesen képzett csapatokkal és túlhangosított rádióadásokkal merítették ki a vietkongokat; éjszaka pedig éjféltől reggel 6 óráig helikopterek köröztek az ellenséges állások felett, s hangszórókon keresztül egyrészt a családról szóló nosztalgikus üzenetekkel, másrészt a jeltelen sírokban lévő halott bajtársak soha nem nyugvó, vándorló lelkét emlegető üzenetekkel demoralizálták őket. Az akció következménye: az állandó stressz és az alvásmegvonással járó kimerültség csökkentette az ellenállást és a harcértéket, s a szökések száma lényegesen megnőtt.

Az alvásmegvonás természetesen nem csak tömeges, csapatszintű méretben elképzelhető, hanem egy-egy adott célszemély vonatkozásában - akár (kín)vallatási technikaként is. 2009-ben látott napvilágot egy 2007-ben történt CIA vallatásról szóló hír (a hírt a HVG.hu közölte forrásként a Magyar Távirati Irodát megjelölve). A hír szerint az amerikai kormányzat jogászainak külön engedélyével hat napon keresztül alkalmaztak alvásmegvonást a CIA munkatársai egy terrorizmus gyanújával fogva tartott őrizetessel szemben. „Az amerikai külügyminisztérium rendszeresen a kínzás módszerei közé sorolja az alvásmegvonást az emberi jogok megsértéseiről évente kiadott jelentéseiben. Legutóbb Iránt, Szíriát és Indonéziát marasztalta el emiatt." (Forrás: HVG.HU, 2009).

Alvásmegvonás a saját oldaltól: noha a saját oldal legyengítése, kifárasztása nem lehet célja egyetlen épeszű hadvezérnek sem, mégis találunk példát arra, amikor a sajátoldalt kell mesterségesen alvásmegvonásban részesíteni - sőt (még nehezebb dolgot elérni vele): éb(e)ren tartani.

Mire mehet a parancsnok egy éjszakai hadmozdulat alkalmával az igazak álmát alvó katonákkal? A szolgálat közben elalvó őrszemekkel? A közelharc közben a fejét az ellenség vállára hajtva szundító vitézekkel?

A saját oldal esetében tehát nem az az alvásmegvonás célja, hogy kifárasszák és idegileg felőröljék a csapatot, hanem az, hogy ébren, s hadrafogható állapotban tartsák a katonákat fáradtságuk ellenére is.

A saját oldal irányába alkalmazott „ébren tartást" célzó katonai eszközök a hadtörténet világából például:

- megfélemlítés. Törvényben, szabályzatban, napi parancsban határozzák meg a szolgálat közbeni elalvásért járó büntetést. Az első magyar katonai büntetőtörvénykönyv is alkalmazza már ezt a fogást. Az 1930. évi II. törvénycikk a katonai büntető törvénykönyvről V. fejezete foglalkozik az őrszolgálati bűntettekkel és vétségekkel. Ennek 102. §-a alapján az őrszolgálati bűntettek egyike volt az, ha valaki elalvással képtelenné teszi magát a szolgálatra. A büntetés egy év börtöntől az agyonlövéssel végrehajtandó halál büntetésig terjedt az okozott hátránytól függően, illetve aszerint, hogy békében vagy háborúban történt-e az eset (a 103. § szabályozása szerint).
- pihenési periódus biztosítása a hosszan tartó ébrenlétet kívánó időszak (őrség, éjszakai hadmozdulat stb.) előtt.
- „munkaterápia": élénkítés céljából adott cselekedtető feladat (lövészárok ásás, karbantartás, járőrözés, fegyvertisztítás, menetelés stb.) végrehajtásának parancsba adása.
- informálás: nyílt, őszinte helyzetfeltárás és -értékelés, amelynek hatására a katonák felélénkülnek, vagy azért mert lelkesítő a hadi cél, amiért ébren kell maradni, vagy azért mert a kapott infomrációk rémisztőek számukra. Mindkét esetben megemelkedik a szervezet arousal (izgalmi) szintje, s éberebbé válnak a katonák.
- dezinformálás: amennyiben nincsenek kellő éberségi szintet kiváltani képes valódi információk, vagy vannak, de azok titkosítottak, akkor a dezinformálás révén mesterségesen is előállíthatók és terjeszthetők ilyenek. Például a dezinformáció tárgya lehet a katonákat megfélemlítő álhír: „Hajnalban megtámadnak bennünket, s mindenkit megcsonkítanak, megkínoznak, s csak aztán ölnek meg... De az is lehet, hogy élve esznek meg...". A megfélemlítő dezinformáció mellett a harci kedvet felszító dezinformáció is jellegzetes: ez egy valótlan, ám „lelkesítő" cél (ami különös módon az olyan magasztos céloktól mint a „világbéke" az olyan alantasokig terjedhetett a hadtörténelemben, mint a fosztogatásra és nemi erőszaktételre adódó közeli lehetőség) közlése a katonákkal. A rémisztő/lelkesítő álhírek hatásmechanizmusa a valódi hírekéhez

hasonló: megemelik a szervezet arousal (izgalmi) szintjét, s éberebbé válnak egy időre a katonák. Ugyanakkor a hírforrásba vetett bizalom drasztikusan csorbul a túlélők, s a hírek valótlanságát megtapasztalók körében.

- szórakoztatóprogram szervezése: a dalárdától a sporton át a prostituáltak bevetéséig terjedhetett a programok köre.
- testi fenyítés: a bóbiskoló katonára mért mérsékelten vagy nagyon fájdalmas ütés, rúgás.
- élénkítőszerek használata: a cigarettától, a teán és kávén át az alkohol- és a drogfogyasztásig terjedően.

Az ellenség „altatása" az alvás, mint szükséglet szintén gyakori katonai kiaknázása. Célja: nyugodt körülmények, látszólagos biztonság teremtése révén az ellenség számára lehetővé tenni az alvást, a sajátoldal számára pedig az alvó ellenség lerohanását. Az „altatás" persze nemcsak nagyobb csapatok esetében lehet cél, hanem egy adott célszemély ellenében is. Például a későbbi nagy diktátor, a japán nemzet büszkesége Tojotomi Hidejosi (eredeti nevén: Kinosita Tókicsiró) kölyökkorában egy rablóbanda legifjabb tagjaként vívta ki Hacsiszuka Koroku rablóvezér tiszteletét (Gy. Horváth, 1987, 160. o.). Az ifjú Hidejosi felajánlotta Hacsiszukának, hogy megpróbálja ellopni a legértékesebb kardját, s ha sikerül, akkor a vezér adja neki a fegyvert. A történetnek többféle változata is létezik, az egyik változat alkalmas az ellenfél alvásával kapcsolatos fogások demonstrálására. Eszerint Hacsiszuka egész éjjel éberen feküdt, őrizte kardját, s várta a fegyvertolvajt – de hiába a kölyök nem jelent meg. Kérdésére másnap reggel a gyerek azt felelte, hogy meggondolta magát, hiszen mégsem való, hogy a tulajdon urát lopja meg az ember. A rablóvezér ezután megnyugodva elaludt, hiszen igen kialvatlan volt az éjszakai virrasztás után. Mire délután felébredt a kardja már eltűnt...

A középkori japán nindzsák „tudományos, de logikai alapon is elemezték a különféle korú és nagyságú emberek alvását a különféle nap- és évszakokban" (Gy. Horváth, 1987, 133. o.). Annak megállapítására, hogy alszik-e valaki, vagy színlel, az egyik legbiztosabb módszernek azt tartották, hogy egy kevés nagyon finomra őrölt rizsport hintettek az arcára. Az alvó ember ettől nem ébredt fel, aki színlelt, az viszont megijedt (hátha meg akarják mérgezni), kapkodni kezdett, s a nindzsa elnémította...

Végül egy utolsó példa a nindzsákkal kapcsolatban: a nindzsák, ha egy házba vagy várba hatoltak be, élénkítőszerrel behintett tücsköket is vittek magukkal, mivel a japánok egyfajta házőrző állatként használták az örökké cirpelő tücsköt (Gy. Horváth, 1987). A tücsök ugyanis a kutyával ellentétben, akkor hallgat el, ha valaki a közelébe ér. A japánok tehát nem a kutya ugatására, hanem a cirpelés megszűnésére riadhattak volna fel. A nindzsa által „serkentő szerrel" kezelt tücsök azonban álomba, a nindzsa pedig esetenként „örök álomba" ringatta az áldozatot. Mellesleg a nindzsák az agyi artériák, s felszíni idegek ingerlésével operáló „altató fogásokat" is kikísérleteztek, illetve egyfajta hipnózisra is képesek voltak állítólag (Kim, 2005; Turnbull, 1992).

A saját oldal alvásának biztosítása. Cél: a saját csapatok harci potenciáljának maximalizálása azáltal, hogy kipihenten szállnak csatába. Lényegében az olyan természetes vagy mesterséges védművek, mint a várfal, a vizes árok, vagy a hegyoldal, amit meg kell mászni, míg a várhoz ér valaki, egyaránt hozzájárultak ahhoz is, hogy viszonylagos biztonságukban a védők és a várnép aludhassanak. Az alvás biztosításának ősidőktől alkalmazott módja a tábori őrség állítása is: néhány katona által szolgáltatott őrség árán a csapat többi része aludhatott. A sokszoros túlerő is biztosíthatja a szükséges alvásidőt: 1456-ban II. Mohamed török szultán Magyarország megtámadására indult. A mintegy 150 ezer fős török sereg és a kb. 25 ezer fős magyar sereg a Magyarország déli kapujának számító Nándorfehérvárnál csapott össze. A törökök olyan létszámfölényben voltak a vár ostroma során, hogy „...nem is kellett valamennyinek egyszerre harcolnia: időről-időre új és pihent seregek rohanták meg az elszántan védekezőket, akik mindvégig ugyanazok voltak" (Földi, 2003, 281. o.). Ha csak az alvás-kialvatlanság, s a létszámbeli erőfény számított volna, akkor a törököknek kellett volna győzni - de nem így történt. Mindennek fényében azonban még nagyobbnak tűnik a magyarok által aratott Nándorfehérvári diadal! Győzött a magyar sereg, amely a túlerő-

ben lévő sereg megállításával, a nándorfehérvári diadallal hetven évre visszavetette a török próbálkozásokat Magyarország, illetve Európa irányába. „Törökverő" Hunyadi János, Dugovics Titusz, Kapisztrán Szent János és társaik által aratott diadal emlékére Callistus pápa elrendelte, hogy egész Európában és minden délben konduljanak meg a harangok, a kereszténység megmenekülését és a magyarok dicsőségét hirdetve.

2.2.1.3. Szükséglet: szex

A szexszel kapcsolatos manipulációk lehetőségei háborús viszonyok között, illetve békeidőben: 1) a szex iránti igény felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját oldal szexuális vágyának fokozása, illetve szexmegvonás); 2) a szexuális szükségletek kielégítése és/vagy feltámadásuk megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját oldal szexélményének biztosítása, vagy a figyelem teljes elterelése a szexről).

A szexuális vágy deaktiválása az ellenségnél: a szex iránti vágy deaktiválása jelentheti a szexuális vágyak kielégítését, illetve e vágyak felkeltődésének megakadályozását. Íme egy csokorra való a nemcsak PSYOPS jellegű, hanem politikai, titkosszolgálati alkalmazási lehetőségek köréből:

A vágyak kielégítésére tett ígéret - például csinos nők látványa, híre - egyfajta csapdába ejtő, csalogató „mézesmadzagként" funkcionálhat; s a szexuális aktus a látszólag kéjgyilkosság keretei között végzett leszámolások „előjátéka" lehet.

A szex a későbbi zsarolás eszköze is lehet. A hidegháború során általános gyakorlat volt a szexuális zsarolás is: „A szovjet titkosszolgálat női ügynökei nyugati politikusokat csábítottak el. Az együttlétükről fényképek készültek, és azzal fenyegették meg áldozatukat, hogy vagy kettétörik a karrierjüket, vagy számítanak szolgálataikra" (Ónody, 1999. 5. o.). A szexuális zsarolás még akkor is hat, ha teljesen valótlan információkat állít: ha védekeznek ellene az legalábbis gyanús; ha nem védekeznek ellene az pedig beismerésszerű - még akkor is, ha az érintett személy(ek) valóban „ártatlanok".

A szex a szándékosan előidézett, nemi úton terjedő fertőzés közvetítő közege is lehet. 1983-ban a Szovjetúnió azt terjesztette, hogy az USA felelős az AIDS kialakulásáért és terjedéséért, mivel a vírust Fort Derickben lévő katonai laboratóriumban fejlesztették ki két vírus keresztezésével. Noha az USA utóbb bebizonyította, hogy e vírusokat nem lehetséges keresztezni, illetve az AIDS forrása Afrikában keresendő, s hogy a HIV vírust nem amerikaiak fejlesztették ki, a szovjet dezinformációs stratégia negatív hatásait az USA nem tudta teljesen kivédeni.

Szexuális vágyat csökkentő környezeti tényezők (például extrém hőmérsékleti körülmények, vegyi anyagok; figyelem elterelő vagy éppen potenciacsökkentő hatású vizuális és/vagy auditív ingerek, mint például fülsértő hangon émelyítő dolgokról beszélő csúnya személy) is alkalmazhatók a vágykeltődés megakadályozására.

Az ellenséges célszeméllyel folytatott szexuális aktus eszköze lehet a bizalombaférkőzésnek és hírszerzésnek vagy éppen hírterjesztésnek. A szexért vagy szex-szel szerzett információ egyik klasszikusának, Margaretha Geertruida Zelle-nek lenge öltözetben előadott egzotikus táncos karrierje 1905-től kezdődött. Kezdetben - volt férje után - Lady MacLeod művésznéven, majd Mata Hariként tevékenykedett (ez utóbbi név maláj nyelven a „Hajnal szemét" vagyis a Napot jelentette). Hamarosan Európaszerte megfordult: Franciaország mellett táncolt Monte Carlóban, Spanyolországban, Bulgáriában, Olaszországban, Ausztriában és Németországban is. Bárók és bankárok, valamint a francia politikai és gazdasági elit zártkörű estjein tartotta meg híres-hírhedt produkcióját. 1912-re luxusprostituáltként több francia katonatiszt, egy német herceg és a császár trónörököse is szeretői között volt. A német titkosszolgálat felfigyelt rá, s H21 fedőnév alatt alkalmazta - Mata Hari ezt tagadta. A háború kitörése után a francia kémelhárítás is felfigyelt rá: s alkalmazta. A francia bíróság a Német Birodalom javára végzett kémkedés vádjával 1917-ben golyó általi halálra ítélte. Sajátos módon még kivégzését is szexuális legendák övezik (Hahner, 2005):

- a kivégző osztag tizenkét katonája felé utolsó gesztusával még csókot hintett...

- a tűzparancsnál ruháját szétrántva, meztelenül fogadta a lövéseket;
- az egyik verzió szerint be kellett kötni a kivégző osztag lövészeinek szemét, nehogy a 41 éves kémnő bájai áldozatául essenek.

A szexuális vágy deaktiválása a saját oldalnál. A deaktiválás a szükséglet kielégítésével vagy felkeltődésének megakadályozásával érhető el. A szexuális vágyak gátlástalan kielégítésének beígérése a győzelemre vitt ostrom végén, a leigázott népek körében engedélyezett/megtűrt vagy akár parancsba adott nőrablás és/ vagy nők elleni erőszak (a fosztogatás mellett) évezredek óta a háborúk rémes velejárója. Noha a XX. század óta nemzetközi egyezmények, törvények igyekeznek korlátozni azt, mégsem sikerült még e korlátozásoknak maradéktalanul érvényt szerezni. Természetesen a nemi erőszak egyes egyedi esetei is szörnyűek, de amikor tömeges méretekben szembesül vele az ember, akkor kiváltképpen azok.

Noha a tömeges háborús nemi erőszak jelensége az emberiség évezredes terhe, napjaink civilizáltnak vélt kultúrái sem mentesek tőle... A „tömegesség" érzékeltetése céljából szerepeljen itt néhány XX. századbeli esetről szóló szemelvény:

- „A szovjet hadsereg a II. világháború utolsó napjaiban lényegében egész Poroszországot végig erőszakolta egészen Berlinig..." (Gutman és Rieff, 2002, 378. o.).
- 1980 és 2009 között 86 nagyobb polgárháború zajlott világszerte, közülük csak 15 háborúban nem történt jelentés nemi erőszakról (ami nem jelenti azt, hogy nem volt...); 18-ban jelentettek elszigetelt eseteket, 35-ben derült fény több áldozatra kiterjedő nemi erőszakra, s 18 háborúban történt tömeges nemi erőszak (Cohen, Green és Wood, 2013).
- 1990, Kuvait Iraki megszállása: az iraki katonák becslések szerint minimum 5000 kuvaiti nőt erőszakoltak meg (Császár, 2011).
- 1991-2001, délszláv háború: több mint 50 000 nő vált brutális erőszak áldozatává (Császár, 2011). Ezen belül a boszniai háború (1991-1995) idején parancsra, szisztematikusan erőszakolták meg a nőket az etnikai tisztogatások alatt (Gutman és Rieff, 2002).

- 1994-1995, ruandai polgárháború: az ENSZ becslése szerint több mint 500 000 ezer nők elleni nemi erőszak történt (Császár, 2011).

Cohen és társai (2013) kutatási eredményei felhívják a figyelmet arra, hogy: a háborús erőszak elkövetői között nemcsak férfiakat, hanem nőket is találni; s az áldozatok sem feltétlenül csak nők lehetnek, hanem férfiak is.

Megjegyzés: noha *a nemi erőszak bűncselekmény és természetesen nem fér bele a NATO által engedélyezett PSYOPS technikák körébe;* a NATO-tól független katonai szervezetek azonban régen is, napjainkban is és a jövőben is éltek és élhetnek ilyenekkel. Azt is ki kell emelni, hogy a nemi erőszak katonai lélektani hadviselési eszközként csak akkor értelmezhető, ha valamilyen szándékosan előidézni kívánt katonai/politikai cél érdekében történik. Az az egyedi vagy tömeges nemi erőszak, amely nem katonai/politikai célok, hanem pusztán az erőszaktevők nemi vágyainak kielégítését szolgálja nem tekinthető lélektani hadviselési műveletnek.

Az ókori görögök szokatlan megoldása a szexuális szükségletekre: homoszexuális férfiakból álló sereg összeállítása, mely adottá teszi a szexuális szükséglet kielégítését (ezáltal deaktiválását) is, s komolyabb érzelmi szálak szövődésekor a szociális szükséglet kielégítését is (Warry, 1980).

A szexuális szükséglet kielégítését lehetetlenné tevő tényezőkről (például: kasztrálás) szóló álhírek alkalmazása is katonai előnyökhöz vezethet. A japánok például azt terjesztették a második világháborús amerikai katonák körében, hogy a maláriaellenes tabletták szedése impotenciát okoz... Következmény: a katonák közül sokan nem szedték a tablettákat, ezért tömegesen (egyes egységeknél 70%-os arányban!) kapták el a maláriát, s a betegségek miatt meg kellett változtatni az amerikai stratégiai terveket a távolkeleti hadszíntéren! Ez a pszichológiai operáció nagyobb katonai sikereket hozott, mint egy-egy japán katonai offenzíva (Knezović és Milković, 2007).

A XIX. századi Brit-Indiában szolgáló fiatal brit tisztjek esete (mintegy 80 000 brit katona és kb. 160 000 helyi szipoj teljesített szolgálatot Indiában az 1890-es években) jól demonstrálja, hogy a szexuális szükséglet kontrollálatlan kielégítése mekkora bajt okozhat. E tisztek szexuális helyzete: 1) nem házasodhattak meg (mi-

vel az Indiában szolgáló brit tiszteknek 1899-től tilos volt indiai nőkkel kapcsolatot teremteni, s a hosszú távú kapcsolatra kész fehér asszonyok száma korlátozott volt); 2) az önkielégítést egészségtelennek tartották; 3) a homoszexualitást szörnyű erkölcstelenségnek tartották; 4) az aszexualitást ők nem akarták. Ilyen körülmények között a prostituáltak jelenthették - a nem veszélytelen - megoldást. Emlékiratok tanúsága szerint akár egy hétig tartó orgiákat is rendezhettek a Bombayben szolgáló fiatal brit tisztek és tisztviselők (Hahner, 2011). A prostituáltak nem voltak elérhetetlen közelségben tőlük, sőt: a laktanyák körüli „Lal bazárokban" fiatal lányok és fiúk kínálták fel testüket a katonáknak. Egy 1855-ös felmérés szerint egy prostituáltra átlagosan 45 brit vagy szipoj katona jutott. Hol itt a katonai jelentőségű probléma? A probléma az, hogy az 1870-es években a brit katonák mintegy 27%-a (több mint negyede), 1896-ra pedig kb. 50%-uk volt vérbajos (szifiliszes). A vérbajt csak a XX. századtól kezelik sikeresen, korábban a kezelés is ártalmas lehetett. Mindez jelentősen érintette a brit katonai, politikai lehetőségeket.

A szexuális vágy aktiválása az ellenségnél. Az aktiválás jelentheti a szexuális vágy felkeltését vagy fenntartását. Célja lehet az ellenséges katonák soraiban történő zavarkeltés; vagy egy adott célszemély közelségébe férkőzés, a vele történő kapcsolatteremtés (majdpedig a későbbi bizalomba férkőzés, hírszerzés, zsarolhatóság, vagy akár likvidálás) céljából.

Linebarger (1948) szerint különösen a fiatal katonák hajlamosak túlzott figyelmet fordítani a szexre, ám a háború során még az olyan mindennaposnak számító szexuális tartalmú ingerektől is meg vannak vonva, mint a meztelen nőkről készült fotóklátványa, a magazin címlapokon pózoló nők látványa, s az újsághirdetésekben található (fél)meztelen nők látványa. Az ellenség azonban megkísérelheti kihasználni szunnyadó/gerjedő nemi vágyaikat.

Tömeges méretekben alkalmazva a vágykeltés egyik (viszonylag passzív) eszköze: a háborús helyzet spontán kihasználásából adódó, az ellenséges katonákat érintő szexmegvonás. Ez lényegében analóg az Oroszország ellen induló napóleoni és náci seregek fagy általi megtizedelődésével: Napóleon 1812-es hadjáratát és a németek 1941-es „Barbarossa-hadműveletét" a hosszú menetelések, az utánpótlási nehézségek (vö: táplákozási szük-séglet) és a helyiek ellenállása mellett nem kis részben a sokszor –30 C°-os orosz tél hiúsította meg. Ugyanígy a tartós vagy potenciális szexpartnertől a háború miatt távolra került katonák mindenféle egyéb beavatkozás nélkül is szexmegvonásnak vannak kitéve (miként az orosz télnek kitett rosszul felszerelt/ellátott francia vagy német seregek is ki voltak téve a fagyhalálnak).

Ennél aktívabb intervenció a nemi vágy felkeltését az ellenség felé sugárzott szexuális tartalmú rádiós és televíziós műsorokkal, vagy az ellenség soraiban terjesztett pornográf röplapokkal (Friedman, 2005), magazinokkal, weblapokkal elérő beavatkozások köre.

Végül: az ellenség soraiba férkőző prostituáltak, szexuális kapcsolatot is vállaló ügynökök - akár minden érzékszervet ingerlő - személyes csábítása is idesorolható (lásd: I. Ferenc „Petite Bande", illetve menye, Medici Katalin „Escadron Volant" nevű csábításra képzett és alkalmazott nőkből álló csapatait - Ónody, 1999).

A szexuális szükséglet aktiválása a saját oldalnál. Miért is lehet lényeges a sajátoldal esetében a szexuális szükséglet aktiválása? Amellett, hogy a katonák közhangulatát javítja, az ellenséges hatások felderítésére és/vagy kezelésére is alkalmas. Egyes szerzők szerint pedig a szex életeket menthet: Farago (1972) szerint az öngyilkossági kísérlet egyik oka a szexuális megvonásból fakadhat.

A saját oldal nemi vágyának felkeltésére használt főbb módszerekről már volt szó; ezek: a pornográf képeslapoktól, magazinoktól az elektronikus média által közvetített tartalmakon át a (például tábori bordélyban történő – Vincze, 2011) személyes találkozással járó csábítás eseteiig ívelnek.

A nemi vágy csökkentése elvileg vegyi anyagokkal is kiváltható. Erre utal egy közismert városi legenda, miszerint a katonák ételébe, italába brómot adagoltak a nemi vágy visszaszorítása érdekében. Valójában azonban a besorozott katonák libidójának leszorítására elég a reggeltől estig tartó gyakorlatoztatás, kifárasztás, s nincs szükség brómra (Marinov, 2009).

2.2.2. A biztonság iránti szükségletet célzó műveletek

A biztonsági iránti szükséglet manipulációjának lehetőségei: 1) a biztonság iránti szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása, ezen belül (az ellenség és/vagy a saját oldal neurotizálása); 2) a biztonság iránti szükséglet kielégítése és/vagy feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját oldal lelki egyensúlyának elősegítése).

Az ellenség neurotizálása. Az ilyen jellegű műveletek célja: az ellenség harckészségének csökkentése stresszt és szorongást keltő, traumát okozó szituáció(k) teremtésével, esetleg hosszabb távon át történő fenntartásával. A hadtörténelem számos példát, s módszert szolgáltat az ellenség hadászati vagy harcászati célból történő neurotizálására. Az ellenség demoralizálására irányuló akusztikai kísérlet megnyilvánulhat például:

- artikulálatlan üvöltésben (lásd a karatéban is használt „kiai"-t),
- értelmes szavak esetleg mondatok ordításában (pl. a japán „Banzai!" csatakiáltás),
- csatadalok harci dalok (pl. az ógörög harci paian) éneklésében, kántálásában, muzsikálásában. Gondoljunk a szocializmus indulóira: a francia Internacionáléra, a lengyel Warszawiankára, az orosz Poljuska poljére, az olasz Avanti popolora, az osztrák Bécsi munkásindulóra (mely orosz eredetű volt, s az orosz változat a Vörös Hadsereg himnuszává vált) stb.. Ide sorolhatók az olyan forradalmi dalok is, mint: a Marseillaise (ami napjaink francia himnusza); a Bella ciao olasz partizándal vagy a kubai Guantanamera. 1950-ben a Honvédelmi Minisztérium politikai főcsoportfőnöksége által kiadott „Szállj, te büszke ének!" című honvéd daloskönyv magyar és nemzetközi dalai is ideillő példák (Szállj, te büszke ének!, 1950).
- gúnydalok vagy az ellenség számára eredetileg lelkesítő dalok gúnyos kontextusban történő előadásával: 1954. májusában Vu Nguyen Giap vietnami tábornok csapatai az Anna Marly által szerzett „Le chant de partisans" című francia partizán dallal (amelyért 1985-ben szerzője a Francia Köztársaság Becsületrendjének Lovagja címet kapta, s melynek egyik híres előadója volt például Yves Montand) próbálták megtörni Dien Bien Phu francia védőinek lelki ellenállását (Salgó, 1983).
- zajkeltés formájában. Az i.e. 53-ban zajló carrhaei csatával kapcsolatban Plutarkhosz a következőket írja (Hahn, 1963, 579. o.): miután az ellenség csapatai közel kerültek „...először hangos kiáltással és hátborzongató lármával töltötték be a síkot. A párthusok ugyanis nem kürtökkel vagy trombitákkal serkentik magukat a csatára, hanem üreges bőrdobokat feszítenek ki, egyszerre mindenhol bronzverőkkel döngetik, azok pedig mély és ijesztő hangot adnak, mintha a vadállat ordítása és a mennydörgés ropogása keverednék. Jól felismerték ugyanis, hogy az érzékszervek közül a hallás az, ami leginkább riasztólag hathat a lélekre, és ezzel kapcsolatos behatások indítják el és háborítják meg leginkább a józan gondolkodást." A zajkeltés másik sajátos alkalmazása: a II. világháború során, 1945-ben a szovjet csapatok a hazai, dunántúli hadműveletek folyamán hanglemezről játszott harckocsi zúgással téveszteték meg a fasisztákat nagy erejű harckocsi-erők összpontosítását illetően (Molnár, s.a.). Egy harmadik példa: a vietnami háborúban (1965-1973) a „Süvöltés"-nek nevezett akció során 24 éjszakán keresztül 2-2 óra hosszat amerikai C-47-es repülőgép szállt az ellenséges állások fölé és erős hangszórókon keresztül hatalmas zajt (süvöltést) keltett nagy zavart, riadalmat okozva. Az akció második részében a süvöltést kiegészítették a megadásra, az amerikaiak támogatására és a szökésre való felszólítással. Eredmény: a szökések száma megháromszorozódott (Knezović és Milković, 2007).
- a személyek ellen bevethető akusztikus fegyverek által (lásd: Bartha, 2004). Ezek kétféle módon is szerepet játszhatnak az ellenfél neurotizálásában: 1) olykor pánikhoz vezető közvetlen szervi és idegrendszeri reakciókat válthatnak ki; 2) a bevetésükkel történő fenyegetés is szorongást kiváltó hatású lehet.

Az ellenség neurotizálását vizuális információk is szolgálhatják; például: a tahiti harcosok kidülledt szemű és kinyújtott nyelvű grimaszai; a Közép-Ázsia sztyeppéin élő hunok kultikus céllal összevagdalt és igen ijesztő arca, a katonák öltözete, a harci maszkok,

a testfelületet vizuálisan nagyító, az izmokat kihangsúlyozó mellvért (a testtömeg és -felszín nagyítása révén történő elriasztás az állatvilágban is sok esetben alkalmazott stratégia!). Az ellenséget elrettentheti a sajátoldalunk hatalmas erejének híre, látványa is: a Mongol-Hvárezmi háború (1219-1222) során, Szamarkand ostroma (1220) alkalmával Dzsingiz kán, hogy a város védőiben rémületet keltsen, a foglyokat is katonás rendbe állíttatta: minden tíz fogolyra jutott egy zászlótartó hadi lobogóval. A városból kikémlelő védőknek úgy tűnt, hogy a mongolok annyian vannak, mint az égen a csillag (Ónody, 1999). Egy újabb eset a tatárjárás korából: Rogerius mester siralmas énekéből tudjuk, a tatárok egy szolgákból álló alakulatának vezetéklovaira kísérteties figurákat, félelmetes szörnyalakokat ültettek, s mikor a magyarok (a váradi püspök csapatai) szembe találták magukat ezekkel, megrémültek és elmenekültek a „kutyafejű" tatárok elől (Rogerius, 2001).

A biztonsági szükségletet aktiváló üzenet szemantikus formában is célba érhet: 1051-ben (a Thuróczy krónika szerint 1053-ban – Thuróczy, 2001) III. Henrik német császár hatalmas sereggel támadt Magyarországra. A hadsereg ellátására élelemmel megrakott hajókat is küldött a Dunán Magyarországra. E hajók parancsnokává nagybátyját, Gebhart püspököt (Regensburg püspöke, 1030-1060) nevezte ki. I. Endre (Andrásként is hivatkoznak rá) magyar király ezek hallatára az összes gabonakazlat és szénaboglyát tűzzel felégette, és a lakosokat minden állatukkal együtt elvitte arról a vidékről, ahol a császár készült átvonulni. A német sereg így sem a maga számára, sem a lovai számára nem talált ezen a területen élelmet. Közben Gebhart püspök Győrbe érkezett az élelemszállító hajókkal, és levelet küldött Henrik császárhoz, hogy megtudja, hol kell rá várnia. András király (I. Endre) portyázói e levelet elfogták. A magyarok ezek után hamis levelet írtak Gebhart püspöknek: „Tudd meg. Derék fivérem, Gebhart püspök, hogy birodalmunk nagy és súlyos ügyei arra kényszerítenek, hogy Magyarországból visszatérjünk Németországba, ellenségeink ugyanis ellenséges szándékkal megszállták birodalmunkat. Rajta hát, siess, és a hajókat megsemmisítvén amilyen gyorsan csak tudsz, gyere hozzánk Regensburgba; számodra sem biztonságos tovább Magyarországon időzni" (Thuróczy, 2001, 95-96. o.). A hamis levél dezinformációjának hatására Gebhart püspök megsemmisítette a hajókat és vele a német élelmiszer utánpótlást, s sietve Németországba menekült. III. Henrik hadseregét (a lovakkal és igavonó állatokkal együtt) nyomorúságos éhínség fenyegette, ami végül békeesküre kényszerítette a német császárt.

A biztonsági szükséglet felkeltésére alkalmas és a biztonság megteremtésének (e szükséglet kielégítésének) lehetőségét mutatja be az a röplap, amelyet Dupuy és tsai (1993) közölnek. A korabeli német röplapon (amit London felett szórtak 1940 nyarán) Winston L. S. Churchill képe látható, a felirat pedig keresett bűnözőként, tömeggyilkosként mutatja őt be, aki a háború rémségeibe taszítja a britteket. Az üzenet egészen egyértelmű: a biztonság kulcsa Churchill elpusztítása vagy legalábbis letartóztatása.

A II. világháborúban, Franciaország 1940-es inváziója során a németek francia nyelvű rádióprogramot sugároztak a „Radio Humanité" és „Voix de la Paix" (magyarul: „Emberiség Rádió" és „A béke hangja") néven jelentkező állomásaikon keresztül. Az adások célja: pánikkeltés, a lakosság esztelen menekülésre késztetése. Francia és angol beszámolók és dokumentumok szerint, a menekülők olyan káoszt idéztek elő a francia utakon 1940 májusában és júniusban, ami jelentősen hátráltatta a Szövetségesek műveleteit. Ez az eset tekinthető talán a legsikeresebb második világháborús német rádiós propagandának (Buchbender és Hauschild, 1984 művére hivatkoznak Dupuy és tsai, 1993).

A biztonság iránti szükséglet egykor a hidegháborús nemzetközi politika - PSYOPS-on túlmutató - központi tényezőjévé is vált. Paradox módon a világbéke egyik záloga a MAD (Mutural Assured Destruction, vagyis: a kölcsönösen garantált megsemmisítés), s az elrettentés politikája volt a hidegháborúban (Szabó, 1995). A NATO-stratégia a megfelelő nukleáris és hagyományos fegyverek összességén alapult akkoriban. Nem a háború megnyerése volt a cél, hanem a háború megelőzése a valószínű agresszor elrettentésével (Bolkestein, 1989). Ahogy azt Margaret Thatcher (1979-1990-es évekbeli brit miniszterelnök) egyszer kijelentette (idézi Bognár, 1989b, 27. o.).: „...Az atomfegyverek idézik elő a legnagyobb elrettentést, amely valaha is létezett a világon...! Ne feledjék el: az atomfegyverek elrettentő fegyverek!". Taylor és McDowell (1989, 112. o.) megjegyzik: „Ha az elrettentés eredménytelennek bizonyul, akkor veszi kezdetét a háború."

A terroristák lélektani fegyvertárának legfőbb eszköze az ellenség neurotizálása - márpedig napjaink biztonságpolitikáját is jelentősen meghatározza a terrorizmus, a terrorista szervezetek léte (például az iszlám fundamentalista Al-Kaida; az arab Hezbollah, Fekete Szeptember, Libanoni Fegyveres Forradalmi Frakció, Palesztin Felszabadítás Népi Frontja, Al-Saika, Hamasz; a német RAF, Forradalmi Sejtek; a baszk ETA; a spanyol GRAPO; az északír IRA; az olasz Brigada Rosso; a francia OAS; a görög ELA; a puerto ricoi Macheteros; a salvadori Nép Felszabadítás Erői; az argentin-perui Fényes Ösvény; a japán Aum Shinrikyo vagy a csecsen terrorista csoportok) - vö.: Netanjahu, 1995; Kőszegvári, 2002, 2013; Kővári és Nagy, 2002 és 2003; Szabó, 2003; Pix, 2002; Kiszely, 2003. Noha a terrortámadások megkülönböztetendők a „hagyományos" katonai lélektani műveletektől, mégis kiemelendő azonban, hogy a terrortámadások esetében a közvetlen fizikai megsemmisítés mellett (esetleg helyett) a tömegekre mért lélektani csapás, sokk-hatás játszik lényeges szerepet. Sajátos módon a tömegkommunikáció, a média sok esetben önkéntelenül is fokozza, s globális méretűvé teszi a különben lokálisnak mondható terrortámadások lélektani hatását. 2001. szeptember 11-én például öngyilkos terroristák két utasszállító repülőgépet vezettek a new yorki World Trade Center toronyépületeibe, s repülőgép zuhant a Pentagon épületébe is. Nem sokkal később lépfene pánik tört ki: a hírek szerint a lépfene kórokozóját biológiai fegyverként alkalmazzák a terroristák (a biológiai fegyverekkel kapcsolatban lásd: Lits, 2002). A terrortámadások pszichológiai hatásaira vonatkozó becslések szerint egyedül New Yorkban százezres nagyságrendűre volt tehető a poszttraumás stressz betegségben (post-traumatic stress disorder, PTSD) szenvedők száma (Galaskó, 2002). Ráadásul a támadások helyszínétől távol élők is stressz-reakciókat mutattak - az elemzések szerint ebben a médiának igen nagy szerepe volt.

A perzsiai Öböl-háborúban Irak valószínűleg azért fenyegetőzött a kémiai fegyverek bevetésével, hogy céljainak megfelelően létrehozza a terror légkörét és befolyásolja a konfliktusban résztvevők döntéshozatalát (Garrison, 1992). A kémiai fegyverek fenyegetése késztette az Egyesült Államokat és szövetségeseit, hogy vonakodjanak szárazföldi csatát, ütközetet kezdeményezni. Másrészről ez a fenyegetés visszájára is elsülő fegyvernek bizonyult, hiszen Szaddám Husszeint gonosz személynek tüntette fel, s így az ellene folyó háborút elfogadhatóvá tette sokak számára.

Összefoglalva: amint az a fenti példákból is kitűnik, a biztonság iránti szükséglet felkeltésére és/vagy kielégülésének megakadályozására kommunikatív (például hír-, rémhírterjesztés) és direktebb módszereket (például orientációs reakciót kiváltó hirtelen hang- és fényjelenségek, látszólagos létszámfölény teremtése bábukkal, foglyokkal stb.) is alkalmaztak a történelem során.

A saját oldal neurotizálása. A hadviselés, illetve a háború lehetősége eleve neurotizáló hatással van a saját oldalra. E hatást a történelem során olykor szándékosan idézték elő, használták fel. Ennek gyakori célja: veszélyérzet és egy potenciális ellenségkép kialakítása révén egyrészt anyagi forrásokat teremteni a hadügyben és hadi iparban érdekeltek számára; másrészt harcra késztetni az embereket. A II. világháború kezdetén például az orosz lakosságot is „háborúra" elszánt hangulatba kellett hozni, ezért többek között: „Az oroszok a németeket a mozikban akkor játszott Eizentstein-filmben, az *Alekszandr Nyevszkij*ben bemutatott kegyetlen teuton lovagokhoz hasonlították, akik élve égették meg a csecsemőket" (Kershaw, 2002, 206. o.).

A saját oldal neurotizálásának másik célja a katonai, hadiipari költségvetés növelésével van kapcsolatban. John Foster Dulles (amerikai politikus, 1953-1959 között Eisenhower elnök külügyminisztere) az 1950-es években például azt mondta: ahhoz, hogy rábírjuk az országot a katonai kiadások növekvő terhének elviselésére, a háborús évekre jellemző emocionális légkört kell megteremteni; a külső fenyegetettség képzetét kell kelteni. „Húsz egynéhány évvel később Fred Ikle, az Egyesült Államok hadügyminiszter-helyettese, mintegy Dulles gondolatát folytatva, kijelentette: bevált az összpontosított lélektani hadviselés a »szovjet fenyegetés« témájában; ahhoz, hogy a továbbiakban is megvédhessük érdekeinket, minden erővel ébren kell tartani a rettegés érzését" (Kaslev, 1987. 43. o.). A „szovjet fenyegetés" mítoszát a nyugati vezető körök a hatalmas méretű és ütemű fegyverkezés elfogadtatásához szükséges pszichózis, az állandó félelemérzés

fenntartásához hozták létre és tartották fenn (Bognár, 1989a). E mítosz a világűrverseny 1950-es évekbeli eseményeit követően (az úgynevezett „Szputnyik-sokk" révén) önálló életre kelt – a Szputnyik-sokk részleteivel kapcsolatban lásd: Mező és Mező, 2011.

Az ellenség lelki egyensúlyának „elősegítése". Az ellenség lelki egyensúlyának elősegítésekor olyan célok vezérelhetik a PSYOPS-t alkalmazókat, mint például: hamis biztonságérzet táplálása; avagy: relatív vagy abszolút jellegű biztonságot ígérő megadásra vagy dezertálásra biztatás. A korábban már szóba került hanghatások nemcsak neurotizálásra alkalmasak, hanem megtévesztő jellegű megnyugtatásra is. Így taktikai cselként, az ellenfél megtévesztéseként is használtak a történelem folyamán hangjelzéseket. Az argosziakkal Kr.e. 494-ben Szépeiánál vívott ütközetben a spártaiaknál a meglepetésszerű támadás megindítása előtt elhangzott a »vacsorához oszolj« parancs, amely elaltatta az ellenség éberségét (Warry, 1980).

A tatárok hadviselésére igen jellemző volt, hogy hamis biztonságérzetet teremtsenek az ellenség soraiban. Jól demonstrálja ezt Kadán, tatár vezér (Batu kán alattvalója) esete, mikor Radna városához érkezett (ma Rodna, Románia, az Árpád-kori Magyarország ezüstbányászatának egyik központja, lakói szász, azaz zömmel német ajkú telepesek voltak). Ez a város akkoriban IV. Béla magyar király ezüstbányája volt, ahol sok fegyver és harcos volt. A vár népe felfegyverkezve vonult ki a tatárok elé, mikor meghallották azok érkezését. „Kadan pedig, meglátva a fegyveresek sokaságát, hátat fordított nekik, megfutamodást színlelve. A győzelemmel visszatérő népek ekkor letéve fegyverüket, kezdtek a bortól lerészegedni, ahogyan a németek dühe ezt megköveteli. De a tatárok, hirtelen visszatérve, mindenfelől bevonultak a városba..." (Rogerius, 2001, 414. o.). Kadán a várost elfoglalta, a város ispánját hatszáz válogatott fegyveressel együtt besorozta a saját katonái közé, s megindult újabb célpontja felé.

„Waterloo" című művében Keegan (1990) ír a kritikus határ jelenségéről - ez az a határ, amelynek átlépésekor az ellenség által okozott félelemkeltés agresszív reagálásba megy át a megfélemlített személyben. Az ellenség lelki egyensúlyát erősítő akciók arra is alkalmazhatók, hogy a kritikus határ átlépését megakadályozzák. Tipikus történelmi példája ennek: az egérút alkalmazása. Sextus Julius Frontius római történetíró Strategematica című művében többek között arról ír, hogy az az ellenség sokkal veszélyesebb, amelyik észleli, hogy mindenféle menekülés lehetőségétől el van vágva (Hahn, 1963). E kiúttalanság halált megvető bátorsághoz vezethet náluk, s felszámolásuk komoly időbeli és emberéletbeli veszteségekkel járhat. Frontius ezért azt javasolja, hogy a körbezárt ellenségnek kínáljuk fel az „egérút" lehetőségét, s az általunk biztosított menekülés közben az ellenség sokkal sebezhetőbbé válik.

Az „egérút" mellett a „szabad az út" taktikája is ismert (amikor az ellenfelet maga után csalogatja a csak látszólag menekülő had). A következő eset a jordániai fronton történt az Izrael 1967. évi háborúja során: „Néhány jordániai Patton harckocsi rajtaütött az izraeli Shermanok egy csoportján. Két sikertelen roham után az izraeliek nem indítottak újabb támadást az igen jó védelmi pozícióban lévő ellenség ellen, hanem - égő tankjaikat hátrahagyva - visszavonultak. Mint ahogy azt előre lehetett sejteni, a jordániaiak - abban a hiszemben, hogy győztek - minden óvatosságot félretéve előtörtek a búvóhelyül szolgáló olajfaligetből, hogy az izraeliek nyomába eredjenek. Azok nyomban visszafordultak, és a kibontakozó csatában, melynek már ők választhatták meg a helyszínét, hamarosan a jordán erő egészét megsemmisítették" (Hogg, 1983, 141. o.).

A biztonságot ígérő röpcédulák is klasszikus esetnek tekinthetők; példa: egy a NATO által a jugoszláv válság idején terjesztett röpcédula egyik oldalán található képen egy katonai repülőgép éppen elindít egy rakétát. Az oldal alján egy apró harckocsi sematikus sziluettje látható, amelyre egy óriási célkereszt irányul. A célkereszt közepén a NATO-ra utaló logó azt fejezi ki, hogy a célkereszt egy NATO-fegyverhez tartozik. A kép felirata: „Ne várj meg!" A röpcédula másik oldalának szövege: „VJ Erők figyelem! 13 000-nél több jugoszláv katona hagyta már el a fegyveres erőket, mert képtelenek tovább követni Milosevics háborújának törvényellenes parancsait a civilek ellen Koszovóban. Maradjatok Koszovóban és nézzetek szembe a biztos halállal, vagy hagyjátok el az egysé-

geteket és felszereléseteket, és távozzatok Koszovóból most. Ha a maradást választjátok, a NATO könyörtelenül fog támadni benneteket minden irányból. A választás a tiétek." Hasonló példa: az 1950-1953 között zajló koreai háború egyik epizódjaként a Hungnam (Észak-Korea) melletti vízi erőmű 1950. szeptember 26-i lebombázása után egyelőre szünetelt a stratégiai bombázás Észak-Korea ellen. Másnap északi katonák egy nagyobb csapata megadta magát az amerikaiaknak. Valamennyien az amerikai B-29-esekről ledobott, megadásra bíztató menleveleket lobogtatták (Soós, 2003). Ide sorolható a dezertálásra, hadifogolyként történő megadásra ösztönző, az USA által kibocsátott átállási igazolvány 1944-ből (8. ábra - Blatter, 1980): „Az a német katona, aki ezt az igazolványt felmutatja, kifejezésre juttatja azt a becsületes szándékát, hogy megadja magát. Le kell őt fegyverezni. Kifogástalan ellátásban kell részesíteni. Joga van ellátásra, és ha szükséges, orvosi kezelésre. Mihelyt lehetséges, hátra kell őt szállítani a veszélyes övezetből. Dwight D. Eisenhower".

A saját oldal lelki egyensúlyának elősegítése. A saját oldal lelki egyensúlya megteremtésének legegyszerűbb eszköze: a buzdító, lelkesítő, bátorító jellegű kommunikáció, szónoklat. Példák: a gall háborúk (Kr.e. 58-51) során a Julius Ceasar parancsnoksága alatt álló római katonákat elrémítette a germán szvév harcosok erős fizikuma és harciassága. Egyszer már majdnem kitört a pánik is a rómaiak között, ám Ceasar karizmatikus vezetése hamar felrázta a tiszteket és a katonákat. A tömegeket megnyerő hatásos szónoklatai a hadsereget is fellelkesítették, s a rómaiak legyőzték az Ariovistus által vezetett szvéveket (Warry, 1980).

A biztonságérzet kialakításának egyik lehetősége a saját oldal katonáiban a vallásos-babonás hiedelmekkel függ össze: az ifjabb Scipio (római vezér) hitte, hogy az istenek oltalma alatt áll, s elérte, hogy ezt a fajta biztonságtudatot seregének is átadja. Scipio (aki műveltségénél fogva ismerte az apály és a dagály fogalmát) egy hosszúra nyúló ostrom alkalmával Hispaniában (mikor a karthágóiak legerősebb támaszpontját, valószínűleg Carthagena-t, vette ostrom alá), az apály előtt áldozatot mutatott be Neptunnak,

8. ábra: Átállási igazolvány 1944-ből (Blatter, 1980).

Passierschein

SAUF CONDUIT

Le soldat porteur de ce laissez-passer a sincèrement l'intention de cesser le combat. Il doit être désarmé et correctement traité. Il doit être nourri et recevoir les soins médicaux nécessaires. Il sera éloigné dès que possible de la zone dangereuse.

SAFE CONDUCT

The German soldier who carries this safe conduct is using it as a sign of his genuine wish to give himself up. He is to be disarmed, to be well looked after, to receive food and medical attention as required and to be removed from the danger zone as soon as possible.

a tenger istenének. Primitív és babonás katonáira döbbenetes hatással volt a tenger visszahúzódása, és a vezér parancsának engedelmeskedve támadásra lendültek. A város ostroma hamarosan be is fejeződött (Földi, 2003).

A saját oldal lelki egyensúlyának elősegítésére vonatkozó egyik (és talán a leginkább önveszélyes!) módszer, mikor az ellenséget lekicsinylően mutatják be a katonáknak. Ez a taktika azonban könnyen visszaüthet, ha a saját oldal szembesül a valósággal. Példa: a II. világháborúban, a Barbarossa-hadművelet során a szovjet T-34-es tankok megjelenése sokkolta a német katonákat, akik a propaganda hatására elhitték, hogy egy primitív és alsóbbrendű ország ellen harcolnak. Mint Kershaw (2002, 258. o.) írja: „A német filmhíradókban bemutatott, a »munkások paradicsomát« gúnyoló rosszindulatú képsorok mellett a nézők hamarosan láthatták a Dnyeperen emelt hatalmas gátakat, valamint a fekete-tengeri Nyikolajevben levő hajógyárról készített felvételeket, melyek ellentétben álltak azzal, amit a társadalom primitívségéről hirdettek".

Egy-egy katonai erődemonstráció nem csak az ellenség neurotizálására alkalmazható, hanem a saját oldal megnyugtatására, bátorítására is. Példa: 1941. októberében a II. világháborús német csapatok már Moszkvát ostromolták. Október 10-én Georgij Zsukov tábornokot nevezték ki a Nyugati front parancsnokává, s ő lett a felelős a szovjet főváros védelméért. Zsukov tábornokot november 1-jén Sztálin a főhadiszállására hivatta, s azt kérdezte tőle, hogy meg lehet-e tartani a hagyományos november 7-i díszszemlét a Vörös téren. A díszszemle megtartásának üzenete a hazai lakosság és a nemzetközi politika számára: a szovjet rendszer a pillanatnyi kudarcok (értsd: az ellenség már a fővárost ostromolja, a fél országot tönkreverte...) ellenére is képes a túlélésre (Kershaw, 2002).

2.2.3. A szociális szükségletre irányuló műveletek

A szociális szükségletet a barátok, a szerelmek, a feleség, a gyerekek hiánya aktiválja. A szociális szükséglettel kapcsolatos műveletek lehetőségei: 1) a szociális szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját

oldal szociális szükségletének aktiválása); 2) a szociális szükséglet kielégítése és/vagy feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját oldal szociális szükségletének deaktiválása).

Az ellenség szociális szükségletének aktiválása. Ennek legtipikusabb példái a hátországban maradt feleségek, szeretők, gyermekek, szülők iránti szükségletet felkeltő röplapok terjesztése (Friedman, 2005). A II. világháború során a németek például áttetsző pornográf röpcédulákat terjesztettek, hogy a lengyelekben megerősítsék az anti-bolsevik érzelmeket (9. ábra).

9. ábra: Németek által oroszok ellen uszító, lengyeleknek szánt II. világháborús röpcédula (Friedman, 2005 alapján).

Első ránézésre a 9. ábra egy szép, mosolygós lengyel lányt ábrázol, aki virággal a szájában hason fekszik egy réten. A röpcédula tetején olvasható szöveg: „Gondtalan ifjúság - vagy kegyetlen sors?" Amikor a fény felé tartjuk a cédulát, egy rémséges orosz katona látszik, amint megerőszakolja a jóformán meztelen lányt.

Egy második világháborús röplapon látható rajzon egy felnőtt náci párttag tart a kezei között egy mindössze cipőt és inget viselő fiatal fiút (Friedman, 2005; lásd: 10. ábra). A röplap címe „HJ – Hilflose Jungen", ami magyarul „tehetetlen, gyámoltalan, elhagyatott fiúk"-nak fordítható. A „HJ" rövidítés egyben a „Hitler Jugend"-re (a náci párt félkatonai ifjúsági szervezetére) is utal. A röpcédulát előállító Office of Strategic Services (OSS, a CIA egyik elődszervezete) változtatta ezt „gyámoltalan ifjakra", hogy meggyőzzék a fronton harcoló német apákat, hogy gyermekeiket megrontják a náci párt otthon maradt tagjai.

10. ábra: az amerikai OSS által előállított, a német katonák atyai érzelmeire ható II. világháborús röpcédula a fronton harcoló katonáknak mutatja be, hogy a náci párt otthon maradt tagjai megrontják fiaikat (Friedman, 2005). A képen elhomályosított intim testrész az eredetiben nem volt elhomályosítva.

Ugyancsak az apai érzelmeket támadta az a több tízezer rádió, amelyeket az USA a vietnámi háborúban a vietkongokhoz juttatott. A rádióban egy gyerekhang arra kérte apukáját, hogy ne haljon meg, térjen haza, mert hiányzik nagyon.

A japán „oszd meg és uralkodj" taktika a Pápuában és Új Guineában harcoló amerikaiak és ausztrálok között próbált viszályt szítani a szociális szükségletet támadó röplapokkal. Egy színes, anti-amerikai tartalmú röpcédulán például egy jól öltözött amerikai tisztet találunk Ausztrália sziluettjén (11. ábra - Friedman, 2005 alapján). Az amerikai egy fiatal, védtelen, ausztrál hölgyet tart karjaiban, aki a szabadulásáért küzd. Némileg látni a nő meztelen fenekét és mellét. Ugyanakkor egy rongyos öltözékű ausztrál katona áll Új Guinea ábráján. Felette a következő olvasható: „Ausztrália sikolt. Az Ausztrál: Mi volt ez a sikoltás. Mi folyik itt?" Az amerikai tiszt (a jenki) nyugtatni próbálja áldozatát és azt mondja: „Sh... Sh... Maradj csendben kislány. Csitulj el. Ő rajta lesz a következő veszteséglistán. Ne aggódj!"

11. ábra: japánok által előállított az ausztrál katonákat az amerikaiakkal szembefordítani szándékozó II. világháborús röplap (Friedman, 2005).

A U.S. Navy is előállított erotikus tartalmú röpcédulát. A 12. ábrán látható röpcédulát a csendes óceáni flotta lélektani hadviselés egysége (CINCPAC) készítette azzal a céllal, hogy az otthoni

körülményekre vonatkozó aggodalmat ébresszen az ellenség soraiban (12. ábra - Friedman, 2005). A röpcédula egyik oldalán a fénykép egy japán nőt ábrázol, akinek látható az egyik melle. A másik oldalon, kankalin színű papíron ibolya színű tintával a következő szöveg olvasható:

„Miközben folytatjátok reménytelen ellenállásotokat a mi mindent elsöprő erőnk ellen, feleségeitek, nővéreitek és lányaitok a hátországban naponta prostitúcióra kényszerülnek. Nehéz idők járnak a gazdáitokra, és nagy szükség van pénzre, ami könnyen szerezhető, ha a nőket a bordélyházaknak adják el. A gyári munkások, akiknek most van pénzük, mindig buzgón fizetnek egy-két yent a nőkkel történő éjszakai mulatságért. Amikor eljön hamarosan a béke, egy ideig otthon még rosszabb lesz. Ez minden országban így lesz. Kivéve, ha otthon vagytok és gondoskodtok a családotokról, a számotokra legkedvesebb nőkről, akik különben arra kényszerülnek, hogy prostituáltakká váljanak. Képesek vagytok érzelem nélkül gondolni asszonyaitokra, lányaitokra és nővéreitekre, akiket alávetettetek a gúnyolódó munkások kéjvágyó ölelésének? Ne dobjátok el az életeteket hiábavalóan! A családjaitoknak szüksége van rátok!”

12. ábra: az U.S. Navy által előállított japán katonákat lázító II. világháborús röplap (Friedman, 2005).

Vegyük észre, hogy a fenti esetekben a szexualitás nem a szex, mint fiziológiai szükséglet felkeltésére irányul cél, hanem a szociális szükségleteket provokáló eszköz!

Végül ide tartozhat az a harctéri eset is, amikor elhitetik az ellenséges katonákkal, hogy csapatuk otthagyta őket, hogy nem számíthatnak társaikra, hogy el vannak vágva a társaiktól! A vietnami háborúban elfogott vietkongok vallomását helikopterek hangszóróin keresztül hangosították ki például abban a zónában, ahol még harcok folytak, s a társaik hallhatták a fogoly beszédhangját, s ez jelentősen rombolta harci moráljukat (Knezović és Milković, 2007).

A saját oldal szociális szükségletének aktiválása. A hozzátartozóktól érkező (valódi vagy hamisított) üzenetektől és levelektől kezdve a csapatszellem erősödését fokozó közösségfejlesztési eljárásokon át a családra, társakra appeláló szónoklatokig terjed a hadtörténelem során feltárható, ide vonatkozó példák sora.

Homérosz Iliászának tizenötödik éneke arra utal, hogy már az ókorban felismerték, hogy a szociális szükséglet aktiválásával például harcra lehet ösztönözni a máskülönben a megfutamodást fontolgatókat is. Ebben az énekben a trójaiak, a félelmetes Hektórral élükön, a bárkáiknál felállított táborukba szorították vissza az argosziakat – Devecseri (1985, 275. o.) fordításában:

„Visszavonultak az argosziak, kénytetve, az első
gályasoroktól, sátrak közt sűrűn sorakoztak,
nem szaladoztak szét táborszert: Mert a szemérem
s félsz ottfogta soruk, riogatták szüntelen egymást.
Legfőkép hadak őre, Gerénia bajnoka Nesztór
Kérte külön-külön őket, eszükbe idézve szülőik:
»Férfiasan, feleim! Szívetekben keljen a szégyen
egymás színe előtt: ki ki gondoljon gyerekére
és feleségére s vagyonára, szülőire szinte,
mind akinek még él s akinek meghalt a szülője:
ők most nincsenek itt, de nevükben térden esengnek,
álljátok meg a vészt, sohasem fordulva futásra.«”

Az ellenség szociális szükségletének deaktiválása. Ez legalább háromféleképpen történhet: 1) a szükségletek hierarchiájában alapvetőbb szükségletet aktiválnak; 2) beépített partnerekkel mega-

kadályozzák a szükséglet felkeltődését, 3) a spontán keletkező vagy szándékosan kiváltott szociális szükségletet elégítik ki a kiválasztott partnerekkel.

Mindez akár politikai szinten, politikai érdekből eredően is megvalósulhat. Történelmi példa: I. Ferenc (francia király, Medici Katalin apósa) is felismerte, hogy a szociális szükségletek az emberi lélek könnyen támadható tényezői: kivételes képességű és műveltségű 27 szeretőjéből szervezte meg a híres „Petite Bande"-ot (Ónody, 1999). Később Medici Katalin átszervezte az apósa által létrehozott csapatot, s „Escadron Volant"-nak, vagyis Repülő Csapatnak nevezte azt. A Repülő Csapat feladata a Medici Katalin által kijelölt férfiak meghódítása, s információszerzés. A csapat egyik tagja, Mademoiselle de la Limandičre (a szép Rouet), akinek például nemcsak a feleségétől sikerült elcsábítania Antoine Bourbont (hugenotta vezetőt, Navarra királyát), hanem a hugenottáktól is (Ónody, 1999). A Repülő Csapat egy másik tagja (Isabelle de Limeuil) pedig Condé herceget (a másik jelentős hugenotta vezetőt) választotta el hű hitvesétől. Vagy: a francia XIV. Lajos biztatására, Louise de Kerouaille kisasszony II. Károlyt (1660-1685), a protestáns angol királyt csábította el és bírta rá arra, hogy vesse be az ugyancsak protestáns Hollandia ellen a protestáns angol katonákat (Ónody, 1999).

A saját oldal szociális szükségletének deaktiválása. Már Homérosz Iliászában olvashatunk arról, hogy a közeli férfi rokonokból álló csapat erősítheti a harci morált. Platón is utal arra, hogy a szerelmesekből álló egységben is erősebb lehet a harci morál. Ide illik a thébai „szent csapat" (hierosz lokhosz) esete is, melynek létrehozója Gorgidasz volt (Kr.e. 380 körül). Ez egy 300 fős elit egység volt, amelyeket homoszexuális férfi szerelmespárokból válogattak össze (a homoszexualitást nem tartották elítélendőnek az ókori görögök). E megfontolás hátterében az állhatott, hogy: „Egy szerelmespár mindkét tagja ihletet meríthet a másik jelenlétéből, ami fokozhatja elszántságát, és megakadályozhatja, hogy szégyenben maradjon a csatamezőn" (Warry, 1980, 64. o.).

A sajátoldal fiziológiai és szociális szükségleteinek aktiválásakor is már említett szexuális jutalmazásra tett ígéret beteljesülése (például: az ostromlott várak lányainak és asszonyainak megerőszakolása, elrablása, feleségül vétele vagy a prostituáltakkal való kapcsolatteremtés) igen gyakori volt a hadtörténelem során. Példa: a seregének háromnegyedét követelő Gedróziai sivatag pokla után Nagy Sándor visszaérkezik Szuzába. „Szuzában, a perzsa király egykori székhelyén nyolcvan makedón nemessel és tízezer katonájával egyetemben, perzsa nőket vesznek feleségül. A nagy násszal Nyugat és Kelet egybeolvadását akarta szimbolizálni" (Földi, 2003, 42. o.).

A családdal való közvetlen vagy közvetett kapcsolattartás lehetővé tétele is ide sorolható. S végső soron a katonák közötti bajtársi kapcsolatok tudatos fejlesztése is a szociális szükséglet kielégítését, deaktiválását szolgálja.

2.2.4. A tisztelet és önbecsülés szükségletére irányuló műveletek

A tisztelet és önbecsülés iránti szükséglet manipulációjának lehetőségei: 1) a tisztelet és önbecsülés iránti szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (e szükséglet aktiválása az ellenség és/vagy a saját oldal esetében); 2) a tisztelet és önbecsülés iránti szükséglet kielégítése és/vagy feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a saját oldal ilyen jellegű szükségletének deaktiválása).

Az ellenség tisztelet iránti igényének aktiválása. Ennek célja lehet például az, hogy: a) az ellenséget elragadják indulatai, s irracionális, ésszerűtlen cselekedetekre ragadtassa magát; b) a PSYOPS-t alkalmazók beláttassák az ellenséggel, hogy becstelen, tisztességtelen célok érdekében harcolnak, s tiszta lelkiismeretük, önbecsülésük érdekében fel kell hagyni harci tevékenységükkel; c) az ellenséges csapatokban kiélezni a közlegények és a tisztek közötti ellentéteket, s a tiszteletadás, megalázás, függelmi problémák irányába terelni figyelmüket és rombolni együttműködési készségüket stb. Az idevonatkozó egyik legkorábbi írott történelmi emlékeket azok az i.e. V. századi, 25-30 grammos ólomból vagy

kőből készült parittyalövedékek jelentik, amelyeket az ellenségnek szóló gúnyolódó, provokáló - például: „Dexa", vagyis „Ezt neked!" - feliratokkal láttak el (Warry, 1980).

13. ábra: Hitlert kifigurázó nem hivatalos, hanem magánszemélyek által preparált fénykép a II. világháború idejéből (Friedman, 2005)

A második világháború során mindkét oldal vezető politikusairól napvilágot láttak olyan fotómontázsok, retusált felvételek, amelyek nevetséges helyzetbe hozták célszemélyeiket. Ezek olykor nem hivatalos szervek által készített képek voltak, hanem civil magánszemélyek műveiről volt szó, amelyek azonban megfértek a hivatalos propaganda anyagok mellett. Az egyik képen (lásd: 13. ábra) például Adolf Hitler náci üdvözlésre tartott keze egy meztelen hölgy mellét tapogatja. Máskor ugyanez a gesztus homoszexuális „tartalommal" jelenik meg... Vagy: egy másik képen Hitler a saját - körülmetéltnek(!) ábrázolt - péniszét fogja...

Johnson (1997, 12. o.) a saját gyűjteményéből mutat be egy röplapot, amit a vietnami háború idején terjesztettek a vietnámiak az amerikai katonák között. A röplap a néger katonákat vette célba, azzal, hogy az ő valódi ellenségeik azok a rasszista honfitársaik, akik őket „nigger"-nek nevezik. A röplap arra szólított fel, hogy e katonák ne alázkodjanak meg a fehérek előtt. A kép másik oldalán néger férfit rángigál a ruhájánál fogva egy gumibotos, fehérbőrű rendőr. Hasonló röplapokat kaptak a puerto ricoi, és a spanyol katonák is.

A saját oldal tisztelet iránti igényének aktiválása. Ezt is többféle módon és többféle cél érdekében alkalmazták a hadtörténelem során. Alapvetően ezt a szükségletet táplálja a „hőssé vagy hősi halottá válást" jutalmazó katonai, társadalmi elismerések, jutalmak, kitüntetések ígérete is. Ezek legkorábbi megnyilvánulási

szintén több évezredes múltra tekintenek. Mint Warry (1980, 37. o.) írja: „Több ókori ütközetben nagy volt a különbség a legyőzött hadsereg szörnyű és a győztes hadsereg csekély veszteségei között. A mészárlás azonban nem a csata közben, hanem a menekülők csata utáni üldözése során következett. A spártaiak nem menekültek el. Arra buzdították őket, hogy vagy pajzsukkal vagy pajzsukon térjenek haza – Türtaiosz az utóbbin azt érti, hogy a pajzsokat ravatalként is használták". Az a hoplita (gyalogos görög harcos jellegzetes, nagy méretű pajzzsal), aki futásban keresett menedéket, kénytelen volt nehéz (kb. 8 kg) pajzsát elhajítani. „A rhipszaszpisz – szó szerinti jelentése: »pajzsát eldobó« – modern görögben is dezertőrt jelent" (Warry, 1980, 37. o.). Homérosz Iliászában is találkozunk a tisztelet és önbecsülés szükségletét aktiváló utalásokkal. Az ötödik énekben, Diomédész vitézkedésének leírásakor például a Trója ellen küzdő Árteidész argoszi harcos a következőképpen ösztönzi harcra katonáit (Devecseri, 1985, 104. o.):

„Átreidész a tömeg közt járt-kelt, osztva parancsát:
»Férfiasan, feleim! Legyetek bátorszívűek mind,
restelkedjetek egymás színe előtt a tusában:
mert hírféltők közt kevesebb hull, több marad élve,
míg a futóknak híre se kél, segítője se támad.«"

A „jó hír" féltése persze nem egyedüli ógörög sajátosság. Mások, máskor és máshol is humán tőkének tekintették azt. Marosi és Nagy (1985, 206. o.) a XVI. századi magyar vitézlő rendről írja például: „Harcukat legelsőként »az körösztyén hitért«, továbbá a »jó hírért, névért« vívták, amint ezt Tinódi és utóbb Balassi megénekelte".

A saját oldal megalázó helyzetbe hozása, múltbéli események felhánytorgatásával, vereségek felnagyításával (vö.: Hitler beszédei és az I. világháborús vereség) azt a célt szolgálja, hogy felkeltse az adott szükségletet, s javaslatot tegyen a szükséglet kielégítésének, a „becsületen és önbecsülésen esett csorba kiköszörülésének" módjára. A saját oldal önbecsülésének rombolására és szégyenérzetének felkeltésére építő jellegzetes üzenet valahogy így hangzik: „Hogy nézhetsz szembe a tükörképeddel, ha

nem ragadsz fegyvert és véded meg a hazát! Ragadj fegyvert! Lépj a seregbe!". Ugyanakkor Spiller (1989) szerint a társadalmak olyan érzelmekkel társítják a háborút, amelyeknek az arcvonalban aligha van jelentőségük: „Az ideológia vagy hazafiasság jól elkelnek a háború kitörésekor a toborzó irodákon és ezeket a motívumokat ott nem lehet mellőzni. Az első világháború kezdeti időszakaszában voltak emberek, akik a vonat elé vetették magukat afölötti elkeseredésükben, hogy nem vették be őket katonának. A harcban azonban a hazafias fellángolás alábbhagy, mert elnyomják azt a harc közvetlen stresszhatásai. Az arcvonalban a szabadság ügyéről tartott előadások, amelyeket a hátországbeli parancsnokok olyan gondosan előkészítettek, csak ingerelték a gyalogos harcosokat. Más olyan motivációk, amelyek magából a harcból eredtek, már régen háttérbe szorították minden olyan háború előtti lelkesedést, amely a toborzóirodákat a hadseregbe való jelentkezésre mozgósította" (Spiller, 1989; 111. o.). Mindenesetre tény, hogy a nyugati és keleti katonai kultúra egyaránt épített a tiszti, a lovagi becsületre, ami a katonai kudarc vagy a morális vétség esetén öngyilkosságot (kardba dőlést, halántéklövést vagy harakirit, rituális hasfelmetszést) kívánt meg.

Az ellenség tisztelet iránti igényének deaktiválása. Az ellenségnek adott őszinte vagy képmutató, csalárd tiszteletadásnak is többféle célja és eszköze volt a hadtörténelem során. Ezek közül talán a legalapvetőbb cél: a bizalomba férkőzés és a váratlan támadás előkészítése. Legtipikusabb (had?)történeti példája: a trójai faló esete.

Az ellenség nyílt dicséretének egy másik célja „pedagógiai szándékú" lehet: megerősítjük az ellenséget abban, hogy tiszteletre méltó az az ellenfél, aki becsületesen küzd, aki nem pusztít esztelenül, aki jól bánik a foglyokkal, a polgári lakossággal. E pozitív megerősítés (például Béke-díj átadása) akkor különösen hatásos, ha az ellenség (ellenséges vezető) azonosul a neki tulajdonított értékekkel, s a továbbiakban becsületesen küzd, holott olyan „becstelen eszközök" is rendelkezésére állnak, amelyekkel nagyobb károkat tudna okozni, gyorsabban célt érhetne.

Az önbecsülés kielégítése az ellenség tőrbecsalására is alkalmas, amennyiben sikerül elhitetni az ellenséggel, hogy „ő nagy, hatalmas és legyőzhetetlen", míg a PSYOPS-t alkalmazó erők „létszámban és haditechnikában elenyészők, könnyen legyőzhetők". Ha kevés áldozattal járó kezdeti sikerélmények adagolásával sikerül mindezt az ellenség tudatában elültetni, akkor viszonylag könnyen kimozdítható a számára máskülönben kedvező állásokból, s kiszolgáltatottá válik. A biztonsági szükségletek kapcsán tárgyalt tatár „megtévesztő menekülés" technika itt is értelmezhető hadtörténeti példa.

Végül az ellenségnek (kényszerből) adott tisztelet a harcot kerülni igyekvő, relatív gyengébb fél defenzív stratégiája, taktikája lehet.

A saját oldal tisztelet iránti igényének deaktiválása. Ide sorolhatók többek között a korábban már említett „hőssé vagy hősi halottá válást" jutalmazó katonai, polgári elismerések, kitüntetések átadása, az ezekre tett ígéretek megvalósítása; vagy a jó munkáért járó tiszteletadás, ennek alaki mozdulatai, szertartásai, gesztusai. Cél: a teljesítménytisztelet kifejezése, megerősítése, a tisztelet mint szimbolikus jutalom alkalmazása, magabiztos katonák, tisztek nevelése.

Sajátos módon az önbecsülés úgy is növelhető, ha az ellenséget tesszük nevetségessé (lásd a korábban mutatott 13. ábrát) és/vagy dehumanizáljuk azt. A második világháborúban a Szovjetúnió ellen induló német katonák magabiztosan mentek a „komisszár paradicsomba" - ez a szovjet technikai és életmódbeli elmaradásra tett gúnyos megjegyzés volt akkoriban (Kershaw, 2002). A katonákkal elhitették, hogy technikai és erkölcsi fölényben vannak a szovjetekkel szemben.

Az ellenség dehumanizálása, embertelen bűnökkel történő felruházása segíti a katonákat abban, hogy feloldják az önbecsülésből és a gyilkolásból eredő kognitív disszonanciát. Kognitív disszonanciáról akkor beszélünk, ha egymással ütköző tudattartalmak merülnek fel. Egymással ütközhet például „a jó ember nem öli meg felebarátait" és az „embert kell ölnöm" tudata. Amennyiben sikerül az ellenségről alkotott képet dehumanizálni, az ellenséget „embertelen szörnyetegként", „állatként", „alsóbbrendű fajként" prezentálni, akkor a konfliktus feloldódik, s a katona úgy ölhet, hogy önbecsülése („jó ember létében" való hite) megmaradhat. Sir Ian

Hamilton (1921) szerint az ellenségről szóló propaganda arra szolgál, hogy az ellenség egy hatalmas szörnyetegnek tűnjön, amely megfosztja őt az emberi lét jogától. Így érzelmileg könnyebbé válik elpusztítása. Hamilton további észrevétele, hogy mivel az ellenség képtelen becsületsértési pert indítani, a propagandának „nem szükséges fennakadni minden apróságon" (hivatkozik rá: Shafritz és tsai, 1989, 369. o.). Példák: Hitlert a sátánnal, Szaddám Husszeint Hitlerrel azonosító szózatok és újságcikkek. Az 1991-es Öböl-háború során Szaddám Husszein iraki vezető „a Nagy Sátánnak" nevezte Amerikát, míg George Walker Bush, az USA akkori elnöke „Hitler"-nek nevezte Husszeint (Denning, 1999).

2.2.5. Az önmegvalósítás szükségletére irányuló műveletek

Az önmegvalósítás szükségletével történő manipulációk lehetőségei: 1) az önmegvalósítás iránti szükséglet felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozása (e szükséglet aktiválása az ellenség és/vagy a saját oldal esetében); 2) az önmegvalósítás iránti szükséglet kielégítése és/vagy feltámadásának megakadályozása (az ellenség és/vagy a sajátoldal ilyen jellegű szükségletének deaktiválása).

Az ellenség önmegvalósítás iránti igényének aktiválása. Az önmegvalósítás szükségletének felkeltése és/vagy kielégülésének megakadályozásának leghétköznapibb módja a tömegkommunikáción keresztül valósul meg. Korábban a rádió és a mozi, napjainkban a televízió és az internet az a csatorna, ami (katonának és polgári lakosságnak egyaránt) megmutatja, hogy lehetne másként élni, mint ahogyan az jelenleg történik. Az amerikai életforma is a médián keresztül indult például hódító útjára (ezt a jelenséget természetesen csak akkor tekinthetjük PSYOPS-nak, ha legalább tág vonalaiban tervszerűnek tekintjük). Az 1980-as évek végén Kaslev mindenesetre azt írja, hogy a lélektani hadviselés amerikai szakértői szerint „a lélektani hadviselés során mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy a szocialista országok lakossága a nyugati eszmék tudatos vagy öntudatlan hordozója legyen; kialakuljon az általános elégedetlenség érzése, ami előfeltétele annak, hogy erő alkalmazása nélkül megvalósuljanak a rendszer belső változásai és átalakulásai ezekben az országokban. Ezt a természetes fejlődést kell gyorsítani az ellenfelet felőrlő fáradhatatlan tevékenységgel" (Kaslev, 1987, 73. o.).

A saját oldal önmegvalósítás iránti igényének aktiválása. Ez megtörténhet például a katonai karriert vonzó lehetőségként bemutató plakátok, felhívások, verbunkosok révén, amelyek a katonai hivatást vagy közvetlen célként, vagy pedig más, önmegvalósítás jellegű célok (példa: szakmatanulás, jogosítványszerzés, utazási lehetőség, a kalandos élet stb.) eszközeként prezentálják.

Példa: a pozsonyi országgyűlés az 1715. évi törvény VIII. cikkelyében a bécsi udvar befolyására törvényerőre emelte az állandó közös hadsereg fölállítását. Ezt követően rendszeressé vált a katonatoborzás Magyarországon. II. József 1780-tól az eddigi szabad verbuválást (Werbung = „toborzás", „verbuválás") szabályozva, körzetekre osztotta az országot, ahol Verbunk Kommandók, vagyis toborzó parancsnokságok végezték a hadkiegészítést. Elsőként a gyalog- és határőr-, majd később a huszár-ezredek toborzókörzetei alakultak meg (Pécsi, 1989). Kodály Zoltán Háry Jánosából (Toborzó, No. 22.) ismert sorok:

„A jó lovas katonának
De jól vagyon dolga!
Eszik, iszik a sátorba'
Semmire sincs gondja.
Hej, élet, be gyöngyélet,
Ennél szebb sem lehet,
Csak az gyűjjön katonának,
Aki ilyet szeret!".

Egy hazai kérdőíves vizsgálat során 157 katonai vezető szakon tanuló hallgató pályaválasztási jellemzőit tárták fel (Kanyó, 2002). Az eredmények szerint a hallgatók 85%-a érezte magára nézve igaznak azt az állítást, hogy „Azért jöttem erre az iskolára, mert itt megkapom a választott hivatásomra való felkészüléshez szüksé-

ges szakmai ismereteket"; s a hallgatók mintegy 64%-a válaszolt úgy, hogy „Azért jöttem erre az iskolára, mert itt az engem pillanatnyilag leginkább érdeklő dolgokat sajátíthatom el". A katonai főiskolai hallgatók pályamotívumainak jellemzőit feltérképező másik kérdőíves vizsgálatban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Karának katonai vezető szakos hallgatóitól (n=160 fő) gyűjtöttek adatokat (Szelei, 2002). A kutatók többek között azt tapasztalták, hogy a főiskolai képzés elején még valóban önmegvalósítási tervekkel rendelkezett a hallgatók többsége. E vizsgálat azonban arra is rámutatott, hogy a képzés első félévében már tapasztalható volt a hallgatók csalódottsága és motiváltságuk évfolyamonként csökkenő tendenciát mutatott. E jelenség hátterében álló okokat elemezve a kutatók megjegyzik, hogy: „...a képzés hatásrendszere nem a hallgatók elvárásaira, pályamotívumaira épít, vagyis a »katonáskodás«, a fegyver-szeretet, a legújabb hadtudományi ismeretek, a gyakorlati képzés, a szakmára való felkészítés szükségletére. A képzésnek olyan széles tevékenységrepertoárt kellene biztosítania, amely a hallgatók ez irányú szükségleteit tartaná, növelné, nem pedig csökkentené. (...) ...vissza kellene hozni a katonai pálya »romantikusságát« (ejtőernyőzés, búvárkodás, technikai sportok)" (Szelei, 2002, 92. o.).

Az önmegvalósítás a kötelező sorkatonai szolgálat és az önkéntességen alapuló haderőfejlesztés szempontjából is érdekes (Hautzinger, 2002). Az önkéntességen alapuló hadseregben inkább számolhatunk azzal, hogy a katonák önmegvalósítási törekvései és választott katonai hivatásuk összhangban áll egymással: „Joggal tételezhető fel, hogy az önkéntes katonáknak a katonai szolgálat iránti motivációs, egzisztenciális elkötelezettsége (hivatástudata) nagyobb, mint a hadkötelezettség alapján behívottaké" (Háber és Kiss, 2002, 48. o.).

Az ellenség önmegvalósítás iránti igényének deaktiválása. Az ilyen műveletek két jellegzetes célja: a) az ellenséges célszemélyek ne háborúzzanak, inkább éljenek szakmájuknak, építsék karrierjüket (esetleg: szeretkezzenek, ne háborúzzanak!); b) a tehetséges ellenfélből tehetséges barát lehet, ha olyan feltételeket biztosítunk számára, ami lehetővé teszi önmegvalósítását. Ez utóbbira kitűnő példát ad Hitler tudósainak esete, akikért az USA és a SZU jóformán hajtóvadászatot indított a háború végén: nem azért, hogy elpusztítsa, hanem hogy felhasználja őket. Azok pedig olykor önként adták fel magukat, abban a reményben, hogy a nyertes fél oldalán tovább folytathatják kutatásaikat. A legismertebb talán Wernher von Braun esete: a német rakétakutató mérnök, a nácik híres-hírhedt V-2 rakétafegyverének megalkotója a háború után az USA-ba került, ahol amerikai katonai rakétakutató intézetnek lett igazgatója, s 1954-től részt vett az amerikai műhold programban. Döntő szerepe volt az első amerikai mesterséges hold, az Explorer-1 1958-as sikeres felbocsátásban, s ezzel a Szputnyik-sokk (Mező és Mező, 2011) óta tartó űrversenyben a szovjetekhez történő felzárkózásban. Az ő irányításával fejlesztették ki a Saturn hordozórakéta-családot, köztük a Saturn-V rakétát az Apolló-expedíciók holdraszállásához. 1977-ben köztiszteletben álló, megbecsült amerikai tudósként halt meg.

A saját oldal önmegvalósítás iránti igényének deaktiválása. Ez megtörténhet az alapvetőbb szükségletek felkeltésével és fenntartásával, aminek eredményeképpen az önmegvalósítás szükséglete nem kerül előtérbe. Ehelyett vagy emellett az önmegvalósítási törekvések drasztikus letörésével, az uniformizálás, az egyéniségvesztés, a „csak egy porszem a gépezetben", a „mindenki pótolható és feláldozható" tudat elültetésével is deaktiválható e szükséglet. Jó esetben pedig a hadsereg kielégítheti a katonák önmegvalósítási törekvéseit. Ez történhet, amikor a hadsereg valóban lehetőséget ad arra, hogy a katona azzá váljon, amivé válni szeretne: katonazenésszé, hadmérnökké, elit alakulat tagjává, tábornokká stb. Mindezzel összefüggésben érdekes Molnár (1995, 41. o.) felvetése, amikor a katonai pálya presztízséről ír: „A Svejk buta, korrupt és részeges tisztjein évtizedek óta nevet, szórakozik a fél világ. De a második világháborús amerikai regények és dramatizált változataik sem kíméletesebbek. A Wouk, H: *Lázadás a Caine hadihajón*; a Mailer, N: *Meztelenek és holtak*, a Heller, J.: *A 22-es csapdája*; a James, J.: *Most és mindörökké* című - nálunk is több kiadást megélt népszerű regények - tiszt »hősei« kevés kivétellel törtető, önző, kisszerű karrieristák, iszákosak, idegileg-pszichikailag sérültek, hatalmaskodók vagy éppen paranoiás kiszámíthatatlan végtelenül ellenszenves, elriasztó alakok. Az több-

nyire nem derül ki az írásokból, hogy a hadsereg tette-e őket ilyenné, vagy eleve zömében ilyen adottságú emberek kerültek a pályára?"

2.3. A SZÜKSÉGLETEKKEL FOGLALKOZÓ RÉSZ ÖSSZEFOGLALÁSA

Az iméntiekben a lélektani műveletek (PSYOPS) azon típusaira koncentráltunk, amelyek a humán szükségletekkel manipulálnak. A Maslow-féle szükséglethierarchia elmélet (amelyre a PSYOPS-t körülíró AJP-3.7. és AJP-3.10.1. NATO doktrína is hivatkozik) összefoglalását követően annak PSYOPS-t érintő alkalmazási lehetőségeit tárgyaltuk. Hadtörténeti példákon keresztül demonstráltuk, hogyan alkalmazták különböző korokban és konfliktusokban (az evés, alvás, szex, biztonság iránti, szociális, elismerés és tisztelet iránti, valamint az önmegvalósítási) szükségletekre irányuló lélektani műveleteket.

A PSYOPS doktrína szerint amennyiben azonosítjuk és hangsúlyozzuk egy célcsoport kielégítetlen szükségleteit és a szükségletkielégítést célzó megoldást kínálunk számukra, akkor viszonylag egyszerűen ellenőrzés alá tudjuk venni a célcsoport (viselkedést meghatározó) attitűdjeit. A következő részben az attitűdök lélektani hadviselésbeli szerepét járjuk körbe.

3. RÉSZ:

AZ ATTITŰDÖKRE IRÁNYULÓ PSYOPS

Az „attitűdváltoztatás" kifejezés többször szerepel a NATO PSYOPS doktrínában (AJP-3.7. és AJP-3.10.1. dokumentumokban), s maga az attitűdváltoztatás a hadtörténelemben is jelentős szerepet játszott. Vajon mit takar az „attitűd" fogalma? Hogyan változtatható meg egy attitűd - vagy éppen, hogyan lehet megakadályozni az attitűdváltozást? Kérdés az is, hogy hogyan használható fel mindez a saját harci potenciálunk növelése, s az ellenség harci potenciáljának csökkentése érdekében? Melyek azok a jellegzetes attitűdtémák, amelyek újra és újra a lélektani műveletek fókuszába kerültek a hadtörténelem során? Milyen fokozatai vannak az attitűdváltozásnak?

Jelen fejezet célja, hogy rávilágítson az attitűdökre irányuló lélektani műveletek (PSYOPS) pszichológiai, hadtörténeti és hadtudományi vonatkozásaira.

3.1. AZ ATTITŰDKUTATÁS LÉLEKTANI ALAPJAI

Az ókortól napjainkig számos eset demonstrálja, hogy a politikai/katonai vezetők, a közkatonák és a polgári lakosság viselkedését jelentős mértékben befolyásolja az, hogy miként gondolkodnak (mit tudnak), éreznek és mit szándékoznak tenni (röviden:

milyen attitűdjük van) valamivel (például a háborúval, az ellenséggel, a saját vagy az ellenfél szükségleteivel stb.) kapcsolatban.

Következtetés: a politikai/katonai vezetők, a közkatonák és a polgári lakosság viselkedése kiszámíthatóvá és/vagy irányíthatóvá válhat, amennyiben elősegítjük olyan gondolatok, érzelmek és cselekvések/cselekvési szándékok (röviden: attitűdök) megjelenését és tudatosulását, amelyek a pszichológiai operátorok számára kívánatosnak tartott viselkedést eredményezhetik.

Kérdés: miként segíthető elő, hogy a pszichológiai operátorok által kívánt gondolatok, érzelmek, cselekvések (vagyis: attitűdök) megjelenjenek a célcsoportnál?

A választ az attitűdök, illetve az attitűdváltoztatás pszichológiája szolgáltathatja, melynek újkori tudományos kezdetei a XX. század közepére nyúlnak vissza. A második világháború adta történelmi kontextusban „Az amerikai szociálpszichológusok - miként más értelmiségiek - feltették maguknak a kérdést: miként fordulhatott elő, hogy egy olyan országban, mint Németország - a leggazdagabb irodalmi, művészeti, tudományos és filozófiai hagyományokkal rendelkező országok egyikében -, a nemzet oly gyorsan és drámaian változtatta meg nézeteit, hogy eltűrte milliók meggyilkolását, humanista, humanitárius és intellektuális értékek gyökeres kiírtását. A szociálpszichológusokat ugyanakkor megdöbbentette, hogy milyen hatékonyan működött a náci propagandagépezet, és meg voltak győződve róla, hogy a propaganda révén sikerült a német népet Hitler karjaiba vezetni, az tette vakká az embereket, amikor azelőtt elképzelhetetlen atrocitások tanúivá váltak. Németországot egy tömeges attitűdmódosítás termékének tartották - azaz egy masszív kognitív változásának -, melyet hihetetlenül hatékony propaganda eszközeivel értek el. Ha a meggyőzés révén ilyen felmérhetetlen politikai, gazdasági és szociális változások következhetnek be, ha mindezek egy viszonylag kis létszámú embercsoport ellenőrzése alatt álló attitűdalakítás révén elérhetők, akkor a kognitív folyamatoknak a társadalmi életben játszott szerepe kiemelkedően fontos kell hogy legyen." – írja Zajonc (1984, 556. o.). Kezdetét vette tehát az attitűdök kutatásának története. A háború után számos pszichológus dolgozott a Yale-egyetemen, az „Attitűdváltozás" és a „Kommunikáció kutatás" témákban. Ezek célja a fasiszta propaganda elleni harc tudományos megalapozása volt (ez az ún. Yale-program). E munkák eredményei a Yale-monográfiákban (Hovland, 1954; Hovland, Janis és Kelley, 1953; Hovland és Rosenberg, 1960; Sherif és Hovland, 1961) és önálló cikkekben jelentek meg (lásd még: Hunyady, 1984).

Napjainkra az attitűdkutatás rendkívül szerteágazóvá vált, bár magára az „attitűd" fogalmára máig nincs egyaránt elfogadott definíció. Mint McGuire (1979, 63-64. o.) megjegyezte: „Allport (1935) az attitűd 16 korábbi definícióját tekintette át, mielőtt előhozakodott volna a sajátjával, a tizenhetedikkel. Nelson (1939) harminc ilyen definíciót sorolt fel, és Campbell (1947), valamint DeFleur és Westie (1963) - hogy csak őket említsük - sokkal többet." A legáltalánosabb megfogalmazás szerint az attitűd értékelő viszonyulás valamihez (az attitűd tárgyához).

Jelen fejezet terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az attitűd témakör mélyreható bemutatását - ezért a továbbiakban csak néhány, a hadtörténeti példák megértését segítő aspektusra fókuszálunk, s az attitűdök struktúráját és funkcióit célzó kutatások eredményei közül villantunk fel néhányat.

3.1.1. Az attitűdök struktúrája

Az attitűdök struktúráját vizsgáló kutatások közül itt az attitűd kognitív-affektív-konatív megközelítését körvonalazzuk. E megközelítés szerint az attitűdöket a tárgyukkal kapcsolatos ismeretek, érzelmi viszonyulások és viselkedések (viselkedési szándékok) építik fel. Részletesebben e komponensekről:

Kognitív komponens (például: az ellenségről szóló vélt vagy valós információk, az ellenségkép). A kognitív információ az attitűd tárgyával kapcsolatos tények és hiedelmek rendszere, mindaz amit egy attitűdtárggyal kapcsolatban tudunk vagy tudni vélünk. Ezt az összetevőt perceptuális, informacionális vagy sztereotipikus összetevőnek is nevezik. Ez az a „sztereotípia", amivel a személy az attitűdtárgyról rendelkezik. Az attitűdöt alkotó tudattartam (kogníció) lehet:

a) érzékelés, észlelés eredménye;

b) spontán felmerült képzet (vizuális, auditív, olfaktorikus stb. képzelet eredménye);
c) spontán felmerülő vagy mások által szándékosan aktivált emlék (amelyet például egy hasonló szituáció idézi fel, vagy kondicionálás eredménye, vagy egyszerűen valaki - akár egy erre felkészített beépített ember - egyszerűen szóba hozza és felidézi az emléket;
d) tudatos gondolatmenet eredménye, következtetés;
e) „készen kapott" információ a sajtótól, médiától, propagandától; sztereotípia.

Kaslev (1987) a hidegháború korszakában a következő példákat említette az USA sztereotipizálási technikáival kapcsolatban:

- pozitív sztereotípiák terjesztése magunkról (az USA pozitív autosztereotípiái például: „amerikai életforma", „a magánvállalkozás szabadsága", „egyenlő lehetőségek társadalma" stb.);
- negatív sztereotípiák terjesztése az ellenségről (az USA negatív sztereotípiái a Szovjetunióval kapcsolatban: „a Kreml vaskeze", a „vasfüggöny", az „emberi jogok megsértése", a „szovjet katonai fenyegetés", „minden forradalmat Moszkva irányít, mert az egész világot maga alá akarja rendelni", „a szocialista országokban lábbal tiporják az emberi jogokat", stb.);
- „lopott jelszavak": korábban, talán mások által bevezetett sztereotípiák, fogalmak társítása auto-, illetve heterosztereotípiákkal (például: „Washingtoni békekezdeményezés");
- sztereotípiák összezavarása: fogalmi káosz kialakítása (például: a „szovjet" és az „orosz" fogalmak esetében).

A személyekre fókuszáló attitűdök kognitív komponensét például jellemvonások melléknevekből álló jegyzékével vizsgálják, amely az etnikai csoportokkal kapcsolatos sztereotípiák feltárására szolgál (Gilbert, 1951; Katz és Braly, 1933 - hivatkozik rájuk: McGuire, 1979, 80. o.). A kognitív komponensre irányul az attitűd megváltoztatásának egyik stratégiája: az úgynevezett nézetorientált megközelítés (Bandura, 1979). Ennek lényege, hogy az attitűd tárgyáról szóló új vagy ismételt információk adásával változtatható meg egy attitűd. Az ide vonatkozó kutatásokban a kommunikációs folyamat olyan tényezőit vizsgálták, mint: a) a forrás, b) az üzenet, c) a csatorna; d) a vevő; e) a kontextus.

Egy attitűd affektív komponense (példa: az ellenséggel kapcsolatban felmerülő emóciók, düh, félelem vagy bármi más): az attitűdtárgy által kiváltott érzéseket és érzelmeket jelenti (Smith és Mackie, 2004). Az attitűd affektív összetevője tehát (amelyet érzelmi vagy emocionális összetevőnek is hívnak) a személynek az attitűdtárgyra irányuló kedvező vagy kedvezőtlen érzéseivel foglalkozik.

Mivel „...az emberek érzelmeik és alapmotívumaik tekintetében a »legvédtelenebbek« a külső hatások számára, a befolyásolásnak, a meggyőzésnek, a manipulációnak ez lehet a legjobb eredménnyel kecsegtető »támadási« felülete" (Bolgár, Hajdú és Szternák, 2008, 123. o.).

A fiziológiai arousal-szint, vagyis a szervezet általános izgalmi állapotának indexei (amilyen a galvános bőrreakció, a pupillatágulás vagy a pulzus) a legközvetlenebbül az attitűdnek ezt az aspektusát mérik. Mint McGuire (1979) írja: a klasszikus skálázó eljárások, s általában az egydimenziós skálák jobbára az affektív komponenst mérik, míg az attitűdmérésnek a többdimenziós faktoranalízisre épülő megközelítései inkább a kognitív komponenst mérik. Azok a kísérletek, amelyek az attitűd „intenzitásá"-nak és az attitűd szélsőségességének (ez utóbbi rokon az előbbivel) a mérésére irányulnak (Suchman, 1950), főleg az affektív komponenssel foglalkoznak. Az attitűdváltoztatás érzelemorientált megközelítése során az attitűdtárggyal kapcsolatos emocionális változásokat legtöbbször klasszikus kondicionálással valósítják meg. Például: „az attitűd és a viselkedés megfordításához vezet, ha a nagymértékben pozitív valenciájú tárgyak az ellen-kondicionálás taszító formáiban káros tapasztalatokkal asszociálódnak, vagy pedig ha a lehangoló szubjektív ingereket az érzéketlenítés műveleteiben pozitív módon megerősítő eseményekkel párosítjuk" (Bandura, 1979, 228. o.).

Az attitűd konatív komponense (példa: az ellenséggel történő múltbeli, jelenlegi viselkedésünk, jövőbeli szándékaink - menekülés vagy megküzdés): az attitűdtárggyal kapcsolatos múltbeli, jelenbeli és jövőbeli viselkedéses szándékok, megnyilvánulások tar-

toznak ide (Smith és Mackie, 2004). A konatív (cselekvési vagy viselkedési) komponens klasszikus indexe a Bogardus (1925) féle szociális távolságskála. Fontos azonban: ha ezt a komponenst papír-ceruza jellegű kérdőíves eljárással mérjük (ahogy ezt a legtöbb kutatásban tették és teszik), csak azt tudjuk meg, hogy a vizsgálati személy (saját bevallása és reális és/vagy irreális önismerete szerint...) miként viselkedne az attitűdtárggyal kapcsolatban, s nem azt figyeljük meg, hogy valóban miként viselkedik! Az attitűdkutatás már régóta rámutatott (Festinger, 1964; LaPiere, 1934; Mann, 1959; Seanger és Gilbert, 1950), hogy egy személy verbális beszámolója az attitűdjeiről igen gyenge korrelációt mutat az attitűdtárggyal kapcsolatos valóságos viselkedésével.

Az attitűdváltoztatás viselkedésorientált megközelítése keretében a célszemélyt olyan viselkedésre késztetik, ami attitűdjeivel szemben áll. Mivel a viselkedés ellentmond a meglévő attitűdöknek egy ellentétes motivációs állapot jön létre, ami az attitűdváltozás irányába hat. Ennek hátterében a kognitív konzisztencia különböző modelljeit találjuk, például a kongruencia (Osgood és Tannenbaum, 1955), az egyensúly (Abelson és Rosenberg, 1958; Heider, 1958), és a kognitív disszonancia (Festinger, 1957) álláspontját. Ezek közös vonása, hogy feltételezik egy olyan hajtóerő (drive) létét, ami az ismeretek belső konzisztenciájára töreszik. Ha ez a konzisztencia új ismeretek (akár a saját viselkedésről szerzett tapasztalatokkal kapcsolatos új ismeretek) révén megsérül, akkor működésbe lép egy mechanizmus, ami helyreállítja a konzisztenciát: például megváltozik az attitűd. „A disszonancia-elmélet szerint az inkonzisztens cselekvés akkor hozza létre a legnagyobb mennyiségű attitűdváltozást, ha kis ösztönzők alkalmazására kerül sor, olyanokéra, amelyek éppenhogy elégségesek ahhoz, hogy a személy eleget tegyen nekik; ilyen az, amikor minimális fenyegetések és minimálisan erőszakos ösztönzések állnak fenn; ha kevés okát adják az eltérő álláspont választásának; ha a személy széles skálán választhat, amikor az attitűdjeivel ellentétes magatartás mellett kötelezi el magát; ha nagyfokú erőfeszítést követel a céltárgy elérése vagy az eltérő viselkedés törvényesítése; ha az ösztönző személy az ösztönzöttet kedvezőtlenül ítéli meg, s ha a befolyásolt személy önbecsülése nagy" (Bandura, 1979, 343-344. o.).

3.1.2. Az attitűdök funkciója

Az attitűdök megváltoztatására szolgáló megfelelő módszer az, amelyik az attitűd funkciójára épít. Négy attitűdfunkció bukkan fel a szakirodalomban rendszeresen (egy attitűd egyszerre több funkciót is betölthet): a) az utilitáris (adaptív) funkció; b) az ökonómiai (ismeret) funkció; c) a kifejező (önmegvalósító) funkció; d) az énvédő funkció. Részletesebben e funkciókról:

Az attitűd utilitáris (adaptív, instrumentális vagy kiegyenlítési) funkciója. Az attitűdök olyan tárgyak és utak felé irányítanak bennünket, amelyek instrumentálisak (eszköz jellegűek) értékelt céljaink megvalósításában. Az instrumentalitás lehet: 1) prospektív (a jövőbeli célokra vonatkozóan instrumentális); 2) retrospektív (a múltbeli megerősítések alapján instrumentális). Az utilitáris funkciót betöltő attitűdök megváltoztatási lehetősége: az attitűdöt meg lehet változtatni oly módon, hogy megváltoztatják a cél észlelt valenciáját (értékét) vagy az attitűdtárgynak a cél elérésében tulajdonított instrumentalitását (vagy annak megítélését). Másképp:

- meg kell változtatni azt a módot, ahogyan a személy értékeli a célt, amelyhez az attitűdök instrumentálisak. A „háború eszköz a világbéke (=cél) érdekében" attitűd ezek szerint úgy is megváltoztatható, hogy a „világbéke nem célunk" jellegű attitűdváltozást idézz elő a PSYOPS-t alkalmazó fél; és/vagy:
- meg kell változtatni azt a módot, ahogyan az attitűdtárgynak a kérdéses cél szempontjából való instrumentalitását észleli a célszemély. A „háború eszköz a világbéke (=cél) érdekében" attitűd ezek szerint úgy változtatható meg, hogy a „háború nem a megfelelő eszköz a világbéke érdekében" jellegű attitűdváltozást idézz elő a PSYOPS-t alkalmazó fél.

Az attitűd ökonómiai (ismeret) funkciója. Az attitűdök funkciója lehet az is, hogy egyszerűsített és gyakorlatias útmutatást nyújtsanak az attitűdtárgyakra irányuló megfelelő viselkedésről. A fizikai és a szociális környezet jóformán végtelen számú információáradatát a véges kapacitású emberi idegrendszer általánosítja, és kategóriákba sorolja. E kategóriák azok a sztereotípiák és nézetek,

amelyek attitűdjeink (főként kognitív komponensének) világát alkotják. Az attitűd ebből a megközelítésből az attitűd tárgyára vonatkozó új (igaz vagy hamis) információk szolgáltatásával változtatható meg.

Az attitűd kifejező (önmegvalósító) funkciója. Az attitűd funkciója lehet az is, hogy emocionális jellegű (az attitűd érzelmi komponensével kapcsolatos) kielégülést nyújt a belső feszültség levezetésére. Az ilyen funkcióval bíró attitűdöt meg lehet változtatni, ha a kifejezés más módjait, vagy más témákat adunk az adott személynek. Az attitűdök másik kifejező funkciója lehet az én-erősítés: a személy viselkedésének általánosítására és igazolására használja az attitűdöket. A kognitív disszonancia elmélet szerint például nem azért viselkedünk egy adott módon, mert az attitűdjeink irányítanak bennünket, hanem létezik egy ellentétes irányú folyamat is: az attitűdjeinket a viselkedésünk igazolására alakítjuk ki. Vagyis egy személy attitűdje úgy változtatható meg, ha arra kényszerül, hogy adott módon viselkedjen. Ennek az lesz az eredménye, hogy a személy attitűdje a viselkedés igazolásának irányába módosul, s a személy internalizálja az új normát (vö.: Mező, 2007).

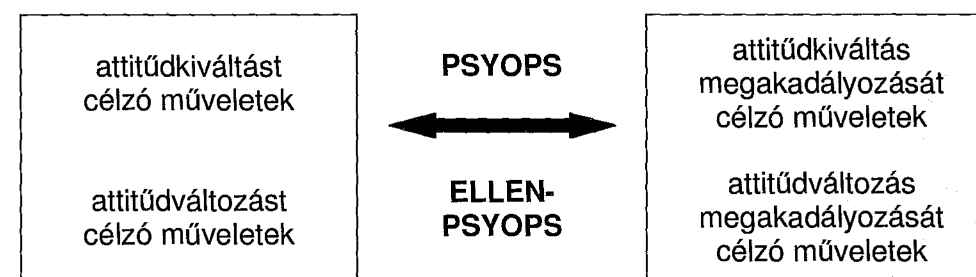
Az attitűd énvédő funkciója. Sok attitűd a belső konfliktusokkal segít megbirkózni, s csak esetleges viszonyban állnak az attitűd tárgyával. Klasszikus példa: az olyan jellegű etnikai ellenségesség, amely az apával szembeni ödipuszi ellenségesség elnyomása során jön létre (Adorno és munkatársai, 1950). Az ilyen attitűdök csak nagyon kis valószínűséggel változtathatók meg olyan hagyományos információs megközelítésekkel, hogy az előítélettel rendelkező személyt a nem kedvelt tárgyról kedvező információkban vagy tapasztalatokban részesítjük. Ugyanakkor a belátás, a katarzis vagy a kognitív újraszervezés útján ezek az attitűdök is megváltoztathatók (McGuire, 1979). Az énvédő funkció megvédi az egyént a saját magára vonatkozó elképzelések és a külvilág nyers valóságainak tudomásul vételétől. A freudi pszichológia elsősorban ezzel a motivációtípussal foglakozik (Katz, 1979).

3.1.3. Az attitűdkutatás eredményeinek alkalmazási lehetőségei a PSYOPS-ban

Az alábbiakban felvázoljuk azokat a PSYOPS jellegű attitűdökkel kapcsolatos műveleti lehetőségeket és jellegzetes attitűdtémákat, amelyek az ókortól napjainkig talán a leggyakrabban fordultak elő a hadtörténelem során.

Az attitűddel kapcsolatos PSYOPS műveletek általános célja lehet az attitűdök kiváltása, megváltoztatása, vagy éppen ezek megakadályozása (14. ábra.).

14. ábra: Az attitűdökkel kapcsolatos PSYOPS műveletek főbb kategóriái, viszonyai.

A 2. táblázat illusztrációképpen felvillantja egy-egy jellegzetes harci (CPO), illetve stratégiai (SPO) PSYOPS (ellen)tevékenység sémáját, amelyek célközönsége a saját oldal és/vagy az ellenség, s amelyekben az attitűdök megváltoztatása vagy éppen konzerválása a cél.

A PSYOPS befolyás alá vehető attitűdök tárgya, témája jóformán végtelen sok lehet. Csak a legtipikusabbakra koncentrálva, Knezović és Milković (2007) az alábbi jellegzetes háborús PSYOPS témákat említi:

- Az ellenséges csapatok züllesztése a csoporton belüli alacsonyabb és a csoporton kívüli magasabb beosztású tisztek között: „Gondoljátok csak meg, amíg ti itt pusztultok, a tisztjeitek learatják a dicsőséget és élvezik az életet… meleg ágyban fek-

2. táblázat: a saját oldalra, illetve az ellenségre irányuló, attitűdváltozást vagy éppen konzerválást célzó harci (CPO) és stratégiai (SPO) szintű PSYOPS (ellen)tevékenységek általános sémája

PSYOPS szint	PSYOPS célcsoport	PSYOPS: attitűdváltoztatás → Vagy más szemszögből: PSYOPS ELLENTEVÉKENYSÉG: attitűdváltoztatás	PSYOPS ELLENTEVÉKENYSÉG: attitűdkonzerválás Vagy más szemszögből: PSYOPS: ← attitűdkonzerválás
1. Harci lélektani művelet (CPO)	**1.1. Saját oldal**	Eredeti attitűd: „Nem akarok harcolni!" ↓ PSYOPS ↓ Megváltozott attitűd: „Harcolni akarok!" ↓ A PSYOPS sikere esetén az eredmény: részvétel a harcban	Eredeti attitűd: „Nem akarok harcolni!" ↓ PSYOPS ↓ Konzerválódott attitűd: „Nem akarok harcolni!" ↓ A PSYOPS sikere esetén az eredmény: például dezertálás
	1.2. Ellenfél		
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	**2.1. Saját oldal**	Eredeti attitűd: „Nem akarok háborút!" ↓ PSYOPS ↓ Megváltozott attitűd: „Háborút akarok!" ↓ A PSYOPS sikere esetén az eredmény: háború	Eredeti attitűd: „Nem akarok háborút!" ↓ PSYOPS ↓ Konzerválódott attitűd: „Nem akarok háborút!" ↓ A PSYOPS sikere esetén az eredmény: nincs háború
	2.2. Ellenfél		

fekszenek, finom falatokat esznek, szép nők veszik körül őket... és hol vagytok ti? Ők mindig messze a frontvonaltól... minden kockázatot ti viseltek... hát megérdemlik ők mindezt? Fogjatok össze, közösen elérhetitek azt, amit valóban meg is érdemeltek..."

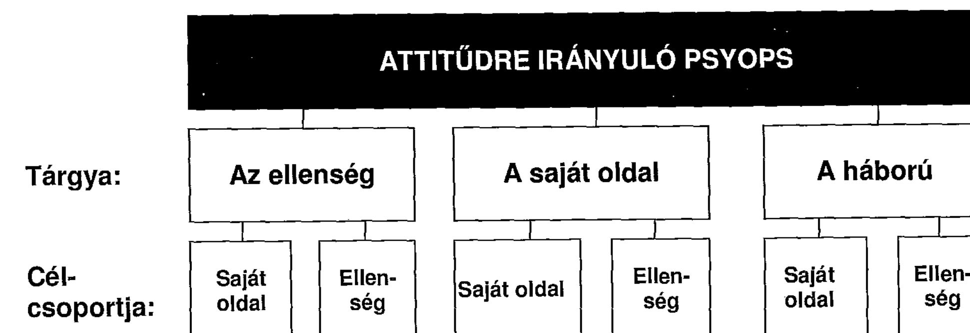
- a kikerülhetetlenség témája. Ez csak egyetlen megoldási módot sugall: „Biztos a győzelem... Az ellenállás teljesen értelmetlen... Adjátok meg magatokat!"
- a legalitásra vonatkozó téma, ami a felvetett PSYOPS-téma törvényességi alapját, jogosultságát, morális és/vagy valásbeli helyességét, történelmi hagyományoknak való megfelelését hangsúlyozza.
- háborús helyzetek tipikus témái még: a félelem, a nosztalgia, a katonabarátság, a fogságba kerülés, az átállás remélt jutalma, az áldozathozatal értelmetlenségének bizonyítása, az elárultságról való meggyőzés.

Jelen könyv szerzője szerint a hadtörténelem során (sok egyéb mellett) három klasszikus, egymással is szorosan összefüggő attitűdtéma került rendszeresen a lélektani műveletek fókuszába, ezek:

1. az ellenséggel kapcsolatos attitűd;
2. a saját oldalra vonatkozó attitűd;
3. a tágabb értelemben vett háborúval, illetve egy-egy csatával kapcsolatos attitűd.

E három téma mindegyike 2-2 altémára bontható aszerint, hogy kit tekintünk a PSYOPS célközönségének: a saját oldalt vagy az ellenséget (15. ábra). Részletesen:

15. ábra: Az attitűdre irányuló PSYOPS három jellegzetes témája, s témánkénti célcsoportja

1. Téma: az ellenséggel kapcsolatos attitűd. Mint Sallay (2001, 469. o.) írja: „Az ellenségkép koncepciója viszonylag újnak számít a szociálpszichológia irodalmában, csak a 80-as évek elején jelent meg tudományos cikkekben és tanulmányokban". A hadtörténelemben természetesen évezredek óta létezik az a jelenségkör, amit a modern szociálpszichológia néhány évtizede ragadott meg (vö.: Rieber és Kelly, 1991). Oppenheimer (2001) szerint például kezdettől világosan kell látnunk, hogy az „ellenség" nélkülözhetetlen a fegyveres konfliktushoz, a háborúhoz vagy a fajirtáshoz, s valamelyest kisebb mértékben jelentkezik a rasszizmus és diszkrimináció összefüggésében. Az ellenséget, mint általánosított „másikat" észleljük, akire legkevésbé kedvező tulajdonságainkat és diszpozícióinkat vetítjük ki. Ez a folyamat emberibbé tesz bennünket, miközben az ellenség egyre kevésbé lesz az. A PSYOPS esetén az ellenséget lekicsinylő vagy felmagasztaló, borzasztónak vagy megnyerőnek, gyengének vagy erősnek stb. bemutató ellenségkép kialakítása egyaránt cél lehet (akár ezek szimultán közvetítése is a célcsoport összezavarása, megosztása, a belső feszültségek, konfliktusok szítása céljából).

Amennyiben a PSYOPS célcsoportja a saját oldal, akkor az ellenségképre vonatkozó akciók célja, hogy a pszichológiai operátorok (illetve megbízóik) által meghatározott ellenségképet adjanak a saját oldalnak (beleértve a semleges célcsoportokat is). Ez általában a saját oldal (például lakosság, hátország, saját csapatok és szövetségesek) meggyőzését jelenti arról, hogy az ellenség iránt negatív attitűddel (kogníciókkal, érzelmekkel, viselkedési tendenciával) bírjanak, illetve arról, hogy kit tekintsen ellenségnek. Mint korábban arról már szó volt, az ellenség dehumanizálása („embertelen szörnyetegként" vagy „alsóbb rendű fajként") történő címkézése azzal a lélektani előnnyel jár a saját oldal tagjai számára, hogy emocionálisan könyebbé válik annak legyőzése, elpusztítása. Lássunk egy csokorra valót az ilyen jellegű akciókból!

Oroszok és németek egymásról propagált II. világháborús ellenségképe:

- Az oroszok által a „németekről" gyártott ellenségkép a saját oldal számára: a II. világháború kezdetén az orosz lakosságot is „háborúra" elszánt hangulatba kellett hozni, be kellett mutatni számukra, ki is és milyen is az ellenség. „Az oroszok a németeket a mozikban akkor játszott Eizentstein-filmben, az *Alekszandr Nyevszkij*ben bemutatott kegyetlen teuton lovagokhoz hasonlították, akik élve égették meg a csecsemőket" (Kershaw, 2002, 206. o.).
- A németek által az „oroszokról" gyártott ellenségkép a saját oldal számára: az oroszokkal párhuzamosan a németek is manipulálták a saját oldalukat. Egyrészt a német felsőbbrendűségük propagálásával; másrészt a második világháborúban a Szovjetúnió ellen induló német katonák azért mentek magabiztosan a „komisszár paradicsomba" (ez a szovjet technikai és életmódbeli elmaradásra tett gúnyos megjegyzés volt akkoriban - Kershaw, 2002), mert elhitették velük, hogy technikai és erkölcsi fölényben vannak a szovjetekkel szemben. Figyelemre méltók Adolf Hitler először 1925-ben kiadott „Mein Kampf"-jának idevágó sorai (Hitler, 1996, 247. o.): „Minden nagy vezér művészete abban áll elsősorban, hogy egy nép figyelmét ne szétszórja, hanem mindig csak egyetlen ellenségre összpontosítsa... Egy nagy vezér zsenialitásához hozzátartozik, hogy még az egymással ellentétben álló ellenfeleket is úgy jelenítse meg, mint amelyek egyetlen kategóriához tartoznak, mert különböző ellenségek felismerése a gyenge és bizonytalan kategóriáknál könnyen vezethet ahhoz, hogy kételkedni kezdjenek saját igazukban."

Az USA és a Szovjetunió egymásról propagált hidegháborús ellenségképe:

- az USA által a „Szojetunióról" gyártott ellenségkép a saját oldal számára a hidegháború során: Eisenhower elnök és külügyminisztere, John Foster Dulles az 1950-es években a Szovjetunió felől érkező háborús fenyegetettség érzetét igyekezett kelteni a saját oldal, vagyis esetükben: az amerikai lakosság körében. Az szovjetekről alkotott ellenségkép kialakításának, s annak széleskörű, társadalmi szintű propagálásának célja az volt, hogy elfogadtassák a lakossággal a katonai kiadások növekvő terhét. A „Szovjet fenyegetés" mítoszát és a vele járó állandó félelemérzés generálá-

sát a rendhagyó mértékű és tempójú fegyverkezés elfogadtatásához alkalmazták tehát - még jó 30 éven keresztül! Az USA és a Szovjetunió között valóban kialakult gazdasági, tudományos és fegyverkezési verseny és e mítosz egymást kölcsönösen gerjesztették. E versengés két látványos fordulópontja: a) az 1957-es Szputnyik-sokk (Mező és Mező, 2011), ami során a nyugati és a keleti országok sajtótermékeiben megjelenő írások is a Szovjetunió utolérhetetlen tudományos sikereit, s az azokkal járó politikai és gazdasági diadalát elemezték; b) a Szovjetunió 1990-1991. évbeli összeroppanása a gazdasági és fegyverkezési verseny során.

- A Szovjetunió által az „USA"-ról gyártott hidegháborús ellenségkép a „munkásosztályt kizsigerező gaz kapitalistákra" vonatkozó ideológia mellett sajátos ötleteket is tartalmazott. Az 1980-as években például az amerikaiak elleni gyűlöletet szítani kívánó szovjet híresztelések szerint számos országban azért rabolnak el gyerekeket, hogy szerveiket gazdag amerikai katonáknak adják el (Knezović és Milković, 2007).

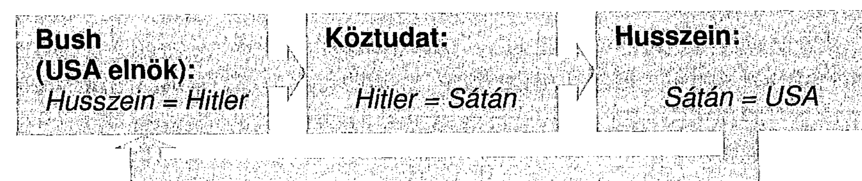
Az USA és Irak vezetőinek egymásról propagált ellenségképe az 1991-es Öbölháború időszakából:

- Bush (USA elnök) Szaddám Husszein iraki vezetőt „Hitler"-nek nevezte az 1991-es Öbölháború során - vélhetőleg építve a vallásos nyugati közönségre, s arra, hogy Hitlert köztudottan a „sátán"-nal azonosították a II. világháborút követően.
- Szaddám Husszein azonban (feltételezhetően szintén a közönség vallásos hiedelmeire építve) az USA-t és elnökét, mint a „Nagy Sátán"-t aposztrofálta (Denning, 1999). A 16. ábra szemlélteti az így létrejövő önmagába záródó asszociációs láncot.

Ha a PSYOPS célközönsége az ellenség, akkor az ilyen akciók célja a saját oldalról szóló (például önbizalmat és kockázatvállalást növelő vagy csökkentő) ellenségkép adása a szemben álló félnek. Másképp: az ellenség meggyőzése arról, hogy a saját oldal egyáltalán nem olyan szörnyű (vagy más esetben: sokkal szörnyűbb!),

mint azt az ellenség propagandistái terjesztik. Hadtörténeti példa: a tatárok szolgákból álló alakulat vezetéklovaira kísérteties figurákat, szörnyalakokat ültettek (=ellenségképet, az ellenségről szóló kogníciót adtak), amelyek látványa rémületet keltett (=affektív reakció) és a „kutyafejű tatárok" elöli menekülésre ösztönözte (=viselkedéses reakció) a váradi püspök magyar csaptait (Ónody, 1999).

16. ábra: példa egy körbezáródó asszociációs lánc miatt a negatív ellenségkép kialakítására törekvők „saját kardjukba dőlésére"

2. Téma: a saját oldallal kapcsolatos attitűd. Ha a célcsoport a saját oldal, akkor a PSYOPS általános célja: a saját oldal (és a semleges célcsoportok) meggyőzése arról, hogy a lélektani műveletet végzők szerinti attitűddel forduljanak a saját oldal felé (például hazafiságra nevelés), illetve arról kit tekintsenek a saját oldalhoz tartozónak (például etnikai előítéletek oldása multikulturális összetételű haderőkben). Mint Herczeg (1989, 53. o.) írja: „...a nyugati hadseregekben is működnek olyan szervezetek, amelyek vagy közvetlenül, vagy a parancsnokon keresztül a katonák ideológiai-politikai tájékoztatását, befolyásolását végzik, nem is szólva itt a katonák lelki gondozásával foglalkozó katonai, egyházi lelkész szervezetekről, amelyek a vallásos neveléssel együtt hatékony ideológiai és politikai befolyást is gyakorolnak".

Ha a PSYOPS célcsoportja az ellenség, akkor az ilyen jellegű művelet általános célja: az ellenség önmagával kapcsolatos attitűdjének alakítása. Másképp: az ellenséget meg kell győzni arról,

hogy a pszichológiai operátorok szerinti attitűddel forduljanak saját maguk felé (például: szégyen; kétely; önvád; vagy a valóságnak nem megfelelő, túlzott önbizalom).

3. *Téma: tágabb értelemben a háborúval, szűkebb értelemben egy-egy csatával kapcsolatos attitűdök* felkorbácsolása vagy éppen csitítása is PSYOPS-cél lehet. Miért lehet ez fontos attitűd téma? A választ Spiller (1989, 114. o.) a hadviselés emberi dimenzióját tárgyaló írásából kiragadott idézet adja: „A történetírásban általában feltételezik, hogy a társadalom célja, a kormány eszköze és a parancsnokok ambíciói egyben a katonáké is. (...) Azonban éppen a történelem legnagyobb hadvezérei szórták tele a harcmezőt a saját és az ellenséges katonák hulláival. Hogyan egyeztethetők tehát össze a parancsnok céljai katonáéival?".

A célcsoport ezúttal is lehet akár a saját oldal is. Vagyis ebben az esetben a saját oldal háborúval, csatával szembeni attitűdjének alakítása történik meg. Olykor a saját oldal háborús/harcias hangulatba hozása a cél, máskor pedig éppen a háború/harc elkerülésére vonatkozó („szeretkezz, ne háborúzz!") attitűd kialakítása szolgálja a PSYOPS operátorok (vagy: megrendelők) célját. A háború (ön)igazolására is akad példa: az 1936-1939 között zajló spanyol polgárháborúban a köztársaságiak és a nacionalisták álltak szemben egymással. Mindkét fél a saját céljainak megfelelően igyekezett interpretálni a konfliktust (Beevor, 2002): a köztársasági verzió a „demokrácia és a zsarnokság" közötti harcról szólt. A nacionalista változat ezzel szemben a „keresztény civilizáció" és a „kommunista és anarchista, vörös hordák" közötti összecsapásra helyezte a hangsúlyt.

Természetesen az ellenség is lehet a háborúra/harcra vonatkozó attitűdváltoztatás vagy -konzerválás célközönsége. A PSYOPS lényege ebben az esetben: az ellenség háborúval, csatával szembeni attitűdjének alakítása, attól függően, hogy az ellenség háborúba kényszerítése a cél, vagy pedig háborút/konfliktust kerülő magatartásának előidézése-e a cél.

A hadtörténelem arról tanúskodik, hogy olykor már pusztán egy jól kommunikált ellenségkép (lásd: fentebb) közvetítése elég a háborús hangulat szításához/csillapításához; máskor pedig egyéb, a háború vagy a béke által nyerhető jólétről/szenvedésről szóló információk lehetnek hatással a célközönségre (vesd össze: az attitűdök utilitáris funkciójával kapcsolatban korábban tárgyaltakkal). Például: az imént említett 1936-1939 közötti spanyol polgárháború idején Franco volt a spanyol államfő és a nacionalista hadsereg főparancsnoka (generalisimo), akit katonailag Német- és Olaszország is támogatott (a kommunista Szovjetúnió által támogatott fekelők ellen). A német Condor légió és az olasz Legionárius Légierő által 1937. április 26-án végrehajtott Guernica város elleni támadás a történelem egyik első lakott települést érintő és civil áldozatokat követelő légibombázása volt (többek között a hatására alkotta meg Cosmo Gordon Lang canterbury érsek a „tömegpusztító fegyver" kifejezést - lásd: „Archbishop's Appeal". Times, London, 1937. december 28. 9. o.). A Franco kormányzata által terjesztett információ egyszerre szolgálta a saját oldal relatív előnyös, és az ellenség hátrányos színben való feltüntetését, valamint a kormányzat elleni rossz közhangulat csillapítását: ahelyett, hogy elismerték volna a város bombázásának tényét, azt terjesztették, hogy Guernicát a visszavonuló kommunisták és anarchisták gyújtották fel (s Franco 1975-ben bekövetkező haláláig ez volt a hivatalos álláspont, a bombázásról nem lehetett beszélni - lásd: Simons, 1998).

3.2. AZ ATTITŰDVÁLTOZÁS FOKOZATAI

A NATO PSYOPS doktrína (AJP-3.7., AJP-3.10.1) az attitűdváltozás fokozatait Herbert C. Kelman szociális befolyásolásról szóló elmélén keresztül tárgyalja (Kelman, 1958, 1973). Kelman a szociális befolyásolásra történő reagálásnak három folyamatát különbözteti meg; ezek a következők: a) behódolás, b) azonosulás és c) belsővé tétel.

A *behódolás* (compliance) lényege, hogy valaki azért tesz vagy nem tesz meg valamit, mert jutalmat remél vagy büntetéstől retteg. Hatása csak addig tart, míg ez a függőségi viszony – a behódoló egyén szerint! - fent áll. Az AJP-3.7. dokumentum C0107-es passzusa szerint: a behódolás a legegyszerűbben és a legrövidebb idő alatt végbemenő attitűd/viselkedés változási forma. A behó-

dolás a célcsoport tagjai által hozott tudatos döntést eredményez, arra vonatkozóan, hogy a pszichológiai operátor által ígért fenyegetés vagy ösztönzés eredményeként beleegyezzenek az operátor követeléseibe. Habár ez egy kiszámított és célratörő eljárás, nem valószínű, hogy a fenyegetettség megszűnésével vagy az elismerés elmaradását követően hatása fennmarad. Ennek tudatában a behódolástól nem várható teljes attitűdváltozás, inkább csak időleges és pragmatikus viselkedésváltozást eredményez. A harctéren azonban egy ilyen időleges változás elég lehet egy pszichológiai cél megvalósítása érdekében.

Megjegyzés: a Kelman-féle „behódolást" szabályozó büntetések és jutalmak összefüggésbe hozhatók az operáns tanulás „megerősítés" fogalmával és „effektus-törvényével". Az effektus-törvény szerint: egy viselkedés jövőbeli előfordulásának valószínűségét az határozza meg, hogy a múltban milyen megerősítések kísérték az adott viselkedést. Az úgynevezett pozitív megerősítések - például: jutalmazás vagy büntetésmegvonás - az adott viselkedés jövőbeli előfordulásának valószínűségét növelik; míg a negatív megerősítések - például: büntetés vagy jutalommegvonás - csökkentik azt.

Azonosulás, identifikáció (identification): valaki azért tesz vagy nem tesz meg valamit, mert (félelemből vagy szeretetből) olyanná szeretne válni, mint a másik (a modell, a példakép). A modell lehet valóságos személy, de lehet fiktív figura, filmhős, történeti személy, fantazmagória is. Az azonosulás addig tartja fenn motiváló, viselkedést irányító hatását, míg a modell modellértékű marad. Az AJP-3.7. dokumentum C0107-es bekezdése szerint: „Az attitűdváltozás megbízhatóbb formája az azonosulás (identifikáció), ami alkalmával egy célcsoport egy adott csoport vagy személy véleményeivel való egyesülést választja. A viselkedés utánzása ennek természetes következményeként következik be. Ez a változási forma hosszabb ideig fennmarad, mint a behódolás, mivel az utánzott csoport vagy személy folyamatosan kitart a pszichológiai operátor céljai mellett."

Megjegyzés: az identifikáció fogalma összefüggésbe hozható az utánzásos vagy modellkövetéses tanulás folyamatával, melynek fontosabb komponensei: 1) Megfigyelés: a modell adott viselkedésének észrevétele, megfigyelése; 2) Megőrzés: a modellről és viselkedéséről őrzött emlék szándékos vagy spontán bevésése és tárolása a memóriában percekig vagy évekig; 3) Reprodukálás: a modell viselkedésének utánzása; 4) Megerősítés: az utánzás jutalmat/büntetést vagy ezek megvonását eredményező hatása befolyásolja a további reprodukciót. A megerősítés különleges formája az úgynevezett vikariáló (behelyettesítő) megerősítés, amelynek lényege, hogy egy viselkedés utánzása annak függvényében következik be, hogy a modell pozitív vagy negatív megerősítésben részesült-e. Ha a modell pozitív megerősítést kapott a megfigyelő szerint(!), akkor várhatóan megtörténik a viselkedés utánzása, ellenkező esetben pedig nem.

Belsővé tétel (internalization): valaki azért tesz/nem tesz meg valamit, mert amit elvárnak tőle az összeillik saját értékrendjével, elképzeléseivel, terveivel. Nem azért történik meg a cselekvés, mert jutalmazzák vagy büntetik azt, s nem is azért mert másokhoz akar az illető hasonlítani, hanem azért mert egyetért (és „egyetérez") az adott attitűddel, viselkedéssel. Mivel az értékrendünk igen lassan módosul, amit internalizáció révén veszünk át, az sokáig hat ránk. A szociális befolyás persze nemcsak a viselkedésre hat, hanem az értékek, attitűdök, normák világára is. Az AJP-3.7. C0107 bekezdése szerint: internalizáció „akkor jön létre, amikor a célcsoport a pszichológiai operátor attitűdjeit a sajátjaként fogadja el. Ha egyszer megtörtént a belsővé tétel, ezek az új attitűdök ugyanolyan szilárddá válnak, mint más, hosszan fennálló, nézetek. Az internalizáció (belsővé tétel) létrejöttéhez a tervezett attitűdöknek teljesen összeegyeztethetőnek kell lenniük a célcsoport már meglévő értékeivel."

Megjegyzés: a belsővé tétel az önmegerősítés révén a fentebb már említett operáns tanulás elméletével hozható összefüggésbe; másrészt esetenként a belátásos tanuláshoz is köthető folyamat.

Ha PSYOPS célokra alkalmazzuk Kelman (1973) elméletét, akkor érdemes kitérnünk azokra a harci (CPO) és/vagy stratégiai (SPO) lélektani (ellen)műveletekre, amelyeket a saját oldal és/vagy az ellenség befolyásolására alkalmaztak a hadtörténelem-

ben. A 3-5. táblázatok illusztrációképpen felvillantanak egy-egy jellegzetes harci (CPO), illetve stratégiai (SPO) PSYOPS tevékenységet, amelynek célközönsége a saját oldal és/vagy az ellenség. A táblázatok utolsó oszlopában pedig a PSYOPS ellentevékenységre találhatunk példákat.

3.2.1. A behódolást célzó PSYOPS

A behódolást célzó PSYOPS lényege, hogy a célként megjelölt viselkedést pozitív megerősítés (például jutalmazás, illetve büntetés megvonása) és/vagy negatív megerősítés (büntetés, illetve jutalom megvonása) révén minél rövidebb idő alatt érje el, akár annak árán is, hogy a megerősítés megszűnésekor abbamarad az adott viselkedés is (3. táblázat). A kétpólusú, pozitív és negatív megerősítést egyaránt alkalmazó, üzenetek formulája:

HA [kívánt viselkedés],
AKKOR [pozitív megerősítés (jutalmazás/büntetés megvonás*)].

HA [nem kívánt viselkedés],
AKKOR [negatív megerősítés (büntetés/jutalom megvonás*)].

***Tipikus jutalom lehetőség a szükségletek kielégítése, s fordítva: tipikus büntetés a szükségletek kielégítésének megakadályozása.**

Olykor a látszólag egypólusú (csak pozitív vagy negatív megerősítést közvetítő) üzenetek, egyben indirekt módon kétpólusú üzenetek, hiszen kimondatlanul közlik a másik pólusra vonatkozó információkat. Például a „Fel a kezekkel (=kívánt viselkedés), vagy lövök (=büntetés)!" felszólítás implicit hordozza a következő üzenetet is: „Ha felemeled a kezedet (=kívánt viselkedés), akkor nem lövök (=büntetésmegvonás)!".

3. táblázat: példák a saját oldalra, illetve az ellenségre irányuló, a Kelman-féle „behódolást" célzó harci (CPO) és stratégiai (SPO) szintű PSYOPS (ellen)tevékenységekre (Mező, 2007 alapján)

BEHÓDOLÁS			
PSYOPS szint	**PSYOPS célcsoport**	**PSYOPS**	**PSYOPS ELLEN-TEVÉKENYSÉG**
1. Harci lélektani művelet (CPO)	**1.1. Saját oldal**	„Harcolj (*=kívánt viselkedés*), és életben maradsz, hős leszel (*=jutalom*)!" - tartalmú üzenet.	„Ha harcolsz (*=nem kívánt viselkedés*), rettenetes kínok között fogsz elpusztulni (*=büntetés*)!" - tartalmú üzenet.
	1.2. Ellenfél	„Fel a kezekkel, add meg magad (*=kívánt viselkedés*) vagy lövök (*=büntetés*)!" - tartalmú üzenet.	„Ha megadod magad (*=nem kívánt viselkedés*), a hozzád tartozókon állunk bosszút (*=büntetés*)!" - tartalmú üzenet.
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	**2.1. Saját oldal**	Általános jóllét, közbiztonság, gazdasági fellendülés stb. ígérete (*=jutalom*), ha az állampolgárok valamilyen katonai/politikai döntés mellett szavaznak (*=kívánt viselkedés*).	Ellenpropaganda, amelynek lényege: ha a polgárok egy adott katonai/politikai döntés mellett szavaznak (*=nem kívánt viselkedés*), akkor valójában rosszul fognak járni (*=büntetés*).
	2.2. Ellenfél	Gazdasági blokád és szankciók alkalmazása (*=büntetés*) egy ország ellen, valamilyen tágabb értelemben vett katonai/politikai cél (*=kívánt viselkedés*) érdekében. Pl.: 1948-49-ben a Szovjetunió Nyugat-Berlint érintő blokádja, hogy kiűzzék a nyugati hatalmakat Berlinből.	A blokád és a szankciók kijátszása (*=büntetés semlegesítése*). Pl.: nyugat-Berlinben légihidat létesítettek és az amerikai csapatok, repülőn szállították élelmiszert, gyógyszert a Berlinieknek.

A behódol(tat)ásra törekvés során a célcsoport viselkedése nemcsak az üzenet tartalmával, hanem az üzenet forrásaként megadott személlyel, szervezettel is manipulálható. Az úgyneve-

zett „fehér propaganda” esetében a PSYOPS erők felvállalják, hogy az üzenet tőlük származik. A „szürke propaganda” esetében a célközönség számára nem nyilvánvaló, hogy „ki” az üzenet forrása. A „fekete propaganda” alkalmával pedig a PSYOPS-t alkalmazó erők mást jelölnek meg az üzenet forrásaként, nem önmagukat - vagyis mást jelölnek meg jutalmazó/büntető hatalomként, akire a célcsoport lelkesedése vagy dühe irányulhat.

Következzék néhány ismert példa a harci lélektani műveletre (CPO-ra), amennyiben a harc felvétele, folytatása a cél:

- a saját oldal felé közvetített „Harcolj, s életben maradsz, zsoldot kapsz, hős leszel, gazdag leszel, a rabszolgasorból felszabadított leszel stb.!” jellegű ígéretek, ajánlattételek a pozitív megerősítést (jutalmazást, illetve büntetés megvonást) alkalmazó behódoltatásra törekvés klasszikus példái (17. ábra).

17. ábra: jutalmazást kilátásba helyező felhívás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejéből

Felhívás.

Hogy az ellenség támadó szerei kevesbitessenek, a ministerelnök tavollétében a honvédelmi bizottmány következőleg határozott:

1. Minden ellenséges ágyunak efoglalása kétszáz ezüst forinttal.
2. Minden mázsa lőszer 50 pf(t)al jutalmaztatik meg; a vitézséget illető katonai vagy polgári kitüntetésen felül.
3. Ki ellenséges futárt fog el, vagy bármi hadszereket fedez fel, mellyek az ellenség tábora felé szlittatnak, a felfedezés értékéhez képest hasonlóan meg fog jutalmaztatni.

Kelt Budapest October 2-kán 1848.

A ministerelnök távollétéba a honvédelmi bizottmány tagjai

Nyári Pál. Szemere Bertalan.
Madarász László. Pálfi János.

- a saját oldal felé közvetített „Ha nem harcolsz, meghalsz, nem kapsz egy vasat sem, áruló vagy, elszegényedsz, szolga maradsz, szeretteiden állunk bosszút stb.!” jellegű negatív megerősítést (büntetést, illetve jutalommegvonást) alkalmazó üzenetek is ide sorolhatók. Kershaw (2002, 172. o.) ír egy idevágó példát a második világháború idejéből: „A magukat megadó parancsnokokat dezertőröknek nyilvánították és családtagjaikat letartóztatták. A Vörös Hadsereg fogságba esett tagjainak családjai nem részesülhettek a kormányzat támogatásában és segélyt sem kaphattak.” Az ellenség fogságába esni egyenértékű volt a hazaárulással. „Sztálin fiának, Jakovnak a fogságba esése gúny tárgya lett. »A németek (...) róla készült fényképekkel röplapokat dobtak le a szovjet városokra és vasútállomásokra«” - írja Kershaw (2002, 172. o.). Az orosz katonák a fogságtól tehát jobban féltek, mint attól, hogy megölik őket.

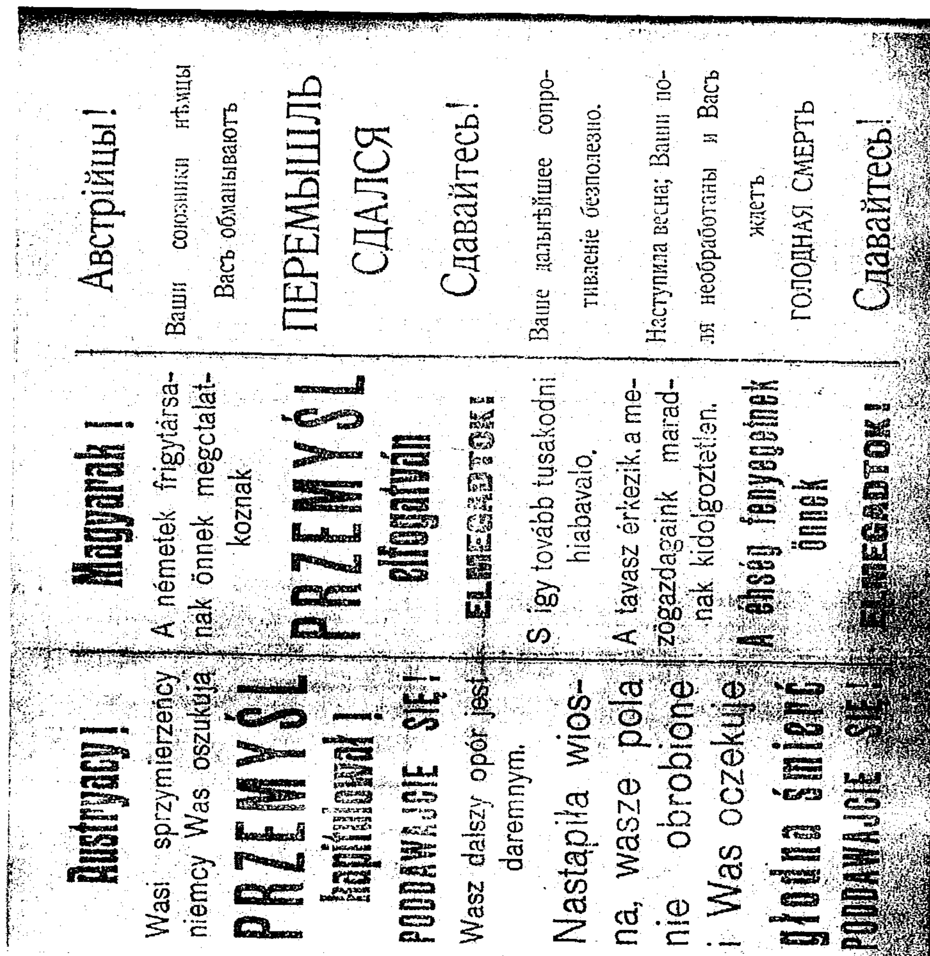
A harci tevékenység beszüntetését, megelőzését célzó jellegzetes harctéri PSYOPS (CPO) üzenetek:

- az ellenség felé közvetített „Ha megadod magad, akkor életben maradsz, szabad elvonulást biztosítunk, ételt, italt, kellemes körülményeket biztosítunk, a háború végéig kivonunk a harctérről, ami életbiztosításnak tekinthető stb.” jellegű üzenet vagy üzenet jellegű tettek pozitív megerősítéssel operálnak. Kétezer évvel időszámításunk előtt a kínai Zhuolu megye felkelőit már egyrészt propagandával szólították fel megadásra, másrészt a hadifoglyokkal történő emberséges bánásmód révén ösztönözték az átállást (Thomas, 2003). Vagy, íme egy 1914-ből származó kézzel írott szerb röpcédula szövege a magyar katonákhoz (Gondos, 1982, 100. o.):

> *„Magyar vitezek Gyertek at hozánk ugy banunk velitek mint hősőkkel. Russok már Budapesten vonnak es Breslauben. Sarajevo mienk Srbija győz! Minek kinlóttok-e tovabb? 6 kr. srb gyalogezred”.*

A 18. ábra egy több nyelven, ám a fentihez hasonló nyelvhelyességgel bíró felhívást mutat be: ezen a megadásért a táplálkozási szükséglet hosszabb távú kielégítésének lehetőségét ígérik - miközben megjelenik a más (német-) nemzetiségű bajtársak cserbenhagyásáról szóló, illetve az ellenállás hiábavalóságáról szóló jellegzetes PSYOPS-téma is.

18. ábra: Több nyelven (is rosszul kommunikáló) felhívás Przemyśl 1914-1915. közötti ostromai időszakából (a mádi Koroknay Dániel Tehetséggondozó Általános Iskola gyűjteményéből)

Egy második világháborús példa (Kershaw, 2002, 65. o.): „A második nap Breszt-Litovszkban szakadatlanul folyt az elkeseredett küzdelem (...) Két, hangszóróval felszerelt német propaganda-gépkocsit irányítottak az északi szigetre, hogy kihasználva a kedvező széljárást, felszólítsák a citadella védőit a megadásra. 17.11 és 17.15 között pusztító tüzérségi tűz zúdult az ellenség állásaira, majd a hangosbeszélők közölték a túlélőkkel, 90 perc áll rendelkezésükre a megadásra. Összesen 1900 orosz használta ki az alkalmat, és jött elő a romok közül. (...) Aznap este a propaganda-gépkocsikat a 133. ezred déli szigeten levő állásaihoz irányították, hogy ismételjék meg korábbi sikeres akcióikat. Baljóslatú, fémes hangjuk a város körül visszhangzott a beköszöntő alkonyatban."

- az ellenségnek szánt negatív megerősítést alkalmaz a „Fel a kezekkel, add meg magad vagy lövök!" tartalmú üzenet.

A behódol(tat)ás a stratégiai lélektani műveletek (SPO-k) esetében is bevethető, s a hadtörténelem során sokszor alkalmazott eszköz. Ide sorolható például a saját oldalnak szánt stratégiai célú, az általános jóllét ígéretét (lásd például: Hitler ígérete a Harmadik Birodalommal kapcsolatban) bizonyos feltételekhez (például: villámháborúhoz, háborús előkészületekhez, háborús gazdasághoz, népirtáshoz, faji megkülönböztetéshez, zsidótörvényekhez) kötő propaganda. Vagy: gazdasági blokád és szankciók alkalmazása (=negatív megerősítés) egy ország ellen, valamilyen tágabb értelemben vett katonai/politikai cél érdekében. Ez történt például 1948-49-ben a Szovjetunió Nyugat-Berlint érintő blokádja során, amelynek célja az volt, hogy (a kiéheztetett berliniek nyomásának engedve) a nyugati hatalmak távozzanak Berlinből. Ez különös példája annak, amikor a lélektani célállapot (éhezés, s annak hatására nyomásgyakorlás a nyugati hatalmakra) előidézését nem üzenetek, hanem konkrét gazdasági, katonai intézkedések révén próbálták megvalósítani. A hadtörténelem ugyanakkor azt is mutatja, hogy legtöbb esetben az ostrommal, csapatösszevonással, demonstratív hadgyakorlattal történő verbális/nem verbális fenyegetés is hatásos lehet az ellenfél behódoltatására. Ugyanakkor a berlini blokád a behódoltatásra törekvő ellen-PSYOPS-ra is érde-

kes példa: a szovjet terv a berliniek negatív megerősítése volt a nyugati hatalmak ott tartózkodásával kapcsolatban, ám már a blokád bevezetésének másnapján 32 repülőgép 80 tonna tejet, lisztet és gyógyszert szállított Nyugat-Berlinbe, s a blokád 10 hónapja alatt légihídat biztosítottak a városrészben rekedtek megsegítésére. A szovjetek tehát a fiziológiai szükségletek (például: táplálkozás) kielégülésének megakadályozásával próbáltak nyomást gyakorolni, míg a nyugati hatalmak e szükségletek kielégítésével semlegesítették a szovjetek törekvéseit (az emberi szükségletekkel manipuláló PSYOPS tevékenységgel kapcsolatban lásd az előző részt). A szovjet PSYOPS tehát csődöt mondott, sőt visszájára sült el: a blokád is szerepet játszott abban, hogy 1949 áprilisában a nyugati országok NATO néven létrehozták védelmi célú katonai szövetségüket (Briggs és tsai, 1996).

3.2.2. Az azonosulással operáló PSYOPS

Az azonosulással operáló PSYOPS egyrészt támogathatja, másrészt akadályozhatja, hogy célcsoportja egy modell személyével azonosuljon, s annak normáit, viselkedését kövesse (4. táblázat).

Támogatásképpen: a) már meglévő példaképeket, modelleket erősíthet meg; b) új modelleket állíthat a célközönség számára.

Akadályozásképpen: a) rombolhatja egy modell értékét a célközönség szemében; b) megakadályozhatja, hogy valaki modellértékűvé váljon a célközönség számára.

Mindez megtörténhet harci és stratégiai szinten.

A saját oldalra modellt „tukmáló" harci lélektani művelet (CPO) klasszikus esete, amikor háborús hősök, veteránok, elöljárók mutatnak „jó példát" a harctéren (vagy fiktív történetekben). Az ellenséget célzó CPO egy lehetséges esete: „rossz példát" (például dezertálást, harcképtelenséget okozó alkohol- vagy más drogfogyasztást stb.) mutató *modell* nyújtása az ellenségnek (esetleg beépített rendbontók révén). Az Öbölháború során a Szövetséges erők például röpcédulákat szórtak az iraki katonáknak és a dezertálásokról szóló hamis hírekkel látták el őket - többek között így kísérelték rávenni az iraki katonákat a megadásra (Garrison, 1992). Amennyiben a dezertált *modellek* (vagy helyettük a PSYOPS-erők!) a jóllétükről és személyes biztonságukról árulkodó le-

4. táblázat: példák a saját oldalra, illetve az ellenségre irányuló, a Kelman-féle „azonosulást" célzó harci (CPO) és stratégiai (SPO) szintű PSYOPS (ellen)tevékenységekre (Mező, 2007 alapján)

AZONOSULÁS			
PSYOPS szint	**PSYOPS célcsoport**	**PSYOPS**	**PSYOPS ELLEN-TEVÉKENYSÉG**
1. Harci lélektani művelet (CPO)	**1.1. Saját oldal**	Hősök, sztárok, elöljárók (=*modellek*) példamutató viselkedése a harctéren (vagy a harctéren játszódó fiktív történetekben).	A példaképek (=*modellek*) nimbuszának rombolása valós vagy koholt vádakkal.
	1.2. Ellenfél	„Példát" (pl. dezertálást) mutató *modell* nyújtása az ellenségnek (esetleg beépített rendbontók révén). Amennyiben a dezertált *modellek* (vagy helyettük a PSYOPS-erők!) a jóllétükről és személyes biztonságukról árulkodó leveleket küldenek vissza a csapatokhoz, akkor az *vikariáló pozitív megerősítésként* hathat a modellkövető magatartást tekintve.	A „rossz példát" nyújtó katona (=*modell*) demonstratív módon, helyben történő kivégzése... Ez vikariáló megerősítésként hat: a modellt megölték (=*negatív megerősítést kapott*), a *megfigyelők* nem lesznek motiváltak a *modell* „rossz példájának" utánzására.
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	**2.1. Saját oldal**	Fizetett médiaszereplők, sztárok (=*modellek*) háborúba lépés mellett/ellen érvelő (PSYOPS-erők által szerkesztett) nyilatkozatai, felhívásai.	A médiában megjelenő, fizetett médiaszereplők, sztárok (=*modellek*) szavahihetőségének, megbízhatóságának csökkentése.
	2.2. Ellenfél	Más országok közvéleményére hatást gyakorló (a PSYOPS-erők által irányított, beépített vagy beszervezett) „modellek" (politikusok, médiaszereplők, közismert személyek stb.) működtetése.	Az ellenfélt szolgáló beépített/beszervezett modellek nyilvános leleplezése, „kiiktatása".

veleket küldenek vissza a csapatokhoz, akkor az *vikariáló pozitív megerősítésként* hathat a modellkövető magatartást tekintve. A vikariáló (behelyettesítő) megerősítés lényege: a megfigyelő, nemcsak a modell viselkedését tapasztalja, hanem annak hatását is. Ha a modell viselkedése pozitív megerősítést von maga után, akkor a megfigyelő várhatóan követni fogja a viselkedést, máskülönben nem.

Ellen-PSYOPS: a „rossz példát" nyújtó katona (=*modell*) demonstratív módon, helyben történő kivégzése... Ez vikariáló megerősítésként hat: a modellt megölték (=*negatív megerősítést kapott*), a *megfigyelők* nem lesznek motiváltak a *modell* „rossz példájának" utánzására.

A saját oldalra és/vagy az ellenfélre ható és az azonosulást célzó stratégiai szintű PSYOPS-t (SPO-t) bemutató példa: fizetett médiaszereplők, sztárok (=*modellek*) háborúba lépés mellett/ellen érvelő (PSYOPS-erők által szerkesztett) nyilatkozatai, felhívásai a honi lakosságnak. Az ellen-PSYOPS lehetősége: a médiában megjelenő, fizetett médiaszereplők, sztárok (=*modellek*) szavahihetőségének, megbízhatóságának csökkentése, tekintélyének rombolása és/vagy más modellek megjelentetése. A napoleoni háborúk során Joseph Fouché rendőrminiszter a franciacsapatok előtt bomlasztópropagandát alkalmazott a célországokban. A győri csata előtt például bátorította és támogatta a jobágyság föld- és szabadságkövetelő mozgalmait, a magyarok függetlenségi vágyát, valamint igyekezett lejáratni a rendiség és a papság tekintéyét (Csikós, 1943).

3.2.3. Az internalizációt célzó PSYOPS

Az internalizációt (belsővé tételt) felhasználó lélektani műveletek (5. táblázat) arra irányulhatnak, hogy: a) a PSYOPS szempontjából figyelembe részesített normákkal rendelkező személyeket felkutassanak, s felhasználjanak, támogassanak vagy akadályozzanak; b) személyiségfejlesztés, -formálás révén neveljenek ki olyan személy(eke)t, akik a PSYOPS szándéka szerinti normarendszert internalizálták.

A saját oldalra ható, internalizációt szolgáló klasszikus harctéri PSYOPS (CPO) eszköz: a katonákhoz intézet szónoklat.

5. táblázat: példák a saját oldalra, illetve az ellenségre irányuló, a Kelman-féle „belsővé tételt" célzó harci (CPO) és stratégiai (SPO) szintű PSYOPS (ellen)tevékenységekre (Mező, 2007 alapján)

BELSŐVÉ TÉTEL			
PSYOPS szint	**PSYOPS célcsoport**	**PSYOPS**	**PSYOPS ELLEN-TEVÉKENYSÉG**
1. Harci lélektani művelet (CPO)	**1.1. Saját oldal**	A saját erők céljait, ideológiáját sulykoló írott, képi és hangzó üzenetek, transzparensek alkalmazása a harcoló alakulatoknál, amelyeket a katonák nagy ismétlésszámban tapasztalnak, s a hetek, hónapok, évek során internalizálnak.	A saját erők céljainak megfelelő üzenetek sulykolását szolgáló írott, képi vagy hangzó üzenetek célba jutásának megakadályozása, zavarása, fizikai (rádiósugárzás esetén pl. fehérzaj jellegű) és/vagy tartalmi torzítása.
	1.2. Ellenfél	„Agymosás": internalizációt célzó ideológiai átnevelés a fogolytáborokban.	Az „agymosásra" szakosodott fogolytáborok felszámolása, a katonák felkészítése arra, hogy ha foglyul esnek, miként küzdjenek az „agymosás" ellen.
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	**2.1. Saját oldal**	A második világháborús náci gyermek és ifjúsági katonai/félkatonai egységekben történő ideológiai nevelés hatására a gyerekekben internalizálódott a náci ideológia. Hasonló, ám a SZU-ideológiáját szolgáló törekvés fedezhető fel a kisdobos, úttörő, KISZ-mozgalmakban. A sajátoldalnak szánt hírek, dokumentum- és játékfilmek szelektív (akár: cenzúrázott) terjesztése is idesorolható esetenként.	Például a tömegmédián keresztül az internalizációt megnehezítő, a saját oldal által közölt információkat cáfoló hírek, információk, bizonyítékok demonstrálása. (Lásd pl.: a hidegháború idején a Szabad Európa Rádió tevékenységét)
	2.2. Ellenfél	Az amerikai életforma, s ezzel együtt kultúra térhódítása Európában...	Filmek, rádióadók megtekintésének, illetve hallgatásának betiltása.

Az ellenfélre ható, internalizációt előidéző harci lélektani műveletre (CPO-ra) példaként Fritscher és Schuh (1993, 111. o.) írásából idézünk: „A koreai és vietnami háborúk idején hírhedté vált, a hadifoglyok átnevelésére alkalmazott módszer, az agymosás a kognitív disszonancia és a külső kényszer által célozza meg a beállítottságok megváltoztatását." Az agymosás során olyan szélsőségesen ellentétes megterheléseknek vetik alá a foglyokat (például érzékszervi depriváció és izoláció változik zaj és fény okozta túlingerléssel, illetve zsúfolt helyiségekbe való elhelyezés az alvás, a táplálék és/vagy az információ hirtelen megvonásával stb.), amelyek egészen az egyén normális reflexrendszerének összeomlásáig vezetnek. Az átkondicionálás felgyorsul, ha egyidejűleg szétzúzzák a hadifoglyok társas kapcsolatait, mivel megszűnik a lehetőség, hogy a társak elhárítsák az agymosás hatásait. A bizalmatlanságot árasztó légkörben erősödik a rettegés és a bizonytalanság érzése (vö.: a biztonság iránti szükséglet manipulációját az előző részben), ami növeli a hajlandóságot arra, hogy a folyok „jeleskedjenek" fogva tartók előtt. Ez előkészíti a talajt az attitűdök megváltoztatásához. A koreai háború tapasztalatai szerint az agymosás-specialisták által alkalmazott gyakoribb eljárások a következők (Watson, 1982):

- Triviális előírások betartására való kényszerítés; hatás: bólogató mentalitás kialakítása.
- Mindenhatóság és mindentudás fitogtatása; hatás: minden ellenállás kilátástalannak tűnik.
- Alkalmi jótettek (meglepő külön kedvezmények, változékony viselkedés, váratlan barátságosság); hatás: érzelemteli függőséget hoz létre.
- Homályos, de vészjósló fenyegetések (a család vagy a bajtársak ellen, a bánásmód megmagyarázhatatlan változásai); hatás: fokozza a rettegést, a kételkedést és az ijedtséget.

- Megaláztatások (a tisztálkodási lehetőség megvonása, megfélemlítés, gúnyolódás, bosszantás, nyilvános önkritikára való kényszerítés); hatás: élezi a személyes bajbanlét érzését, az önfegyelem elvesztése.
- Az észlelőképesség ellenőrzés alatt tartása (steril, monoton környezet, változatlan étrend, érzékszervi depriváció); hatás: a figyelem befelé irányulása („...a gondolatok egy helyben járnak"), fáradtság és apátia.
- Elszigetelés (sötétség, „oroszlánketrecben" való mozgáskorlátozás); hatás: a csoportszolidaritás szétzüllesztése, az őrszemélyzettől függés fokozódása.
- A teljes kimerülésig tartó fizikai bántalmak (alvás- és táplálékmegvonás, az időjárás viszontagságainak való kiszolgáltatás); hatás: a testi és lelki ellenállóképesség megtörése.

Az agymosás folyamatának végén felkarolják az összes - egyenként logikusnak tűnő - érvet, s elsajátíttatják az „új" gondolkodásmódot. Ez a gondolkodásformálás a következő lépésekben történik:

1) totális dezorientálódás,
2) a szuggesztivitás fokozódása,
3) akarat nélküli függővé válás,
4) buzgó alkalmazkodás.

Tág értelemben (s nem feltétlenül katonai aspektusból) véve a saját oldalra irányuló, s internalizálást célzó stratégiai szintű lélektani műveletek (SPO-k) kezdete akár egy-egy újszülött világrajövetelétől számítható. A családi szocializáció során válik a gyermek „társas lénnyé", aki be képes és be tud illeszkedni az adott társadalomba, mivel annak értékrendszerét, kultúráját a szocializáció alatt internalizálta. A családi szocializáció hatását erősíti/korrigálja az intézményes szocializáció gyermekkori színtere: az iskola. Ezt kiegészíthetik még a - sok esetben már valóban SPO-nak tekinthető - politikai/katonai/vallási gyermek- és ifjúsági mozgalmak

szervezetei (lásd például: a náci ifjúsági mozgalmakat, a hidegháborús kommunista ifjúsági szervezeteket). E szervezetekben a gyerekek világnézetének, gondolkodásának, normarendszerének és viselkedésének már teljesen tudatos és szándékolt befolyásolása figyelhető meg. E gyerekekből pedig a saját oldalhoz (hazához, ideológiához) hű felnőtt katonák válhatnak - vagy akár már fanatikus gyermekkatonaként bevethetők lehetnek.

„A gyerekek katonai alkalmazása egyáltalán nem mai találmány: évszázadokkal ezelőtt dobosnak vitték őket, futárnak, őrnek vagy szolgálónak, napjaink harcaiban azonban ijesztően sokan vesznek részt" írja Cataldi (2002, 129. o.).

A szocializáció felnőttkori intézményei közé tartoznak egyrészt a munkahelyek (lásd: az egykori szocialista brigádokat a munkahelyen), másrészt a felnőtteket tömörítő szervezetek (például pártok). A társadalmak reszocializációs (javító-nevelő) intézményekről is gondoskodhatnak, amennyiben a család és az iskola csődöt mond. A Lifelong Learning (élethosszig tartó tanulás) paradigma pedig jóformán egy társadalom valamennyi felnőtt résztvevőjét élethossziglan képezhető, s a képzések által akár eszme- és nézetrendszerében is formálható szubjektumnak tekinti. A felnőttképzés sajátosságaival kapcsolatban lásd: Kálmán, 2005, 2006, 2009.

A saját oldalra ható internalizációra törekvő stratégiai szintű PSYOPS (SPO) körébe sorolható a katonák politikai, ideológiai kiképzése is. Herczeg (1989, 54. o.) szerint: „A politikai és katonai vezetés mindenütt nagy figyelmet fordít a rendszerhez hű tisztikar kinevelésére, ezért mindenütt magas követelményeket támaszt a tiszti, parancsnoki kar felkészültségével, meggyőződésével, megbízhatóságával és ezek alapján feladataival szemben. Pl. a *Horthy-hadsereg Szolgálati Szabályzata* a következő előírást tartalmazta: a tiszt »Legyen a napi és pártpolitikától mentes magyar nemzeti eszme tántoríthatatlan harcosa. Legyen kemény magyar férfi, katona és úr!« A hadsereg egyik belső kiadványa azonban ezt már világosan fogalmazza meg: »A tisztikar feladata, hogy kivegye részét a világnézeti harcból, úgy hogy hajthatatlanul küzd a

kereszténység és a nemzeti szellem érvényre juttatására mindenütt, ahol ezt hivatásán belül megteheti...«". Újabb példa: a második világháború során a német katonák kiképzésekor „az volt a cél, hogy az újoncot addig fárasszák, míg az a parancsot automatikusan, minden ellenállás nélkül teljesíti. A módszer bevált." – írja Kershaw (2002, 20. o.).

Az ellenségre irányuló, internalizációra törekvő stratégiai szintű PSYOPS (SPO) lényege, hogy fizikai erő alkalmazása nélkül megvalósuljanak a célországbeli társadalmi/politikai/ideológiai rendszer belső változásai és átalakulásai, azáltal, hogy a célország lakossága a kívánt attitűdök tudatos vagy öntudatlan hordozóivá váljanak. Kaslev (1987) utal például az Egyesült Államok Külügyminisztériuma által 1983 februárjában meghirdetett „Demokrácia és Nyílvános Diplomácia program"-ra. A program időtartama 20 év, s célja: a külföldi fiataloknak, a nemzetek jövendő vezetőinek propagandisztikus megdolgozása volt. Kaslev szerint a Demokrácia program tervei között szerepelt például:

- amerikabarát ifjúsági és diákszervezetek alakítása külföldön;
- évente több ezer fiatal meghívása az USA-ba gyakorlatra;
- külföldi egyetemeken „amerikai demokrácia" kurzusok indítása;
- nemzetközi ifjúsági csereutazások ügyében speciális tanács alakítása, amelynek élén maga az Egyesült Államok elnöke állt;
- a televíziós adások bővítése az Egyesült Államokból a fejlődő országokba távközlési műholdak segítségével;
- az amerikai politikai intézményeket propagáló, Amerikában megjelent könyvek külföldi terjesztése leszállított áron;
- olyan szervezetek létesítése, amelyek célja a „demokrácia fejlesztésének" elősegítése Közép- és Dél-Amerikában;
- anyagi segítség az Ázsia Alapnak, amely aktívan propagálja az amerikai életformát és az Egyesült Államok külpolitikáját a fejlődő ázsiai országokban;
- amerikai kutatóközpontok szervezése külföldön;
- az angol nyelv oktatásának javítása az afrikai országokban;

- szabad vállalkozási központ létrehozása, amely figyelmét főképp „a business szerepe a demokratikus rendszerben" propagálására fordítja a fejlődő országokban;
- szimpózionok rendezése „a demokratikus társadalmak természetéről" polgári állásban levő katonatisztek számára fejlődő országokban;
- *Communications Impact* című angol, francia és spanyol nyelvű folyóirat megjelentetése az „érintkezés szabadságának elősegítésére";
- az Egyesült Államok Információs Ügynöksége (USIA = U.S. Information Agency) által kiadott, hírhedten antikommunista folyóirat, a *Problems of Communism* példányszámának növelése;
- csereprogram amerikai és külföldi egyházi személyiségek között stb.

A stratégiai szintű PSYOPS (SPO) szempontjából figyelemre méltó, miként kommentálja Kaslev (1987, 52-53. o.) a programot: „A Demokrácia programot meghirdetve Washington lényegében nyíltan szólt arról a szándékáról, hogy az egész világra rákényszerítse az amerikai rendet...".

Végül, az internalizáció időbeli aspektusait tekintve figyelemre méltó, hogy a noha a legtovább az internalizálódott attitűdök maradnak fenn, ám ezek kiépítése is igen hosszú lehet (a pillanatok alatt ható katarktikus vallási és/vagy pszicho-tarumatikus élmények ritka kivételeitől eltekintve).

3.3. AZ ATTITŰDÖKKEL FOGLALKOZÓ RÉSZ ÖSSZEFOGLALÁSA

A pszichológia és a háború szoros kölcsönhatására számos példát találunk a történelemben. A PSYOPS maga is az alkalmazott pszichológia egy speciális területe. Ezen túl azonban a „polgári" pszichológia is sokat merített a háborús konfliktusok jelenségeiből - lásd például: az intelligencia- és személyiségkutatások történetét, a poszttraumás stressz tanulmányozását, a csoportjelenségek

pszichológiáját stb. természetesen e sajátos kölcsönhatás az attitűdkutatás terén is megnyilvánult.

Ebben a részben az attitűdökre irányuló lélektani műveletek elméleti hátterét, és hadtörténeti példáit mutattuk be. Az attitűdkutatás pszichológiai eredményeinek tömör összefoglalását követően elméleti és hadtörténeti példákon keresztül mutattunk rá az attitűdök megváltoztatására vagy éppen konzerválására törekvő PSYOPS alkalmazási lehetőségeire az ellenséggel, a saját oldallal és a háborúval kapcsolatos attitűdök esetében.

Ezután az attitűdváltoztatás fokozatai kapcsán tekintettük át Herbert C. Kelman szociális befolyásolásról szóló elméletét (tekintve, hogy a témával kapcsolatban ez az elmélet szerepel az AJP-3.7., AJP-3.10.1. NATO doktrínákban), illetve szemügyre vettük annak PSYOPS vonatkozásait, alkalmazási lehetőségeit is.

A bemutatott hadtörténeti példák rávilágítanak arra, hogy milyen sokszínű a PSYOPS világa, milyen lehetőségekkel és buktatókkal jár a harctéri vagy stratégiai szintű lélektani műveletek alkalmazása.

ZÁRÓGONDOLATOK

Amint az a könyvből talán kiderült, a PSYOPS erősokszorozó hatású, nem halálos fegyver, s mint ilyen nemcsak háborúban, hanem a békefenntartó műveletekben is alkalmazható.

A könyvben tárgyaltakkal kapcsolatban két utolsó észrevétel kívánkozik még ide. Az első az, hogy a lélektani műveletek kutatása és elemzése érdekében egyaránt hasznos lehet egy átfogó „PSYOPS példatár" létrehozása. Egy ilyen példatárban egyaránt helyett kaphatnának: a) megtörtént esetek (hadtörténeti példák, napjainkban folyó műveletek); b) fiktív példák (irodalomtörténeti és egyéni ötletek); c) nem tervszerű (nem PSYOPS), de figyelemre méltó, jól dokumentált lélektani hatások, s szándékos előidézésük lehetőségei. Mindez igazán hatékonnyá természetesen akkor válhatna, ha a felhasználó különböző szempontok (például a PSYOPS-szintje vagy célja; a célcsoport jellegzetessége; a műveletek során manipulált pszichológiai változók; a végrehajtáshoz szükséges eszközök és idő stb.) szerint szelektálhatná a példatárban nyilvántartott adatállományt.

A másik megjegyzés: a lélektani hadviselésnek nemcsak katonai, hanem civil megnyílvánulásai is vannak. Ezek a többé-kevésbé tervezett/szervezett befolyásolási kísérletek tetten érhetők például a sportokban, az üzleti életben, a marketingben vagy akár a párkapcsolatok (Mező, 2014) világában is. Amennyiben ezekre, mint agressziómentes, proszociális, s elfogadható etikai/jogi keretek között végrehajtott konfliktusmegoldási módokként tekint(het)ünk, talán nincs nagy baj. Ellenkező esetben azonban (a szükséges és/vagy lehetséges jogi lépések mellett) egyfajta „lelki önvédelem" elsajátítására is szükség lehet. Ez a gondolatsor azonban már a köz-, felső- és felnőttoktatás világába terel bennünket arról a témáról, amiről e könyvben szó volt:

a hadak útjáról,

a pszichológia ösvényeiről,

a történelem útvesztőiről.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

CIMIC	Civil-military co-operation = Civil-katonai együtt-működés
CPO	Combat Psychological Operations = Harci Lélektani Műveletek
EBAO	Effects Based Approach to Operation = Hatásalapú katonai műveletek
INFO OPS	Information Operations = Információs Műveletek
MISO	Military Information Support Operations = Katonai Információs Támogató Műveletek
NATO	North Atlantic Treaty Organization = Észak-atlanti Szerződés Szervezete
NCW	Network Centric Warfare = Hálózatalapú/-központú hadviselés
PSYOPS	Psychological Operations = Lélektani Műveletek
PSYWAR	Psychological Warfare = Lélektani Hadviselés
SPO	Strategic Psychological Operations = Stratégiai Lélektani Műveletek

SUMMARY

In this book, we concentrated on types of the psychological operations (PSYOPS), which manipulate with human needs and attitudes. It has got three themes.

At first we show on the military, psychological, historical, ethical and the legal backgrounds of PSYOPS. After this we examine the application possibilities of Maslow's theory about human needs. At third, we focus on the psychology and appliaction possibilities of attitudes. We present Herbert Kelman's theory about social influences.

We use a numerous examples from military-history for we can demonstrate the methods and effects of PSYOPS.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1930. évi II. törvénycikk a katonai büntető törvénykönyvről.
- Abelson, R. P. - Rosenberg, M. J. (1958): Symbolic psycho-logic: A model of attitudinal cognition. *Behavioral Sci.*, 3., 1-13.
- Adorno, T. W. - Frenkel-Brunswik, Else - Levinson, D. J. - Sanford, R. N. (1950): *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- AJP-3.7 - Nato Psychological Operations Doctrine (2002)
- AJP-3.10. - Allied Joint Publication for Information Operations (2009)
- AJP-3.10.1 - Allied Joint Doctrine For Psychological Operations (2007)
- Allport, G. W. (1935): Attitudes. In Murchison, C. (ed.): *Handbook of social psychology*. Worcester, MA: Clark Univ. Press. 798–844.
- Almási Ferenc (1989): A harcvezetés és a harci magatartás szabályai a hadijogban. *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 4. szám; 86-97.
- Ankerl Géza (2004): *Anyanyelv, írás és civilizációk*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Archbishop's Appeal. *Times*, London, 1937. december 28. 9. o.
- Az UNESCO Alkotmánya, 1948. évi XL. Törvény. Letöltés: 2008.07.24. Web (a magyar UNESCO Bizottság hivatalos honlapja): http://www.unesco.hu/index.php?type=node&id=801
- *Az UNESCO Alkotmánya*, 2009. évi XXXII. törvény.Letöltés: 2014.01.30. Web (a magyar UNESCO Bizottság hivatalos honlapja): http://www.unesco.hu/unesco-www-unesco-org/alkotmany/unesco-alkotmanya
- Bandura, Albert (1979): Milyen következményekkel járnak a viselkedési és affektív változások az attitűdökre nézve? In: Halász László – Hunyady György – Marton L. Magda (Szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 331-359.
- Bartha Tibor (2004): *Személyek elleni akusztikus fegyverek, mint nem halálos eszközök*. Letöltés: 2014.01.28. Web: http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-10.html
- Beevor, Antony (2002): *A spanyol polgárháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Blatter, Martin (1980): Psychologische Kriegführung. *Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift*, 1980/11. 629-632.
- Bogardus, E. S. (1925): Measuring social distance. *J. Appl. Sociol., 9.*, 299-308.
- Bognár Károly (1989a): A NATO a változó körülményekben. *Honvédelem*, XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 22-32.
- Bognár Károly (1989b): Várható fontosabb változások tendenciái a NATO-ban a 90-es években. *Honvédelem*, XL. évfolyam; 1989. 4. szám; 20-28.
- Bolgár Judit (2005): A lélektani műveletek pszichológiai alapjai. *Humán Szemle*, XXI. évf. 2005/2.; 74-80.

- Bolgár Judit - Hajdú István - Szternák György (2008): *A katonai műveletek háttere, megvívásuk jellemzői napjainkban*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Szárazföldi Műveleti Tanszék, Budapest.
- Bolkestein, F. (1989): Hollandia biztonságpolitikai felfogása. *Honvédelem*, XL. évfolyam; 1989. 4. szám; 8-14.
- Bordwell, David - Thompson, Kristin (2007): *A film története*. Budapest, Palatinus.
- Buchbender, O. - Hauschild, R. (1984): *Geheimsender gegen Frankreich: Die Tauschungsoperation „Radio Humanité", 1940*. Herford: Mittler.
- Briggs, Asa - Nash, Barbara - Baker, Hugh D. R. - Atkinson, Ian - Turveyet, Raymond (1996): *Mikor, hol, miért és hogyan történt?* Reader's Digest Kiadó, Budapest.
- Campbell, D. T. (1947): *The generality of a social attitude*. Unpublished doctoral dissertation, University of California, Berkeley.
- Cataldi, Anna (2002): Gyermekkatonák. In: Gutman, Roy - Reff, David (eds.): *Háborús bűnök*. Zrínyi Kiadó, Budapest.129-131.:
- Clausewitz, Carl von (1961): *A háborúról I. kötet*. Zrínyi Kiadó, Bdapest.
- Cohen, Dara Kay - Green, Amelia Hoover - Wood, Elisabeth Jean (2013): Wartime Sexual Violence - Misconceptions, Implications, and Ways Forward. *Special Report, 323* (february 2013). 1-16.
- Császár Zsanett (2011): Háborús konfliktusok - A nemi erőszak elkerülhetetlen? Letöltés: 2014.01.23. Web: http://www.life.hu/intim/20111104-szex-szexualitas-a-nemi-eroszak-elkerulhetetlen-a-haboruban.html
- Cser Orsolya (2013): Biztonságunk egyik záloga a hatékony civil-katonai együttműködés. *Hadtudomány*, 2013/3-4. 104-116.
- Csikós Jenő (1943): *A másik front*. Új Idők Irodalmi Intézet Rt, Budapest.
- Daugherty, W. E. (1976): An Account of the Origin of the Terms PsyWar and PSYOP. In: *The Art and Science of Psychological Operations: Case Studies of Military Application*, Volume One, US Department of the Army, April 1976. 18-19.
- Daugherty, W. E. (1982): Origin of PsyOps Terminology. In: McLaurin, R. D. (ed.): *Military Propaganda*. New York: Praeger.
- DeFleur, M. L. - Westie, F. R. (1963): Attitude as a scientific concept. *Social Forces*. 1963, 42.17–31.
- Denning, Dorothy Elizabeth Robling (1999): *Information warfare and security*. New York: ACM Member Services.
- Devecseri Gábor (1985): *Homérosz: Íliász*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Dupuy, Trevor - Margiotta, Franklin D. - Johnson, Curt - Motley, James B. - Bongard, David L. (eds.)(1993): *International Military and Defense Encyclopedia*. Vol. 5. P.S. Washington, New York: Brassey's (US), Inc.
- Erdődy János (1973): *Így élt Gutenberg*. Móra ferenc Könyvkiadó, Budapest.

- Farago, Ladislas (1972): *German Psychological Warfare*. New York: Arno Press, 1972.
- Farago, Ladislas - Gittler, Lewis F. (Eds.) (1942): *German Psychological Warfare*. New York: Putnam.
- Farndale, Martin (1989): A követő erők elleni harc (Rövidített fordítás a NATO's Sixteen Nations, 1988. évi 2. számából). In: *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 1. szám; 122-128.
- Festinger, L. (1964): Behavioral support for opinion change. *Publ. Opin. Quart., 28.*, 404-417.
- Festinger, L. (1957): *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, Ill.: Row, Peterson.
- Finch, Lynette (2000): Psychological propaganda: The war of ideas during the first half of the twentieth century. *Armed Forces and Society*, Vol. 26, No. 3, 2000 Spring. 367-386.
- Földi Pál (2003): *Nagy hadvezérek*. Anno Kiadó, Budapest.
- Friedman, A. Herbert (2005): *Sex and Psychological Operations*. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://www.psywarrior.com/sexandprop.html
- Fritscher, W. - Schuh, H. (1993): A parancsnoki vezetés pszichológiai alapjai a fegyveres erőkben. In: Komáromi Béla - Komáromi Magda (szerk.): *Csapatpszichológia*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 13-123. o.
- Galaskó Dénes (2002): *Az amerikai terrortámadások pszichológiai hatásai*. Web (Pszichológiai Online): http://www.pszichologia.hu/cikk/cikk.phtml ?id=115
- Ganor, B. (2000): *Suicide Terrorism: An Overview*. First International Conference on Combating Suicide Terrorism, Israel.
- Garrison, Mark (1992): *Introduction to psychology*. New York: Glencoe
- *Genfi Egyezmények*. Letöltés: 2014.01.25. Web: http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp?redirect=0
- Gilbert, G. M. (1951): Streotype persistence and change among college students. *J. Abnorm. Soc. Psychol.*, 46., 245-254.
- Gondos Ernő (1982): *Az első világháború*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Gosztonyi Péter (1993): *A Vörös Hadsereg - A szovjet fegyveres erők története (1917-1989)*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Grecsko, Andrej Andrejevics (szerk.)(1984): *A második világháború története 1939-1945. XII. kötet*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Gutman, Roy - Rieff, David (2002): *Háborús bűnök*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Gy. Horváth László (1987): *Nindzsák*. Hungária Sport, Budapest.
- Hahn István (szerk.)(1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Hahner Péter (2005): Mata Hari. *Rubikon*, 2005/9. 51-53.
- Hahner Péter (2011): Katonai bordélyok Brit-Indiában. *Rubicon*. 2011/1. Letöltés: 2014.01.10. Web: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/katonai_bordelyok_brit_indiaban/

- Haig Zsolt (2011): Az információs hadviselés kialakulása, katonai értelmezése. *Hadtudomány*, 2011/1-2. 12-28.
- Haig Zsolt - Várhegyi István (2008): A cybertér és a cyberhadviselés értelmezése. *Hadtudomány elektronikus száma*, 2008. Letöltés: 2014.01.30.Web: http://mhtt.eu/hadtudomany/2008/2008_elektronikus/2008_e_2.pdf
- Hamilton, Ian (1921): *The Soul and Body of an Army*. London: Edward Arnold
- Hautzinger Gyula (2002): Önkéntesség alapján szerveződő új típusú fegyveres erő. *Hadtudomány*; XII. évf. 3. szám; 2002. szeptember; 52-62.
- Háber Péter - Kiss Jenő (2002): Professzionális, hivatásos vagy önkéntes...? *Hadtudomány*; XII. évf. 3. szám; 2002. szeptember; 43-51.
- Heider, F. (1958): *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Herczeg Ottó (1989): Az MN politikai intézményrendszere reformjának néhány kérdése. *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 52-65.
- Hetzman Diána (2009): A CIMIC és a PSYOPS képesség fejlesztésének irányai. *Hadtudomány*, 2009/3-4. 168-171.
- Hitler, Adolf (1996): *Mein Kampf*. Hódmezővásárhely: Interseas Edition.
- Hogg, Ian V. (1983): *Az izraeli hadi gépezet – Katonák, fegyverek, háborúk*. Holló és Társa Kiadó, Budapest.
- Holmes, Richard (1995): *Battle*. Dorling Kindersley Ltd., London.
- Holmes, Richard (1997): *Csaták*. Park Könyvkiadó, Budapest.
- Hovland, C. I. (1954): Effects of the mass media of communication. In: Lindzey, G. (Ed.): *Handbook of social psychology*. Vol. 2. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1062-1103.
- Hovland, C. I. - Janis, I. L. - Kelley, H. H. (1953): *Communication and persuasion*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Hovland, C. I. – Rosenberg, M. J. (Eds.)(1960): *Attitude organization and change*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Hunyady György (1984): A megismerés szociálpszichológiája és a szociálpszichológiai megismerés. In: Hunyady György (Szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 9-52.
- HVG.HU (2009): *CIA: túllépték az irányelveket, súlyos alvásmegvonást alkalmaztak*. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://hvg.hu/vilag/20090827_CIA-jelentes_alvasmegvonas
- Jakus János (2004): A terrorizmus elleni küzdelem katonai aspektusai. *Új Honvédségi Szemle*. LVIII/10, 2004. október, 27-39.
- Johnson, Richard D. (1997): *Seeds of Victory - Psychological Warfare and Propaganda*. Atglen, PA: Schiffer Publishing Ltd.
- Kanyó Lászlóné (2002): A tiszti hallgatók pályaválasztásának néhány jellemzője. *Hadtudomány*; XII. évf. 1. szám; 2002. március; 57-63.
- Kaslev, Jurij (1987): *Ideológiai harc vagy lélektani hadviselés?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

- Katz, Daniel (1979): Az attitűdök tanulmányozásának funkcionális megközelítése. In: Halász László - Hunyady György - Marton L. Magda (Szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései.* Akadémiai Kiadó, Budapest.105-121.
- Katz, D. - Braly, K. W. (1933): *Racial stereotypes of one hundred college students. Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.
- Kállai János (1994): Az éberség, serkentettség, aktivitás pszichológiai alapjai. In: Bernáth László - Révész György (szerk.): *A pszichológia alapjai.* Tertia Kiadó, Budapest.167-183.
- Kálmán Anikó (2005): *Andragógiai módszertan: a felnőttoktatók kompetenciái.* Lifelong Learning füzetek. OKKER, Budapest.
- Kálmán Anikó (2006): *A tanári szerepek – tanulási stílusok (A felnőtt tanulás folyamata).* OKKER, Budapest.
- Kálmán Anikó (2009): Az oktatástól az önálló tanulásig. Budapesti Műszaki és Közgazdasági Egyetem, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológiai Intézet, Műszaki Pedagógiai Tanszék, Budapest.
- Keegan, John (1990): *Waterloo.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kelman, H. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution, 1*, 51-60.
- Kelman, Herbert C. (1973): *A szociális befolyásolás három folyamata.* In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Kershaw, Robert (2002): *Háború virágfüzérek nélkül. A Barbarossa-hadművelet, 1941-42.* Gold Book Kft, Debrecen.
- Kim, Ashida (2005): *A láthatatlan ököl.* Szukits Könyvkiadó, Szeged.
- Kiszely Péter (2003): *A lélektani hadviselési eljárások alkalmazhatóságának vizsgálata a terrorizmus elleni küzdelemben* (diplomamunka, ZMNE, Budapest)
- Knezović, Zvonimir – Milković, Darko (2007): Pszichológiai manőverek, pszichológiai háború és a háborús hírverés. In: Pavlina, Želimir – Komar, Zoran (szerk.): *Katonapszichológia – Horvát tudományos tapasztalatok (3. kötet).* Zrínyi Kiadó, Budapest. 301-331.
- Kőszegvári Tibor (2002): A nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai feladatai. *Hadtudomány*; XII. évf. 1. szám; 2002. március; 3-14.
- Kőszegvári Tibor (2013): A terrorizmus elleni háború. *Hadtudomány* 2013/2 online lapszámában megjelent tanulmány. Letöltés: 2014.04.27. Web: http://www.mhtt.eu/hadtudomany/2013/2013_elektronikus_2/2013_e_2_Kos zegvari_Tibor.pdf
- Kővári László - Nagy László (2002): A nemzetközi terrorizmus és Oroszország. *Hadtudomány*; XII. évf. 4. szám; 2002. december; 25-36.
- Kővári László - Nagy László (2003): A nemzetközi terrorizmus moszkvai megítélése - a csecsen válság. *Hadtudomány*; XIII. évf. 1. szám; 2003. március; 17-28.
- *Kriegstagebuch der Heeresgruppe Nord*, 1941. okt. 12, 01.15

- LaPiere, R. T. (1934): Attitudes VS. Actions. *Soc. Forces*, 13., 230-237.
- Linebarger, Paul M. A. (1948): *Psychological Warfare.* Washington D.C.: Infantry Journal Press.
- Linebarger, Paul M. A. (1954):*Psychological Warfare.* Washington D.C.: Combat Forces Press.
- Lits Gábor (2002): Fenyeget-e még a baktériumfegyver veszélye? *Hadtudomány*; XII. évf. 4. szám; 2002. december; 52-64.
- Lukacs, John (1995): *Az európai világháború 1939-1941.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- *Magyar Honvédség Civil-Katonai és Lélektani Műveleti Központ (MH CKELM) honlapja.* Letöltés: 2014.01.30. Web: www.honvedelem.hu/szervezet/mh_ckelmk.
- Mann, J. H. (1959): The relationship between cognitive, behavioral and effective aspects of racial prejudice. *J. Soc. Psychol.*, 49., 223-228.
- Marien, Mary Warner (2011): *A fotográfia nagykönyve - A fényképezés kultúrtörténete.* Typotex Kiadó, Budapest.
- Marinov (2009): Kevertek-e brómot a katonák kávéjába, teájába? Letöltés: 2014.01.25. Web: http://www.urbanlegends.hu/2009/04/bromos-tea-kave-katonasag-kollegium/
- Marosi Endre - Nagy László (1985): Habsburg- és törökellenes harcok. In: Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete I.* Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest. 181-336.
- Maslow, A. H. (1988): Elmélet az emberi motivációról. In: Oláh Attila - Pléh Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához.* Tankönyvkiadó, Budapest. 373-392.
- MC-402: A NATO Lélektani Műveletek Irányelvei
- MC422/3 - NATO Military Policy on Information Operation.
- McGuire, William J. (1979): Az attitűdök természete és az attitűdváltozás. In: Halász László - Hunyady György- Marton L. Magda (Szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 57-104.
- Meixner Zoltán (2004): *Az internet rövid története.* Letöltés: 2014.01.30. Web (a Heti Világgazdaság folyóirat internetes felülete): http://hvg.hu /tudomany/20041203interhist
- Mező Ferenc (2007): Szociális befolyásolásra törekvő lélektani műveletek (PSYOPS). *Hadtudomány* (A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata). XVII. Évf. 3. szám, 2007. október, 68-78.
- Mező Ferenc - Mező Katalin (2011): *Kreatív és iskolába jár!* K+F Stúdió Kft., Debrecen.
- Mező Ferenc (2014): *Kreatív kapcsolatalakítási stratégiák.* Kocka Kör, Debrecen.
- Molnár József (s.a.): *Kézikönyv a lövész tartalékos tisztek részére II.* Budapest, Magyar Honvédelmi Sportszövetség.
- Molnár Károly (1995): *A katonai pálya presztízse.* Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest.

- Múlt-kor (2005): *60 éve indult újra a Filmhíradó.* Múlt-kor történelmi portálon 2005. június 2-án közzé tett írás. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=9981
- Nelson, E. (1939): Attitudes III. *The Journal of General Psychology*, Volume 21, Issue 2, October 1939, 417-436.
- Netanjahu, Benjamin (1997): *Harc a terrorizmus ellen. Hogyan lehet legyőzni a nemzetközi terrorizmust.* Alexandra Kiadó, Pécs.
- Nichols, J. (1998): The origin and dispersal of languages: Linguistic evidence. In Jablonski, N. - Leslie C. Aiello, L. C. (eds.): *The Origin and Diversification of Language* (Memoirs of the California Academy of Sciences, 24.) San Francisco: California Academy of Sciences. 127-70.
- Obál Ferenc (szerk.) (1982): *Az emberi test 2.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Oppenheimer, Louis (2001): Ellenségképek: egy fejlődéslélektani megközelítés. In: Hunyady György - Nguyen Luu Lan Anh (Szerk.): *Sztereotípiakutatás.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 477-483.
- Osgood, C. E. - Tannenbaum, P. H. (1955): The principle of congruity in the prediction of attitude change. *Psychol. Rev.*, 62., 42-55.
- Ónody György (1999): A *hírszerzés története.* Budapest: ÚTMUTATÓ Tanácsadó és Kiadó Kft.
- Panfilov, Artyom (1986): *Az USA rádiója a lélektani hadviselésben.* MRT, Budapest.
- Pécsi Géza (1989): *Kulcs a muzsikához.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pix Gábor (2002): *Lélektan és terrorizmus.* In: *Új Honvédségi Szemle*, 2002. 56. évf. 4. sz., 41-47.
- Pix Gábor (2005): *A lélektani műveletek jellemzőinek vizsgálata. Doktori (PhD-)értekezés.* Készült a Zrínyi Miklós nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola keretében. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://uni-nke.hu/down-loads/konyvtar/digitgy/phd/2006/pix_gabor.pdf.
- Poszpelov, P. N. (1964): *A Nagy Honvédő Háború története (1941-1945).* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Rechtschaffen, A. - Gilliland, M. A. - Bergmann, B. M. - Winter, J. B. (1983): Physiological correlates of prolonged sleep deprivation in rats. *Science* 8 July 1983, Vol. 221 no. 4606 pp. 182-184.
- Rieber, R. W. – Kelly, R. J. (1991): Substance and shadow: Images of the enemy. In: Rieber, R. W. (Eds.): *The Psychology of War and Peace: The Image of the Enemy.* New York: Plenum. 3-39.
- Rogerius mester (2001): *Siralmas ének* (A kötet magyar fordításban pontosan azt a szöveget közli, amely latin eredetiben 1488-ban jelent meg először - megj. Mező). Osiris Kiadó, Budapest.
- Roetter, Charles (1974): *Psychological Warfare.* B. T. Batsford Ltd., London.
- Salgó László (1983): *„Viszontlátásra, Tábornokom!" A Dien Bien Phu-i csata.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

- Sallay Hedvig (2001): „Van vagy vannak ellenségeink? - képzelt és valós ellenségekről kialakított képeink, sztereotípiáink alakulása. In: Hunyady György - Nguyen Luu Lan Anh (Szerk.): *Sztereotípiakutatás.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 468-474.
- Sandler, Stanley (1995): A history of U. S. Army psychological operations. *Mindbenders,* Vol. 8., No. 1. Spring 1995.
- Sántha János - Drózdy Kálmán (1943): *Ellenség a kapunk előtt?* Budai-Bernwallner, Budapest.
- Scheffler, R. M. (1989): Harctéri megtévesztés. In: *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 165-166.
- Schwartau, Winn (1994): *Information warfare : cyberterrorism: protecting your personal security in the electronic age.* New York, NY: Thunder's Mouth Press.
- Seanger , G. – Gilbert, E. (1950): Consumer reactions to the integration of Negro sales personnel. *Int. J. Opin. And Attitude Res.*, 4., No. 1., 57-76.
- Shafritz, Jay M. - Shafritz, Todd J. - Robertson, David B. (1989) (eds.): *The Facts On File Dictionary of Military Science.* New York, Oxford: Facts On File, Inc.
- Sherif, M. - Hovland, C. I. (1961): *Social judgement.* New Haven: Yale Univ. Press.
- Simons, Marlise (1998): Guernica Journal; Fascism's Prey: Now Healing and a Quest for Truth. *The New York Times,* 1998. május 12. Letöltés: 2014.04.20. Web: http://www.nytimes.com/1998/05/12/world/guernica-journal-fascism-s-prey-now-healing-and-a-quest-for-truth.html
- Smith, B. L. (1995): Propaganda. In: *The New Encyclopedia Britannica*, Inc. Macropedia, (vol. 26.) Chicago: Encyclopedia Britannica Inc.
- Smith, Eliot R. - Mackie, Diane M. (2004): *Szociálpszichológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Soós István Dezső (2003): Bevetésen a B-29 Superfortress II. *Aranysas,* III. évfolyam 2003/3 március.12-15.
- Spiller, R. J. (1989): A hadviselés emberi dimenziója a XX. században. (Rövidített fordítás a Military Review 1988. évi 5. számából). In: *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 3. szám; 108-117.
- Suchman, E. A. (1950): The intensity component in attitude and opinion research. In: Stouffer, S.A. (Ed.): *Measurment and prediction.* Princeton: Princeton Univ. Press. 213-276.
- Sulgin, V. F. (1989): A hadműveleti védelem állóképességének fokozásáról (Rövidített fordítás a Vojennaja Miszl 1988. évi 7. számából). In: *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 46-51.
- Szabó János (2003): A terrorizmus politikai és kriminológiai értelmezése. *Hadtudomány*; XIII. évf. 2. szám; 2003. június; 9-18.
- Szabó József (szerk.)(1995): *Hadtudományi Lexikon I. kötet.* Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest.

- *Szállj, te büszke ének! Honvéd daloskönyv* (1950). Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége, Budapest.
- Szelei Ildikó (2002): A katonai főiskolai hallgatók pályamotívumainak jellemzői. *Hadtudomány*; XII. évf. 3. szám; 2002. szeptember; 83-94.
- Szeleznyev, Alekszej (1965): *Háború - ideológiai háború.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Szternák György (2008): Gondolatok a hatásalapú- és a hálózatalapú katonai műveletekről. *Hadtudományi Szemle.* 2008/3., 1-7.
- Taylor, R.H. - McDowell, J.D. (1989): Az alacsony intenzitású konfliktusokról (Rövidített fordítás a Military Review, amerikai folyóirat 1988. évi 3. számából). *Honvédelem,* XL. évfolyam; 1989. 1. szám; 112-116.
- Thomas, Timothy L. (2003): New developments in chinese strategic psychological warfare. *Special Warfare,* 2003. April. 1-11.
- Thuróczy János (2001): *A magyarok krónikája.* (A kötet magyar fordításban pontosan azt a szöveget közli, amely latin eredetiben 1488-ban jelent meg először – megj. Mező). Osiris Kiadó, Budapest.
- Tőkei Ferenc (1995): *Szun-Ce: A hadviselés törvényei.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Trlek, Mladen - Filjak, Tomislav (2007): A terrorizmus pszichológiája. In: Pavlina, Želimir - Komar, Zoran (szerk.): *Katonapszichológia - Horvát tudományos tapasztalatok (3. kötet).* Zrínyi Kiadó, Budapest. 349-401.
- Turnbull, Stephen (1992): *Nindzsa. Japán titokzatos harci kultuszának hiteles története.* Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Ványa László (1998): A hadviselés különleges eszközei békében és háborúban: a nem halálos fegyverek. *Hadtudomány,* 1998/2. 56-62.
- Vincze Barbara (2011): *Prostituáltak a fronton – tábori bordélyok az első világháborúban.* Letöltés: 2014.04.20. Web: http://www.origo.hu/kultura/20110622-nemibetegsegek-es-tabori-bordelyok-az-elso-vilaghaboruban.html#
- Waltz, Edward (1998): *Information Warfare – Principles and Operations.* Boston, London: Artech House.
- Warry, John (1980): *A klasszikus világ hadművészete.* Gemini Kiadó, Budapest.
- Watson, P. (1982): *Psychokrieg - Möglichkeiten, Macht und Mißbrauch der Militärpsychologie*, Düsseldorf.
- Zacharias, Ellis M. (1946): *Secret Missions: The Story of an Intelligence Officer.* New York: G. P. Putnam's Sons.
- Zajonc, Robert (1984): A kogníció és a szociális kogníció. Tör-téneti áttekintés. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia.* Gondolat Kiadó, Budapest. 544-579.
- Zrínyi Miklós (1976): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Zsig Zoltán (2004): Harci ugrás Kongóban. A Vörös Sárkány hadművelet. *Aranysas* IV. évfolyam 2004/3 március, 68-71.

„Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségen.”

(Szun Cu, i.e. IV. sz.)

PSYOPS = psychological operations

E könyv a katonai lélektani műveletek világába kalauzolja Olvasóit.

A pszichológia - csak civilek számára! - szokatlan felhasználása az alkalmazott lélektan felé nyitott Olvasóknak tartogat meglepetéseket.

Őskortól napjainkig ívelő történeti áttekintése, példatára pedig a hadtörténet iránt érdeklődők számára lehet izgalmas.

Kérjük, máris lapozzon a tartalomjegyzékhez, tekintsen bele néhány oldalba, s többet fog megtudni a könyvről!

ISBN 615526702-4

Mező Ferenc

Támogató:
nka
Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó:
Kocka Kör
Tehetséggondozó Kulturális Egyesület
www.kockakor.hu

Mező Ferenc

PSYOPS

- avagy: kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben

